

vigilia

CSERHÁTI JÓZSEF
Ifjúságunk reformlelkülete

SÍK SÁNDOR
és **TELEKI PÁL** emlékezete

DOROMBY KÁROLY
a budapesti eukarisztikus
világkongresszusról

HAMVAS BÉLA
Értekezés a közigazgatásról

A Vigilia beszélgetése
Jókai Annával

BORBÉLY SZILÁRD
Fák és madarak

1988

9

...	641
CSERHÁTI JÓZSEF: Ifjúságunk reformlelkülete	642
RÓNAY LÁSZLÓ: Sík Sándor emlékezete	648
SÍK SÁNDOR: Teleki Pál, az ember és a cserkész	657
TELEKI PÁL: Magyar nemzetiségi politika	663
GORONDY NOVÁK SÁNDOR: Teleki Pálra emlékezve	668
DOROMBY KÁROLY: Világkongresszus Budapesten — ötven év távlatából (II. rész)	676
TILLMANN J. A.: Egyiptom nomádja; A nomádok kivonulása (versek)	683
HAMVAS BÉLA: Értekezés a közigazgatásról (II. rész)	684
FERENCZ GYÖZÖ: Mint szél fúj át hajamon; Mindig a fény; Vakjácsmza (versek)	691
JÓKAI ANNA: Szegény Sudár Anna (regényrészlet)	693

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

Jókai Annával (Rónay László)	698
------------------------------	-----

MAI MEDITÁCIÓK

BORBÉLY SZILÁRD: Fák és madarak	705
---------------------------------	-----

ÉLŐ VILÁGEGYHÁZ

Maláj aggiornamento (M. M.)	708
-----------------------------	-----

DOKUMENTUM

Csángó-magyarok a budapesti eucharisztikus világkongresszuson (Hetényi Varga Károly)	710
--	-----

NAPLÓ

BENDA KÁLMÁN: „A magyar cserkészlet története” c. kiállítás megnyitója	712
Irodalom Pomogáts Béla: Jelen idő az erdélyi magyar irodalomban (Rónay László)	714
Vallástörténet Zsidó sors és kultúra (K. I.)	715
Korán (Gáspár Csaba László)	716
Titkos tanítások (Kelényi Béla)	717
Képzőművészet Földényi F. László: C. D. Friedrich; Beke László: C. D. Friedrich (Kerber Zoltán)	718
A hónap krónikája	720
A címlapon és a hátsó borítón Szabó Ákos művei.	

Főszerkesztő: LUKÁCS LÁSZLÓ

Laptulajdonos: ACTIO CATHOLICA Felelős kiadó: MAGYAR FERENC

Szédte: Szent István Társulat, felelős vezető dr. Ákos Géza igazgató
Készíti: Pannon Nyomda Veszprém, felelős vezető: Danóczy Balázs igazgató
Táskaszám: 88/80 892 Index szám: 25 921 HU: ISSN 0042—6024

Szerkesztőség és kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V. Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 177—246. 173—933, Postacím: 1364 Bp. Pf. 111. Előfizetés, egyházi terjesztés és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Utcán át árusítja a Magyar Posta. A Vigilia csekkszámja száma: OTP 37—343—VII. — Külföldön terjeszti a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat, H—1300 Bpest, Pf. 149. Ára 25,— USA dollár, vagy ennek megfelelő más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H—1850 Budapest) a Kultúra 024—7. sz. csekkszámlijára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigiliára vonatkozik. Előfizetési díj 1 évre 320,— Ft, 1/2 évre 160,— Ft, 1/4 évre 80,— Ft, egycs. szám ára 26,— Ft. Megjelenik havonta. SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD ÉS CSÜTÖRTÖK 12—2-IG. KÉZIRATOT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Az identitászavar, a közírás oly gyakran használt kifejezése, megbasonlottságot jelent, benső otthontalanságot, amikor az ember nem érzi otthon magát a saját bőrében, képtelen azonosulni önmagával, a véleményével, az ízlésével, a nemzetével és így tovább.

Nálunk, ahol a lakosság ötöde neurotikus, ez az élmény gyakori, úgy szólván előfeltétele a neurózisoknak. Állítólag az atlantibb tájakon ez is másként van. Mondjuk, a dán tanítónő sosem kockáztatta előmenetelét, ha templomba járt, az se lehet probléma, hogy ő dán: a dánság mibenlétére vonatkozó kérdés ott a világháború óta föl se merült. Az ő megbasonlottsága „európaibb és modernebb”: azt nem tudja eldönteni, hogy fiú legyen-e vagy lány. Lányként kezdte, de nem elégítette ki, hogy mindig férfiakkal, ráadásul a nő alávetett, kizsákmányolt lény a mai, modern világban, tehát megpróbálkozott a férfisággal, de csalódott. Most éppen visszatérőben van női műveltáboz, de egyre erőteljesebben gyanakszik: talán száz férfi és száz nő együttes közreműködése is kevés? A boldogság egészen másutt van? És az a személy, aki az ő bőrében lakik, kicsoda és mit akar? Miért szűkül, miért sóvárog, és miért érez nyomban csömört, ha megkapta, amit kért? Egyelőre bejár az iskolába, de egyre bizonytalanabb abban, hogy mire tanítsa a gyermekeket. Szívesen lenne magyar, mert itt vannak problémák: társadalmiak, nemzetiék, szellemiek, nagyszerű volna megoldani őket, bátran dacolva hatalommal és közvéleménnyel. Csakhát. Csakhát a bibi ugyanaz, mint amikor férfi akart lenni. Az is öncsalás volt, nem lett igazi férfi egy másodpercre sem, turista volt, magyarnak is turista lenne, mert nem sorsa, hisz bármikor visszahúzódhat nyugatra dánnak.

Isten?

Ő sajnos nem hisz benne. Magyar barátnője sem. Éppenséggel nem ateisták, de nem hisznek. A magyar lány konfirmált, szokásból, a szülei kedvéért, a dán kísérletezett buddhizmussal, Krisna-bittel; mind csuda izgalmas volt, batározottan van a vallásokban valami, de egyik sem elég ésszerű. És ők szeretik a dolgokat megérteni. Ez a modern ember elemi igénye. A vallások nem az észnél kezdik, s ráadásul erőszakosak. Az egész embert kívánják és magyarázatukat elhalasztják: majd ha az életedet megváltoztatod, akkor fogod érteni, hogy az igazi fölemelkedés leborulni Isten előtt, a valóságos méltóság a megalázottság, a történetben mindig a győnge győz, és identitásunk veleje az Istenhez való hasonlatosságunk. Hogy az ő képmásai vagyunk, ahányan, annyifélék, mégis egyek, mert közös pontunk — középpontunk — Ő! Őáltala lettünk emberek és csakis általa lehetünk férfiak vagy nők, apák és anyák, magyarok és dánok. Az ő szeretetének melege fűti személyiségünk otthonát...

Összes egyéni identitásunk alsóbbrendű és mint ilyen változékony, megzavarodásra hajlamos, sőt nyomban meg is zavarodik, mibelyst az Ő mosolyának visszfénye elhomályosul a lelkünkben.

Az identitászavar, a megbasonlottság Istennel való megbasonlottság. A többi csak következmény.

Ifjúságunk reformlelkülete

Mai helyzetkép

A gazdasági és társadalmi megújulás folyamatát biztosító végleges közmegegyezés létrejöttéhez nélkülözhetetlen valamennyi társadalmi réteg érdekeinek és véleményének megismerése. Ezen belül mégis különös figyelmet igényel az ifjúság eszmevilágának és világnézetének feltárása. A fiatalok lesznek a most kezdődő reformtörekvések igazi megvalósítói és élvezői, ők formálják a jövőt. A továbbtanulás gondjai, az érettségi után elhelyezkedni kívánók szűk lehetőségei, a lakáshoz jutás nehézségei súlyos terheket rónak a mai fiatalokra. E nehézségek ellenére mégis mielőbb az ifjúsághoz kell fordulnia a nemzetnek, mert az ő aktivitásuk adja a jövő hajtóerejét és garanciáját.

Minden jel arra mutat, hogy a nálunk már régebben elindított reformfolyamat igazi kezdőéve 1988. Szinkronban vagyunk a világon mindenütt kibontakozó társadalmi átalakulással. Álljon itt egy részlet a Magyar Nemzetben 1987. november 14-én közölt interjúból Pozsgay Imrével, a Hazafias Népfront főtítkárával. „A magyar szellemi élet több mint másfél száz tagja baráti eszmecserére gyűlt össze 1987. szeptember 27-én vasárnap Lakitelken. Erre a találkozóra meghívták Pozsgay Imrét, a Hazafias Népfront főtítkárárt. A magyarság történelmének egyik súlyos válságába sodródott. Népmozgalmi erejében megroppant, önhitében és tartásában megrendült, kohéziójának kapcsai tragikusan meglazultak, önismerete megdőbbszerűen hiányos. Összeomlással fenyegető gazdasági válságnak néz elébe. A magyar etnikumot példátlan széttagoaltság sújtja. Nemzetünknek nincs közösen vállalható jövőképe. Az országot megrázó társadalmi válság, a demokratikus politikai intézményrendszer elégtelensége, a közerkölcs súlyosbodó gondjai, a kulturális élet, a közoktatás aggasztó tünetei, megmaradásunk gondjai kaptak hangot az eszmecsere során. A magyarság esélyeit kutató jelenlevők és felszólalók a józanság, a megfontoltság jegyében igyekeztek mérlegelni a kilábalás és a kikerülhetetlen megújulás, az igazi hatékony reformok módozatait.” E megrázó megállapítások Lakiteleken óta ismételtelen elhangoztak.

1988-ról bizonyára mint a két világháború utáni társadalmi megújulás döntő évéről fognak majd megemlékezni. A korábbi ellentétek és feszültségek már az egész világon felengedtek: a nagyhatalmak megegyeztek a középhatósugarú atomfegyverek leszerelésében és megsemmisítésében. Amikor e sorokat írjuk, távolítják el az NDK-ból és Csehszlovákiából az atomtöltetű rakétákat. A békének már elégséges kilátásai vannak, ha azt mondják, nincsen szükség ilyen vagy olyan fegyverekre. Helsinkin óta együttműködést és kölcsönös segélynyújtást ígérnek egymásnak az államok. Nemzetközi összefogással a terrorcselekmények kiszámíthatatlan rombolóerejét is meg lehetne fékezni. A javuló nemzetközi kapcsolatok és együttműködés ellenére még mindig nem sikerült megoldani a nagy gazdasági válságok súlyos következményeit, amelyek különösen a kis országokat sújtják: szinte visszafizethetetlen adósságokba és végső gazdasági forrásaitat főlemészto rossz helyzetbe sodródtak.

Nyugodt életet szeretnénk teremteni, de negyven év után sem jutottunk el idáig. Most érezzük igazán, hogy valami lényegeset elveszítettünk: valójában nincs lelki otthonunk. Hatalmas vágy járja át a szíveket, szeretnénk közelebb jutni a természethez és otthon érezni magunkat benne, sóvárgunk arra, hogy ismét mint testvérek találhassunk egymásra. Kezdjük újból megérezni a látható valóságok mögött húzódó titkok jelenlétét. Ismét új

vallásos keresés hatja át az embereket minden földrészen. El kell fogadnunk, hogy az ember legmélyebb gyökereiben mégiscsak misztikus, vagyis vallásos természetű. Nem kis tömegek szenvednek annak keserű emléktől, hogy valamikor elhitték a föltevést, hogy a vallást a tudománnyal pótolni lehet, és ki lehet küszöbölni a szív transzcendentális, vagyis a látható történet és elmúlás fölé emelkedő vágyait.

A világ és az emberiség egysége

Hogyan is lehetne lelki otthonunk és belső megbékélésünk, amikor két végzetes és halálos veszedelem környékez bennünket? Az egyik a lassú, vagy „ökológiai” halál, a környezetszennyeződés gyilkos ragálya, a másik a gyors halál, az atomkatasztrófa fojtogató tudata. Új megtapasztalás, mélyebbre nyúló gyökérzet kellene ahhoz, hogy biztonságosabban tudjunk továbblépni. Úgy mondják, ez csak úgy lehetséges, ha az embert nem különítjük el környezetétől, a mindenségtől. Az embert vissza kell helyezni ökológikus egységébe, és minden elidegenedéstől meg kell védeni. Meg kell találnunk az utat a lüktető élet valóságához: az atomfizikától kezdve a muzsikáig, a lélektantól a társadalom- és gazdaságtudományokig.

Ma új helyzet előtt állunk — ezt bizonyítja az is, hogy a világvallások kezdenek közeledni egymáshoz. 1920-ban a buddhizmus még szinte ismeretlen volt Európában. A kereszténység egyik nagy ereje mindig az volt, hogy a legkülönbözőbb szellemi-lelki értékeket és irányokat együtt tudta látni; így történelmi példát is adott ahhoz, hogy az emberiségnek nyitottnak kell maradnia minden új adottság előtt.

Az emberiség szellemi-lelki kibontakozásának egyik biztosítéka az emberi szívben található optimizmus és remény. Nézetem szerint az emberiség azért fordul ma ismét a vallásokhoz, mert jól látja: a holnap vállalása, a bizonytalanságok ellenére a jövő formálása vallásos lekötöttség nélkül nehezebben valósítható meg. Ma nem annyira tudományos és nem is szociológikus, hanem inkább etikai, vallásos megalapozást és eligazítást keresünk. Új mélységek előtt állunk: az új kor egész szellemét kell újraértékelnünk, vagy inkább az új súlypontokat minősítenünk és elhelyeznünk. A kvantitatív, az úgynevezett „darabokban és részletekben” szemlélő és ezért elszigetelő analitikus gondolkodásnak mintha vége lenne, és az organikus gondolkodás, az egészre való törekvés hatná át a szellemi dinamikát. Holizmusról beszélünk, az egészre való ráhangoltságról, és ráeszmélünk arra, hogy „minden mindenben jelen van és mindennek mindenhez köze van”.

Az egészre és az összefogásra irányuló törekvés járja át belső világunkat. Erre kell rátalálnunk a mai ifjúságban is. A mai fiatalok jelentős része a transzcendenciára vágyódik. Az ember alaptermészetéhez tartozik, hogy mindig valamilyen többletet keres: túllép azon, ami már a birtokában van. Az egész mindig több, mint amit a részek széttagolásával és összeadásával elérhetünk. Ennek alapján állíthatjuk, hogy az egész valóságot átjáró és egybefoglaló transzcendenciára épül fel a világ: a mindenség mindig nyitott, mindig többet ad, mint amennyit valójában megragadunk.

Tud-e a mai ifjúság nyitott lenni?

Nézetem szerint három felhívójelre van szükségünk ahhoz, hogy a mai fiatalságot ismét mozgásba hozzuk. Először valamilyen hívásnak kell elhangzania az ifjúság felé; azután az ifjúságot cselekvésre kell bírni. Végül: a cselekvésnek csak akkor lesz értelme és alapja, ha az emberi közösség felé irányul, ha értékes, ha közösségmegőrző és közösségteremtő. E három kérdésre kívánunk feleletet adni; a válaszok összegezése rá fog mutatni arra, hogy a mai ifjúságnak mélyebb reformlelkületre van szüksége.

Mindenütt új világról kezdenek beszélni. A rádióban, a televízióban, a napisajtóban, de különösen értekezleteken és előadásokban ismételten elhangzik a tétel: új világ felé menetelünk, nincs megállás, nincs visszakozás, a világ átalakulóban van. A sok várás, elbizonytalanodás, reményvesztés és kilátástalanság után új, biztonságosabb talajra kezdünk lépni. Egyre többet beszélnek új útkeresésről, régi bűnök bevallásáról, mulasztásokról, nagyobb történelmi hivatásra rendelt emberek felsorakozásáról. Az Új Tükör 1988. februári számában olvashatunk egy lány megtéréséről. Ágnes, az egyetemi hallgató mondja el magáról: Olyan voltam, mint a többi, részt vettem minden szórakozásban, mindenre igent mondtam, a szexre, a bulikra, a kimaradásokra. Hamarosan ellenkezésbe kerültem a családommal, és ezzel nem törődtem. Egyszer egy barátnőm meghívott, menjek el vele a misére. Átéltam, ami ott történt: sok minden elhangzott a prédikációban, ami eligazító, bátorító és felemelő lett számomra. Belülről megszólított valami: sohasem lehetünk megelégedve saját magunkkal, többet kell keresnünk. Ezentúl jártam az ifjúsági összejövetelekre, és mindinkább épültem azon, mennyire tudnak a fiatalok összefogni és egymásért lenni. Egyre jobban átéltem a közösség erejét: egymást kell segítenünk, egymás érdekeit kell képviselnünk, megértenünk. És hamarosan jött András, a nagy „Ő”. András a lelki munkában már otthon volt. Sajnos, egymásratalálásunk az ösztönök alantas parancsának engedve először eltávolított bennünket attól a közösségtől, melyben felemelkedést kerestünk. Nemsokára azonban bűnbánóan, lelkileg átfórmálva visszatérhettünk, és most találtunk igazán egymásra. Második gyermekemet várom, és boldog vagyok.

Ma egyre gyakrabban olvashatunk ilyen és hasonló „lelki” beszámolókról, lelki élményekről. Tény az, hogy a mai fiatalok olyan befolyás alá kerülhetnek, amely értékszempontjüket meg tudja változtatni. Ennek lehetőségét senki sem vonja kétségbe, és már senki és semmi sem akadályozhatja meg.

A fiatalok meghívása cselekvésre

Csak olyan ifjúságtól várhatunk valamit, amelyben az elhivatottság és a többre rátermettség tudata és vágya tetet ölt. Ez a tudat csak nagyon ritkán alakul ki magától. Kívülről, sokaktól jövő hívásra van szükség. E hívásnak lehetőleg minél közelebből kell elhangzania, a példamutatásnak mindig konkrétan és megfoghatóan kell maradnia. A példa akkor vonz, ha erkölcsileg feddhetetlen személyekből indul ki. A hívó szó pedig ne a tekintély vagy esetleg a hatalom alapján, hanem a belső érvelés erejével és meggyőzésével hasson a meghívottakra. Szülők, pedagógusok, nevelők, lelkészek, sportvezetők, valójában azonban bármelyik embertársunk ott állhat a hívók sorában.

Merek hinni abban, hogy egyre többen, csendes egyetértésben, a „szelídek összeesküvésében” saját szívügyüknek tekintik a magyar jövő megmentésének ügyét, és az ifjúságot odaadásukkal és áldozatok vállalásával a végsőkig támogatják és megerősítik. Ifjúságunk ilyen összefogást még nem élt át. Hinnünk kell a jóakarát sodró erejében.

A példa szükségének tudatában a fiataloknak vissza kellene térniük a családhoz. Korunk társadalmának egyik alapvető feladata a fiatalság számára újból lelki-szellemi otthont teremteni. A hívásnak meghittnek és hitelesnek, őszintének kell lenni, ez egybetartozásra hív és ígéreteket hordoz. Otthont teremtő ez, közösséget létrehozó hang, baráti, testvéri ölelés. Sokszor hangzik el a fiatalok részéről az idősebbek felé: nem hívtatok bennünket, nem kellettünk, így nem is ismerünk rá hangotokban a lélek és a szív hívására. A meghívó hangból ki kell érezni, hogy valami jobbra, új kezdésre hív. Ez a hang csak akkor hiteles, ha etikai alapja van, ha igazságtartalmában egyetemes, az egész közösséget érinti és ugyanakkor haladó: a tökéletesebb emberi világ felé vonz. E kívánásoknak és követeléseknek azonban szigorú történelmi háttérből, élményszerű átélésekből kell megjelenniük, különben nem indítanak cselekvésre. Ezért is merjük kimondani, hogy a szükséges

átalakulási folyamatok legigazibb központja maga a család. Itt találunk egymásra azok az erők, amelyek természetesen egymáshoz vannak rendelve és kiegészítik egymást. Egymást alakítják, s így mindig tökéletesebb állapot felé fejlődhetnek tovább. Önmagában is állandó átalakulást és fejlődést biztosít a jó család.

Második szempontunk: az ifjúság meghívásának cselekvő megismeréshez kell elvezetnie. Figyelnünk kell tehát arra a dinamikára, mely az előbb említett erőket mozgásba hozza, a meghívástól az elfogadásig. Ismét csak a család mutat rá arra, hogy a természetes közösségen belül nemcsak a közös érdekek hatnak, hanem még mélyebb mozgás egymás felé, az összetartozás szeretete. Igazi testvéri kapcsolat, a szív dinamikája beszél itt. Ezt átvetítjük az egész nemzet képére, szellemi-lelki vérkeringésére is, hiszen erre az erőre van szükség ahhoz, hogy a megismerésből alkotó cselekvés lehessen. A felismeréseket azonban elhatározásnak kell követnie. A megvalósítás vállalásával kezdetét veszi az átalakulási folyamat. Mindezt a régi pedagógiai elv a „láss, ítéld és cselekedj” hármas dimenziójában és dinamikájában foglalta egybe.

El kell fogadnunk, hogy hazánkban, Európában, de az egész világon is korszakos változások előtt állunk. Ehhez egyre inkább szükségünk lesz az egész társadalom öntevékeny erőinek, demokratikus energiáinak felszabadítására. A hazánkban érezhető rossz társadalmi közérzet abban a pillanatban szűnik meg, amikor kiszélesedik az emberek cselekvési tere, és tágul az állampolgárok kezdeményezési lehetősége. Tehát a cselekvésen van a hangsúly, de a cselekvés lényege és elsődleges célja a társadalomban a válaszfalak végső ledöntése és új kohéziók építése, vagyis igazi demokrácia megvalósítása. Pozsgay Imre ezt mondta a lakitelki találkozón adott interjújában: „Milyen sokan vagyunk, akik hiányolják az aktívabb közéletet, azokat a lehetőségeket, amelyek a rossz közérzetből segítik kiemelni a társadalmat.” A társadalom egésze hiányolja a szélesebb cselekvési teret. Hogy ezt megteremthessük, ahhoz az alapértékek tekintetében, az erkölcsi elvekben és azok alkalmazásában kell közmegegyezésre jutnunk. Ezért a mai helyzet azt is követeli, hogy egyesületek alapításával a társadalom egészének tevékenységét fokozhassuk.

Az ifjúsághoz való odafordulást nemzeti ügyként kell kezelnünk. Hasonlóan gazdasági felépítettségünk egyik gyakorlati alapelvehez, az ifjúságot érdekeltté kell tenni abban, hogy jelen legyen az új társadalmi reform végrehajtásában. A közvetlen érdeket általában az anyagiak terén való jutalmazásban szoktuk megjelölni, de ahogyan Pozsgay mondja: „Közvetlen érdek a nemzet egységének fenntartása is, az állampolgárnak el kell jutnia ilyenfajta igényhez és kiváltsághoz, viszont ezekhez másképp nem jut el, csak úgy, ha maga is alkot közösségeket, és azoknak működésében részt vesz.” Erre kell meghívni az ifjúságot, arra az önkormányzatra, amely a nemzeti társulásnak is alapja. Mindent el kell követni, hogy az ifjúság a meghívásra hallgatva, most már cselekvőképese is legyen. Ez csak úgy lehetséges, ha aktívvá válik és odaáll a nemzet közös akarásába, mert „nincs nagyobb veszély egy társadalomra nézve, mint amikor az állampolgárok passzívvá lesznek”. A felnőtt társadalomnál e téren is régi mulasztásokat, hiányokat kell pótolni, mert hosszú éveken keresztül csak mellőzésben volt része az egyéni kezdeményezésnek, elfojtottuk az öntevékenységet, a kezdeményezést a társadalom nagy rétegeiben, és így nem csoda, ha a mostani szükséges ébredés csak lassan tud kibontakozni. Még a látszólagos hatalmi vagy tekintélyuralmi fölé- és alárendeltségből sem könnyű kiemelkedni, és az egymás mellé állás horizontális életritmusát magunkévá tenni.

A magyar ifjúság előtt olyan igénnyel kellene fellépünk, ami gondolkodásra, a tények logikus összefüggésének keresésére, belátására és végül is cselekvésre indítaná őket. Ebben — ismétlem — főleg a családdal való kapcsolat elmélyítése segíthet: végül is a legtisztább etikai alapon lehetne mozgásba hozni a fiatalokat. Meg kell állapítanunk azt is, hogy társadalmunkban a visszahúzó értékkriszisek részben még mindig fennállnak. Vajon a hosszú ideig agyonhallgatott vagy elnémított magyar ifjúság életképes lesz-e? Van-e

bennük elég eltökéltség? A több életre való vágyódás és elszántság felébreszthető-e az unalomból vagy a kiábrándultságból?

A mai ifjúságot nyugtalanítja gazdasági helyzetünk romlása. A fiatalok igazságosságérzet az utóbbi években mintha megerősödött volna: a kisember mellett állnak, hangot adnak az általános társadalmi elégedetlenségeknek, amely a vezető posztokon szereplők egy részének politikai rátermettségét kétségbe vonja. Izgalomba hozza őket a protekcionizmus, a bürokrácia túlkapásai, a csúszó- és hálapénzek fokozódó gyakorisága. A kiábrándulás hangulata megy végig sokakon: nem érdemes tanulni, mert az értelmiség nem kapja meg a neki járó megbecsülést. Ilyen jelszavak is elhangzanak: „Újra kell gondolni a szocializmust!” A pártnak és az államnak viszonyulásában élesen el kell határolni a különböző szerepköröket.

A fiatalok általában meg vannak arról győződve, hogy a pluralizmus valóság, és nem kell mindenkinek teljes mértékben azonosulnia a párttal, akár világnézeti, akár szervezeti vagy politikai okokból. A jövő szempontjából igen fontos az esetleges alternatívák kidolgozása és megvitatása. Az Országos Közművelődési Központ az év elején terjedelmes brosúrát készített a legújabb jelentkező csoportosulások törekvéseiről. A magyar ugar felszántása egyre mélyülő barázdákkal erőteljesen megkezdődött, és ellenállhatatlanul folytatódik. A koncepcióváltások és az új kezdeményezések korszakát éljük ma hazánkban. Társadalmunk megszűnt homogénnek lenni, a kor és a történelmi fejlődés követelményeinek megfelelően pluralista összetételű lett. Egymástól független csoportosulások alternatív megfogalmazásával találkozunk ma az egységesebb jövő felé vivő feladatok megoldásában. A legismertebb csoportok: a különböző vallásos közösségek, az ellenzéki radikális demokraták, a nemzeti radikálisok, a környezetvédők vagy „zöldek” és végül a reformértelmiségiek. Mindnyájan a szocializmus elkötelezettjei kívánnak maradni, de szembehelyezkedve a múlt minden meddőségével, elavult és hitelét veszített tételével; a jövő érdeklí őket, konstruktívabb cselekvésre indító elvi megalapozást keresnek a gazdasági és társadalmi újjáalakulásban. Radikális alaptényezőjük az erkölcsi eltökéltség: azt vallják, hogy elvi-lelki megtisztulás nélkül nincsen újrakezdés.

Az ifjúság 40 – 50 százaléka vallásosnak tartja magát, sokkal többen, mint néhány évvel ezelőtt. Amikor sok helyütt megtorpant a fiataloknak a párt iránti érdeklődése, a vallásos világnézet iránt való érdeklődés fokozódása figyelmet érdemel. A magára ébredő fiatalok általában a pluralizmus jegyében követelik, hogy a párton belüli vitákba a pártonkívülieket is be kell vonni. Azt mondják, hogy a kibontakozás, amiről már annyit beszélünk, nemcsak a párt ügye, hanem az egész nemzeté, sőt elsősorban azé. Lándzsát törnek a közélet tisztaságáért, követelik, hogy a társadalmi, mozgalmi vagy állami funkciót betöltő személyek megfelelő szakmai képzettséggel rendelkezzenek és — ami még ennél is fontosabb — feddhetetlen legyen a magánéletük: álljanak kellő erkölcsi magaslaton. Érzik a fiatalok, hogy társadalmi rendszerünk továbbfejlesztésében az alap kétségtelenül a nemzet gazdasági talpraállítása; ezt világosan látják, de követelik egyúttal a politikai intézményrendszer reformját, és ezzel együtt a közélet erkölcsi elveinek tisztázását.

Ebben a súlyos, de nem reménytelen helyzetben kell szembenéznünk saját magunkkal és a bennünket körülvevő valósággal. Talán azért vagyunk elernyedtek, mert túl sok volt a várás, főleg a hiábavaló várás és sok volt a csalódás; békevágyunk előtt is csak most tűnik fel valami derengés az ég alján; meg kellett várni, hogy végre békére számíthatunk a nagyhatalmak első lépésben történt megegyezése után. Ez a ki nem elégített békevágy is bizonyos lelki „alultápláltságot” idézett elő az elmúlt negyven éven keresztül. Sok rossz hír ért bennünket, a csalódottság keserű szájjal töltött el, s megbénított. Csak akkor bízhatunk a megújulásban, ha elismerjük, hogy betegek vagyunk, és reformokra, erkölcsi átalakulásra, új gondolkodási stílusra és struktúrára, új minőségre, nagyobb dinamizmusra, életszerű mozgásra, mélyebb lélegzésre és növekedésre van szükségünk.

Új lelki otthon és a jövő

„A családhoz való visszatérés” más fogalmazásban annyit is jelenthet, hogy az ifjúság számára új lelki otthont kellene keresnünk és biztosítanunk. A hagyományos otthonok eszméje helyébe más azonosságok léptek. Ezek sok feszültséget okoztak: régi lelki berendezések szétestek, a kritikai értelmezés kikezdte, darabokra törte a hagyományt, amely eddig mindig hitelességi faktor volt. Az otthon bomlasztó erők hatása alá került, s ennek egyre nehezebben tudunk ellenállni. Ezért kell az otthont igazi értelmében visszahódítani, tradicionális otthonkeresések tudatában.

A belső, lelki otthon megteremtésének feladata két vonatkozásban is új szempontokat igényel. Lehetségesnek kell tartanunk, hogy a vallásosság támogatásával az ifjúság szívébe újra vagy könnyebben be tudjuk ültetni azt a vágyat, amely megszüntetheti az elidegenedést. Ugyanakkor az otthon a jövő „paradigmája vagy parancsa” is, így az előtekintés jelszavát is magában foglalja. A jövő azonban csak a reform gondolatával válhat vágyakozásunk tárgyává. „A reform szava egyúttal a jövő szava.” A II. Vatikáni zsinat reformzsinat volt, s így az egyház örökké szükséges újjáalakulásának, az egyház korszerűsödésének legfontosabb modern vállalkozása lehetett.

Az emberiség mai történelmi alakulása mint új „lelki honfoglalás” indult meg. A mai ifjúság feladatai közül nem hagyhatjuk ki az önmegvalósítás nagy kérdéseit sem. A fiatalság döntő kérdése, vajon transzcendentális vagy merően immanens-e a világszemléletük. Hinnünk kell abban, hogy a világ mindig jobb lesz, de ezt általában elsődlegesen immanens módon képzeljük el. Az egész emberiségben fellépett az erős igény az erkölcsi értékek megszilárdítására. Mai válságaink és változásaink közepette idősebbek és fiatalok, egyének és közösségek, kutatók és politikusok egyaránt igénylik az erkölcsi megalapozást és kibontakozást, de legalább a mai társadalom viszonyainak, mindennapi életünknek a korszerű humanista elvek szerinti kimunkálását. Tagadhatatlan, hogy az 1980-as évektől kezdve a világban mindenütt olyan gyors változások léptek fel, amelyek erkölcsi és világnézeti problémákat is magukban hordoztak.

Erkölc és világnézet a mai társadalomban címmel Békéscsabán több mint kétszáz filozófus, szociológus, közgazdász, pedagógus arról értekezett, hogyan nyújthatunk segítséget változó korunk állandó értékeinek megszilárdításában, az új értékek feltárásában, a szocialista ideológia megújításában. Ezen a tanácskozáson Berecz János a következőket mondotta: „Ahhoz, hogy a gazdaságban a reform kifejlődhessen, ma éppen a gazdaság társadalmi környezetében kell lényeges és megfelelő változtatásokat elérnünk... Az erkölcsi értékek nyújtotta -kapaszkodók-, érzelmi és szellemi értékek nélküli társadalom tartósan, hosszú távon nem létezhet...” Ha hazánk felelősei és a „jobb érzésű” emberek mind így gondolkodnának és cselekednének, akkor a még konzum-gondolkodású fiataljaink már ritkuló, de még mindig fenyegető soraiból kilépnek majd a nemzet hívására azok, akik a reformcselekvés hívei. Ebben joggal reménykedhetünk.

Intézményrendszerünk átalakítására feltétlenül szükség lesz, hogy eleget tehesünk a pluralizmus és a fejlettebb demokrácia követelményeinek. Így tovább lehet fejleszteni és növelni az emberiség társadalmi kibontakozását. Békéscsabán ez is elhangzott: „Hazánkban az ismert társadalmi-gazdasági viszonyok új konfliktusos helyzetet teremtettek, de ennek erkölcsi és világnézeti következtetéseit még mindig csak részben vontuk le.”

A mai társadalmi reformok előterében újra kell fogalmazni jövőképünket, de meg kell határozni a módokat és eszközöket is ennek megteremtéséhez. Ez a munka egyre jobban kezd kibontakozni. Megjelent a magyar láthatáron is a jobb és boldogabb emberiség ígérete. Az ifjúság magáraébredése nélkül azonban a várva várt magyar jövő ismét csak meddő álmodozás marad.

Sík Sándor emlékezete*

„Van aki toronyban születik, és van aki remetének, / Van aki őrlő szájnak, és van aki csemegének: / Engem magnak vetett a Magvető, / És kenyérnek, annak is feketének.” Akár mottója lehetne e négy sor Sík Sándor életének, munkásságának. Költői és tanári pályafutásának kibontakozása arra a korszakra esik, amikor az úgynevezett „harcos katolicizmus” bontott zászlót. Részben a liberalizmus korszaka kényszerítette ki e belső megújulást a hazai katolikus egyházban, részben a lassú, bizonytalan polgárosodás.

A kor kétségkívül legnagyobb hatású személyisége, a versbéli „torony” Prohászka Ottokár volt, aki ugyanakkor került a budapesti papnevelő szeminárium dogmatika tanszékére professzornak, amikor Sík Sándor megszületett. Személyisége és példája meghatározó volt Sík Sándor számára, jóllehet — mint erről később róla írt tanulmányai is tanúsítják — tisztában volt jellemük és egyéniségük különbözőségével. Prohászka a hódító mozdulatával, eltökéltségével érkezett, természettudományos műveltséggel és szemlélettel, szociális érzékenységgel oltotta be a katolikus közgondolkodást, s a lelki harcok mellett tevékeny részese volt a politikai küzdelmeknek is. Sík Sándor mindvégig csendes, szerény, visszahúzódó személyiség maradt, aki nagy közéleti sikerei idején is azért fohászzkodott, hogy észrevétlenül maradjon, visszavonultan alkothassa műveit. Furcsa fintora a sorsnak, hogy e magányra, szemlélődésre termett személyiségnek folyvást olyan szerepet szánt, melyet egyháza és rendje érdekében vállalnia kellett, közéleti ember lett, holott szerzetesi szobácskájában, könyvei között érezte magát igazán otthonosan.

1889. január 20-án született Budapesten, eszmélésének idején azonban inkább Gödöllőn élt családjával. A világgal való kapcsolatteremtésének, költői szemléletének mottóját mindvégig meghatározzák fiatalságának harmonikus esztendei, az „ákcáclombos, orgonás” gödöllői kert, ahonnan „táskarázó víg kezekkel” indult iskolába, a „tágas végtelenség”, mely kínálta a szemlélődés, elmélkedés alkalmait, a „csipkés ablakban” üldögélő nagymama, amint unokáit lesi, apjával tett esti sétái, s anyja halk, szenvedéssel átszótt szeretete és bölcsessége. Aztán a híres gödöllői erdők, amelyeket később is gyakran felkeresett, s amelyekben kialakult lírájának egyik legjellemzőbb eleme: a természettel való bensőséges, meghitt kapcsolata, a tárgyakat antropomorfizáló szemlélete, amelynek az volt a lényege, hogy a világ minden szépségét Isten teremtette, s az egyszerű, hétköznapi dolgokban, érzésekben is tetten lehet érni keze nyomát.

Édesapjának kedves barátja volt Kanter Károly, Budapest szentéletű lelkipásztora, a híres várplébános. Az ő tanácsára írták Sándort a nagy hagyományú pesti piaristákhoz gimnáziumba. 1898-tól 1903-ig tanult itt. Egyik legkedvesebb tanára Prónai Antal volt, akinek a középiskolák számára írt irodalom-tankönyvét később éppen ő dolgozta át, és függelékéül megírta a világirodalom rövid összefoglalását.

1902-ben Majláth Gusztáv, Prohászka Ottokár és Kanter Károly szorgalmazására megindult a serdülő katolikus fiatalok számára írt Zászlónk című lap, amelynek Sík Sándor egyik állandó s lelkes munkatársa, költője lett. Ötödikes korában jelent meg itt első nyomtatott költeménye, s ekkor határozta el, hogy piarista lesz, a papi hivatást választja. 1903—1904-ben teljesített novíciusi évében magántanulóként végezte el a gimnázium hatodik osztályát, majd a kecskeméti stúdiumba került, itt tett érettségi vizsgát 1906-ban. Kecskeméten Zimányi Gyula volt a lelki vezetője és prefektusa, útmutatásának hatása

* Halálának negyedszázados évfordulójára

egész életpályáján megmutatkozott. Zimányi nagy tapintattal óvta, ápolta növendéke költői terveit.

1906-ban rendfőnöke teológiai és egyetemi tanulmányainak végzésére a budapesti rendházba helyezte. Magyar, latin, görög szakra iratkozott be az egyetemre, ahol nagy hatást tett rá Beöthy Zsolt, akinek hazafias pátosza meglehetősen ironikus sorokra ösztönözte Babitsékát. Eleganciája, s „zengő, hosszú mondatai” visszhangoztak Sík Sándorban. „A művészet sorvasztó, mély szerelmének” nyomait látta az ekkor már megfáradt, lefelé hulló Riedl Frigyes arcán. A rendházban is életre szóló hatás érte a teológiát oktató Schütz Antal részéről, „minden szava mérleg, / Amelyen minden egyensúlyban áll.” — írta róla *A mester* című versében, kiválóan jellemezve a professzor intellektuális alaptermészetét. Hamarosan munkatársak lettek: 1913-ban együtt írták és szerkesztették az ifjúság számára legendás *Imádságoskönyvük*et, a „Sík—Schütz”-öt, melynek 1948-ig tizenkét kiadása és három változatlan új nyomása jelent meg.

1931-ben megjelent, „önéletrajzi regény”-nek nevezett verseskönyvében, a *Fekete kenyérben* egyetemi éveitől számítja költői tevékenységének mind meghatározóbbá válását. Már novíciusi éveiben is feljegyezték róla társai, hogy szobájában sétálva verseket skandált. Költeményeit rendszeresen közölte a Zászlónk, de ezekben az években érintette meg igazán a modern költészet, az a líraszemlélet, melyet az induló Nyugat jelképezett. Azt pontosan tudta: választott hivatása semmiképp sem teheti lehetővé számára, hogy belső érzéseit ugyanazzal a kendőzetlen nyíltsággal fejezze ki, amivel a Nyugat nagy nemzedékének költői: vallásos hite, buzgósága témavilágát is másutt jelölte ki. Versei közül beküldött néhányat a lap szerkesztőjének, Osvát Ernőnek, de nem érdemesítették válaszra sem. A visszhangtalanság nyomán jutott arra az elhatározásra, hogy más élményekből megtermékenyülve, a „szent Egész” jegyében alakítsa ki saját, ugyancsak modern líráját, amely tudatában van Isten szeretetének és a világban való jelenlétének. Lírafogásának előzményeit keresve fedezte fel Mindszenty Gedeon költészetét, s ekkor kezdett rendszeresen, tudományos alaposággal foglalkozni a keresztény líra hagyományával, többek között a himnuszok világával. Mindszentyről, a múlt század második felének Egerben élő katolikus költőjéről rendje folyóiratában jelent meg első tanulmánya (*Mindszenty, mint lírikus*, Kalazantinum, 1908), melyet 1913-ban könyve követett (*Mindszenty Gedeon élete és költészete*). A jeles hitésznek nem volt igazán jelentékeny költő, Sík Sándort elsősorban az vonzotta hozzá, hogy kifejezetten keresztény élményeit és életérzését fejezte ki áttetszően egyszerű verseiben. Intenzívebb, tartalmasabb és hosszabban tartó kapcsolat fűzte a himnuszokhoz és a zsoltárokhoz, a korai keresztény költészet e remekeihez. Már 1910 előtt elkészültek első himnuszfordításai, megkísérettette az a gondolat is, hogy kötetbe gyűjtve adja ki őket. 1910 májusában, a *Religio* című folyóiratban három folytatásban jelent meg tanulmánya *Az ókori keresztény-latin líráról*, mely e terve első híradása.

Sík Sándor lírafogásának mindenképpen kárára volt, hogy indulása éveiben nem talált kapcsolatot a Nyugattal. A modern líra nyugati példáit ugyan kiválóan ismerte, későbbi szegedi egyetemi előadásai alkalmával nagy részletességgel beszélt is a francia költészetéről. Amikor *Újabb vallásos költészetünk* (Kalazantinum, 1909) című tanulmányának végén összefoglalja a jelen és a jövő perspektíváit, mégiscsak Adyhoz jut el, mint ahhoz a lírikushoz, aki „az egész világot lélekkel átjár”-nak látja.

Ady Endre hatását meghatározónak látjuk a pályakezdő, első köteteit megjelentető Sík Sándor formavilágában. *Szembe a Nappal* (1910) és *A belülvalók mécsé* (1912) című verseskönyveiben voltaképp az 1909-ben meginduló Élet című folyóiratéhoz hasonló célokat igyekezett megvalósítani: megmutatva, hogy a modern líra hangvételével, sejtelmességével, jelképiségével is ki lehet fejezni a keresztény életérzés hagyományos értékvilágát. Amikor alkonyodó éveiben Sík Sándor visszaemlékezett pályakezdő verseire, s némelyiket kommentálta, meglepően sokszor vallotta meg: milyen külső hatások

inspirálták egy-egy műve írása közben. Ösztönzője volt a misztikus Prohászka, a „keresztény éberség” gondolata, Maeterlinck, Rilke *Stundenbuchja*, Kosztolányi hangulatversei. Adyt azonban nem említette, pedig mai olvasatunk némelyik költeményét kifejezetten Ady-utánérzésnek vélhetné. Még a nagy újító megnövelt én-tudatát is visszazengette, ez azonban alkata és költői egyénisége ellenében vállalt szerep volt.

1911-ben a nyári szünidőt Münchenben töltötte. Itt került kezébe egy német cserkészkönyv, melyet egyre nagyobb érdeklődéssel olvasott. Hazatérve a Zászlónkban is olyan cikket tanulmányozhatott, mely a cserkészmozgalmat ismertette. Sürgősen kapcsolatot keresett és talált a budapesti református ifjúsági egyesületek vezetőivel, akik a mozgalom hazai megalakítását fontolgatták. Még ebben az évben az ő vezetésével rendeztek cserkészvezető-képző tanfolyamot, s hamarosan megalakult a Magyar Cserkészszövetség Sík Sándor elnökletével. (1922-ben ilyen minőségben vett részt a párizsi cserkészvezető kongresszuson.) Az 1912/1913-i tanévben megszervezte a budapesti piarista gimnázium cserkészcsapatát, s közben rendszeresen tartott előadásokat, műsoros bemutatókat, melyeken a mozgalmat népszerűsítette. Neve, tevékenysége összeforrott a hazai cserkészlet történetével, mely a modern magyar pedagógiának is egyik jelentékeny fejezete.

Ekkor már országszerte ismerték. Versei a katolikus megújulás vezéralakjának ígérték, *Imádságoskönyvét* szinte minden katolikus családban forgatták, nemzedékek adták tovább egymásnak. Az első világháború azonban megakasztotta látszólag harmonikusan ívelő pályáját. 1915 tavaszán tábori lelkészként szolgált Péterváradon, ekkor írta *Harangszó a viharban* című ciklusát. Mint minden népszerű költőnek, neki is egyre több ellenfele támadt, akik nemegyszer élesen kifogásolták költészetének modern törekvéseit. A katolikus tanítóegyesület lapjában kivételesen éles bírálat jelent meg eszmevilágáról, ezt követően „kiengesztelésül” közölte lírájáról az első nagyobb összefoglalást a Magyar Kultúra – Várdai Béla tollából. Az úgy nem múltott el felette nyomtalanul. A védett, az otthonosság jó érzését oly nagyra értékelő költő, akit szerzetesi közösségének megbecsülése is övezett, ekkor nézett szembe élete első – korántsem utolsó – nagy csalódásával, melynek hatására egyik versében (*Követek*) Krisztus nagypénteki szenvedéseivel hasonlította a sajátjait.

A háborús években egyre gyakrabban foglalkoztatta az a gondolat, hogy más műfajokban is ki kellene próbálnia tehetségét. 1916-ban *Ébredés* címmel mutatták be színművét a piarista diákok az Urániában, s ugyanebben az évben írta *Salamon király gyűrűje* című egyfelvonásosát. Már ekkor foglalkoztatta a középkori Szent Elek legendája, s mellette mind intenzívebben dolgozta bele magát Zrínyi Miklós életébe, akinek alakját szintén drámáinak, hősieinek látta. A piarista nevelési eszmény két pillérje a vallásosság és a hazaszeretet, s az első világháború embertelenségei épp e kettőt kezdték ki leginkább. Sík Sándor hivatása szerint való kötelességének érezte az értékek visszaállítását, s e feladatát vélte elvégezhetni *Alexius*ról és *Zrínyiről* írt drámái munkáiban. Sík Sándor nem volt elsőrangú drámaírói tehetség, színpadán inkább a beszéd szépsége és az eszmények fennköltisége ragadja meg a hallgatót. Mint költészetét, drámáit is jellemzi a moralizáló célzat, amely többnyire a költői preconcepció eredménye, s nem feltétlenül válik az alkotás művészi színvonalának hasznára.

Az első világháború befejezése után, a kétségbeejtő trianoni békeszerződés következményeit látva Sík Sándor majdnem teljesen átértékelte addigi írói és nevelői útját. Szenvedélyesen ostromozta az igazságtalan, a nemzet egész létét és történetét megkérdőjelező békét verseiben, mégis szakított lírájában azokkal a túlcsigázott külsőségekkel, melyek addigi költészetét jellemezték. Fokozatosan mélyülő, a lélek belső értékeit intenzíven feltáró, a folytonos Isten-közelségben elnyugodó szemléletet fejezett ki mind nyugalmasabb tónusban. A nevelésben pedig egyre jelentősebbnek vélte a cserkészlet szerepét, mint ami képes kiegyenlíteni a társadalmi feszültségeket, s az élet felismert

eszményeinek jegyében hozhatja közel egymáshoz a fiatalokat. Egyéniségéből, szemléletéből teljesen hiányoztak azok a harcias vonások, amelyek nemegyszer áthatották a két világháború közötti keresztény ifjúsági egyesületek szervezőinek lelkét. Sokkal fontosabbnak látta a lélek nemesítését, olyan emberideál felépítését, amelyből nem hiányoznak a megértés és a szeretet gyakorlatának képességei.

A világháborút követő esztendőök sok elfoglaltsága ugyan nem kedvezett a versírásnak, Sík Sándort, a költőt mégis ekkor érték — hivatalos részről legalábbis — költő-létének legjelentékenyebb elismerései. 1919-ben a Szent István Akadémia, 1923-ban a Kisfaludy Társaság választotta tagjai közé (utóbbi Kiss József helyére, akiről Sík Sándor a szokások szerint székfoglaló előadását tartotta). Közben a visszavonult Izsóf Alajos helyén a Zászlónk főszerkesztőjeként is működött. Rengeteg munkája közben kevesebb verset írt, de rendületlen szorgalommal dolgozott egyre terebélyesedő zsoldtárfordításain. 1912-ben készítette első ilyen jellegű tolmácsolásait. A „győzhetetlen nehézséget” ekkor még a formaválasztás jelentette számára. Új és új kísérleteiben szüntelenül a megfelelő versmértéket kereste, azt végül is a modern magyar jambusban találta meg. Fordítási alapelveiben — ekkor még — a Nyugat nagy nemzedékének gyakorlatát követte: *Zsoldtáros könyve*, legalábbis az 1923-ban kiadott változat még a „szép hűtlenek” felfogását idézi: Sík Sándor alapvető célja is az volt, hogy szép magyar verseket kapjon kezébe az olvasó, az imádkozó. Ezen a meggyőződésén — nem kis részben a hazai műfordítói gyakorlat módosulásait figyelve — utóbb változtatott: 1955-ben szinte teljesen, „objektívebb” tónusban, újrafordította a zsoldárokat, s hat évvel ezután még hitelesebbé tette tolmácsolásait.

Az első világháború után a hazai katolikus költészetben is bizonyos mértékű változás figyelhető meg. Új nemzedék lépett színre, s ennek legjelentékenyebb, leghatásosabb képviselője Mécs László volt. Óriási népszerűsége hamarosan elhomályosította Sík Sándorét. Impulzív, szereplésre termett egyéniség volt, hiányzott azonban belőle a léleknek az a mélysége s az a műveltség, mely Síket jellemezte. Hatása mégis óriási volt, s ezt részben az okozta, hogy költészetében kezdetben az elszakított magyarság gondjait szóltatta meg. Sík Sándornak szembe kellett néznie lírája megújításának nem kis problémájával.

Már 1923-ban, a Magyar Mérnök és Építész Egylet Munkástovábbképző Bizottsága megbízásából rövid irodalomtörténeti összefoglalást írt *A magyar irodalom rövid ismertetése* címmel, „okos”, „szükséges” könyvet, mint egy ismertetésben olvassuk. Az 1929-ben megjelent *Gárdonyi, Ady, Prohászka* című, „Lélek és forma a századforduló irodalmában” alcímet viselő munkája azonban a korszak egyik legjelentősebb irodalomtörténeti műve volt. Célja szerint a „millenniumtól Trianonig eltelt negyedszázad irodalmának pszichológiai és esztétikai uralkodó jellemvonásait” kereste. Egy lezárt korszak szemléleti gyökereit, s annak két szélsőséges pólusát találta meg, két oly ellentétes jelenségben, mint amilyen Ady és Prohászka voltak. Ady utókorának egyik legnyitottabb elemzését köszönhetjük Sík Sándornak, Prohászkaról pedig azóta sem jelent meg az övéhez hasonló elmélyült analízis, melyben elsősorban a jelenség lelki összetevőire helyezte a hangsúlyt. De manapság, amikor Gárdonyit sokan az úgynevezett „kismesterek” közé sorolják, érdemes újraolvasni Sík Sándor róla szóló, elmélyült tanulmányát, hiszen kiválóan állította bele az *Egri csillagok* szerzőjét a magyar irodalom folyamataiba, megmutatva, mit tanult Jókaitól, s hogyan építette tovább a tanultakat, egyfajta realiztikusabb szemlélettel oltva be annak romantikus elemeit. E nagyszabású könyvének szinte természetes következménye volt, hogy 1929. december 21-i hatállyal rendes tanári kinevezést kapott a szegedi tudományegyetem akkor létesített második irodalmi tanszékére. Sík Sándor szorongva fogadta a megbízatást, baljós érzéssel gondolt arra, hogyan találja meg majd helyét és szerepét új környezetében, s nyilvánvalóan megnövekedett munkája közben marad-e ideje verset írni?

Előadásait 1930 elején kezdte el. A második félelvtől indította *A magyar költészet a millennium után* című kollégiumát. Előadásainak anyaga legkedvesebb szegedi tanítványainak (Baróti Dezső, Ortutay Gyula, Tolnai Gábor, de mindenekelőtt Radnóti Miklós) gyorsírással készített lejegyzései alapján maradt meg hagyatékában. Rendkívül nyitottan kezelte témáját, pontos, érzékletes képet adta a század legfontosabb lírai törekvéseinek, melyek közül természetesen a Nyugatot helyezte az élre. Nyoma sincs fejtegetéseiben a hajdani sérelemnek, a folyóirat minden költőjéről alapos, elsősorban a költészet mondanivalójára kitekintő képet rajzolt. Vállalkozását igen nehézzé tette, hogy e korszaknak nem volt még közmegegyezésen alapuló irodalomképe, nem volt irodalomtörténeti kézikönyve sem. Rengeteg verset olvasott fel, igazi költő módjára, szépen, kifejezően. Előadásait délután tartotta az auditorium maximumában, melyben nemcsak az egyetem hallgatói üldögéltek, hanem helybéliek is, akik körében egyre inkább társasági szokás volt Sík Sándort hallgatni. Az óra befejezése után szívesen sétált kedves tanítványaival a Tisza partján, a legkedvesebbeknek azonban az a kitérítés is osztályrészlül jutott, hogy meghívta őket magához, s teázás közben beszélgettek irodalomról, politikáról. „Magánszemináriumai” — hogy Pomogáts Béla találó kifejezését idézzük — leginkább Négyessy László híres stílusgyakorlataira emlékeztettek. Radnóti Miklós 1939-ben írt *Köszöntője* örökíti meg talán legszebben és legmaradandóbban e tanár és tanítvány kapcsolatán túlemelkedő, apa—fiú viszonyt.

1932-ben elhunyt az I. számú irodalmi tanszék vezetője, Dézsi Lajos. Ettől kezdve Sík Sándor tanította a régi magyar irodalmat is. Rengeteget kellett készülnie, hiszen ezzel a korszakkal korábban alig-alig foglalkozott. Néha keserűn panaszolta, hogy „nyári poéta” lett, csak a szünidőkben maradt ideje versírásra, ekkor azonban a nagytáborok szervezése szorongatta. Újból elővette himnusz-fordításait, azokat csiszolgatta, kiadásuktól azonban most a baráti „tapintat” riasztotta el, Babits *Amor Sanctusa* után nem érezte volna illendőnek, hogy maga is hasonló vállalkozással álljon elő.

Nehezen alkothatunk fogalmat, hányféle elfoglaltság, feladat nyomasztotta ezekben az években. Életének fontos eseménye volt, hogy 1933-ban a Nemzeti Színház bemutatta *István királyról* írt tragédiáját. A műben igyekezett — némiképp a korszellem ellenében — deheroizálni történelmünk egyik legnagyobb alakját. „... megpróbáltam a szent király alakját romantika, görögűz és elérzékenyedés nélkül nézni, tisztán mint a magyar történelem legnagyobb problémájának megoldóját, egy óriási feladatnak cselekvő és szenvedő egyetlen hősét. Ez a tisztán történelmi szemlélet egyszersmind azt mutatja meg a nagy király alakjáról, ami — mert örök emberi és örök magyar — a mának is legtöbbet mond, a mai embernek is érdekes” — írta darabjáról. A következő esztendőben, 1934-ben került tető alá az új magyar katolikus kántorkönyv, a máig használt *Szent vagy, Uram*, amely a katolikus templomi énekek szövegeit és dallamait egységesítette. Sík Sándor az Országos Cecília Egyesület megbízásából 1917 óta rendszeresen dolgozott ezen. A szövegek megfelelő kiigazítása nem kis munkát jelentett számára, némelyik maradandóan szép régi dallamhoz pedig a szerkesztő, Harmat Artúr buzdítására ő írt új szöveget. Rendszeresen tartott rádióelőadásokat is. Az Árpád-házi magyar szentekről tartott előadás-sorozata 1936-ban könyvformában is megjelent *Szent magyarság* címmel. Ugyanebben az évben jelentek meg újabb versei.

Ez a kötet elsősorban azért jelent újdonságot Sík Sándor költői pályáján, mert itt talált leginkább kapcsolatot a kor valóságával. Érzékenyen, nagy beleérzéssel ábrázolta a magára maradt személyiség szorongását, a fenyegető történelmi jeleket fürkésző ember rémületét. Katolikus költőtársainál sokkal veszélyeztetettebbnek látta sorsát, hiszen védettsége csak látszólagos volt, azt nemcsak az embertelenséggel szemben táplált idegenkedése kezdte ki, hanem egy mélyen megszenvedett, alig-alig megfogalmazható lelki furdalás is: ő, akinek szülei szintén zsidó származásúak voltak, biztonságban tudhatja magát, amikor

mások tehetetlenül, védekezésre képtelenül vannak kiszolgáltatva a rossznak. A versek egyik fontos és sokat sejtető jelképe a „törvény elvesztése”.

Fájdalmas önvizsgálatai során szakított azzal a biztonságos, nyugalmas érzéssel, mely korábbi líráját hatotta át: „... *Kiáltó száj rég nem vagyok én! / Már nem vagyok, csak két szegény / Rémuлт kar, amely kiremeg felétek*”. Ebből a kirekesztettségéből, visszhangtalanságból csak egyetlen kiutat lát: erősíteni kell az emberekben az egymáshoz tartozás, a szeretet és a megértés erőit. Messzemenően történetietlen lenne azt állítani, hogy a magyar katolikus egyház készséges kiszolgálója volt a mind jobboldalibbá váló rendszernek. Sík Sándor azonban úgy érezte: egyházának többet, nagyobbat kellene tennie, s ugyanakkor önmagát részben az előbb elmondottak miatt korlátozva.

Bár Sík Sándor költészetének rajongói inkább más jellegű műveit szerették, ezek a gyermekien alázatos, az ember semmisségét megfogalmazó, elégikus költeményei mutatják igazi értékeit. Ezek révén lehetett a magyar katolikus líra újító személyisége, ezek hitelesítették azokat a rendkívül fontos gondolatait, melyeket *Egyetemesség és forma* címmel fejtett ki az induló Vigiliában. Esménye az igazi, a jó irodalom volt, s nyomatékosan hangsúlyozta, semmiféle tehetségtelenségnek nem adhat menlevelet a vallásos érzület, a hit. Ő maga szinte gyermeki, áttetsző egyszerűséggel hitt Istenben, művészi felelőssége azonban mindig megakadályozta abban, hogy engedjen a dilettantizmus kísértésének, mely több változatban is jelen volt a kor felekezeti lírájában. A modern lírai törekvésekben annyira tájékozott Sík Sándor mindig fogékony maradt az igazi értékekre, pontosan tudta, mi a jó és mi a rossz, s ez a tudása sem vált mindig javára.

A kötet végkicsengése: szeressük egymást, s tegyük meg, amit Isten rendelt tennünk. A *Magányos vírrasztó* fontos poétikai változást jelent az addig harmonikus pályán. Az ellentétek között tájékozódó lírikus ekkor találta meg azt a monologikus formát, mely későbbi költészetének fontos eleme lett, s egyre tudatosabban törekedett a bölcelet és a költészet szintézisére, folytatva líránknak azt a hagyományát, melyet Madách és Vajda János alakítottak ki. A kötetben persze érezni a közvetítő, a mára már szinte elfeledett, Sík Sándorral haláláig baráti kapcsolatban lévő Harsányi Kálmán ösztönzését is.

Sokasodó egyetemi elfoglaltságai, különböző korokról és stílusirányzatokról tartott előadásai nyomán egyre több irodalomtörténeti terve fogalmazódott meg, melyek közül jó néhányat sikerült beteljesíteni. Évekig munkálkodott, mire befejezte *Pázmány, az ember és az író* című remek esszéjét, amelyben — úgy érezte — a magyar irodalomtudomány egyik legnagyobb adósságát rótta le, amikor az író Pázmányról rajzolt képet. Ezt követte *Zrínyi Miklósról* írt könyvecskéje, mely hőse lelkiségét állította a középpontba. Mind teljesebbé vált hatalmas munkája, líraközpontú esztétikája. Előbb azonban még új verseskönyvek következtek, melyekben ihlete visszatértének örvendhetett. Lelkesen jegyezte föl: „*Huszonöt vers egy hónap alatt! / Bolond Pegazus, de nekiszaladt! / Sok is lesz tán már, derék csikó, / Az a nagy sietség sose volt jó!*” Valóban: a versek színvonalának nem használt a bőség, a termékenység. Mindig hajlott arra, hogy költeményeit pedagógus fordulattal zárja, most megsokasodnak ezek a bölcselkedő mozdulatai. Ám lírai pályájának egésze szempontjából mégsem haszontalanul, hiszen ekkor talált bele először az öregedő Arany János modorába, s ehhez jóformán élete végéig hűséges maradt. Tulajdonképp ez a hang illett leginkább szerény, visszahúzó, a dekorumoktól idegenkedő egyéniségéhez, mely ugyancsak e nagy költőelődére emlékeztet. *Az Isten fiatait* (1940) lírájának, személyiségének elismeréseként *Összes verseinek* kiadása követte 1941-ben. A következő évben adta közre háromkötetes *Esztétikáját*.

A nagy összefoglalást közvetlenül megelőzően műfajelméleti kérdéseket igyekezett tisztázni a maga számára. A magyar dráma elméletével és történetével, majd a realista regénnyel is foglalkozott, s csak ezután teljesítette be művét, melynek lényege, hogy benne költő igyekszik válaszolni a szépség meglétének, megszületésének, hatásának kérdéseire. Bár szemléletére érezhetően a tomizmus gyakorolta a legnagyobb hatást,

feldolgozta a neokantiánus értékelméletet is, s különös érzékenységgel építette bele fejtegetéseibe a bergsoni intuíciótan megfigyeléseinek eredményeit. Az *Esztétika* nem rendszerteremtő és rendszerteremtő mű, inkább egy kivételesen művelt, érzékeny költő vallomása, amelyből azonban nem hiányzik a magasfokú tudás sem.

1941-ben elhunyt Babits Mihály, akivel a Baumgarten Alapítvány tanácsadó testületében is együttműködött, s aki élete utolsó éveiben arra törekedett, hogy Sík Sándor személyiségét és törekvéseit valamiképp integrálja a Nyugatba. Sík úgy érezte, megszűnt az akadálya, hogy saját himnusz-fordításaival is a nagyközönség elé lépjen. A *Himnuszok könyvét* kétnyelvű kiadásban 1943-ban jelentette meg a Szent István Társulat.

1944-ben Sík Sándor visszaköltözött Szegedről a budapesti rendházba. Az ostromot nyolc másik társával együtt a Teréziánumban vészelte át. Tomek Vincével, a rend későbbi generálisával laktak egy szobában, itt és ekkor fejlődött ki életük végéig tartó szoros barátságuk. Amint Sík Sándor később elmondta, „száműzetésük” alatt sokat beszélgettek rendjük jövőjéről, a várható új helyzetbe való beilleszkedés lehetőségeiről, s ekkor nem is sejtették, hogy ennek a következő időszakban mindketten tevékeny részesei lesznek. A pesti rész felszabadulását követően ő is részt vett a romok eltakarításában, majd Szegedre utazott, ahol a tanévben addig Bálint Sándor helyettesítette. Amikor azonban kinevezték a Köznevelési Tanács ügyvezető alelnökévé, végleg Budapestre költözött. Tevékeny szerepe volt az oktatás megszervezésében, gyakran és szívesen elnökölt az általános iskolai és középiskolai reformbizottság ülésein. Azzal a gondolattal foglalkozott, hogy részt vesz az új tankönyvek megírásában is. E tisztról 1947 áprilisában mondott le. Pedig pontosan átérezte az új világgal, a megváltozott szellemiséggel való zűntelen párbeszéd fontos voltát, ezt bizonyította a főszerkesztése alatt újrainduló Vigilia bevezető írásában is. A katolikus szellemiségnek meg kell találnia helyét és szerepét a megújult világban — fejtegeti —, s a spirituális irodalom is segítheti a maga eszményeivel a kibontakozást. Háború alatti költészete is ebbe az irányba mutatott. A *Győződ-e még?* című kötetében (megjelent 1945-ben) összegyűjtött költemények tónusát ő maga kissé óvatosan jellemezte, amikor csak annyit tartott szükségesnek elmondani velük kapcsolatban: a kor hangulatát tükrözik. Valójában a magyar szellemi ellenállás lírájának maradandó darabjait olvashatjuk ezek között a mind fájdalmasabb, mind magányosabb létérzést kifejező művek között. Alig-alig akad közöttük lágy, pasztellszínű tájleírás, amely pedig ekkoriban talán uralkodó műfaja volt, többnyire a világ szörnyű eseményeit, az ember kiszolgáltatottságát reflektálja, s az egyetlen biztonságos pontot az isteni elrendelésben való megnyugvás jelképezi számára.

A háborút követő, ocsúdó esztendőkből két lehetőség nyílt előtte. Egyrészt sikeres közéleti pálya, hiszen világi részről is komoly megbecsülés érte, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjai közé választotta, s kivételes sikerrel olvasta föl *Magyar költők istenélménye* című székfoglalóját 1948. január 5-én. Pedagógiai, szerkesztői tevékenysége közben rendje ügyeinek intézése is egyre több elfoglaltságot jelentett: 1946-ban a rendfőnökké kinevezett Tomek Vince senior asszisztense lett. 1947-ben kiadott kis kötetében, a *Tizenkétcsillagú koronában* a rendalapító, Kalazanci Szent József imádságainak ihlete nyomán, könyvét a szent emlékének ajánlva elmélkedett Szűz Máriaáról. A *Szeretet Breviáriuma* című, Juhász Vilmos társaságában szerkesztett antológiában a rá jellemző kivételes nyitottsággal gyűjtötte egybe a világirodalom legjobb szövegeit. A rend új generálisa, Tomek Vince 1947-ben őt nevezte ki a magyar rendtartomány főnökévé. E kitüntető, de szörnyű felelősséget rejtő megbízatás baljós csillagzat alatt született. A következő esztendőben, 1948-ban államosították a felekezeti iskolákat, és Sík Sándor legfőbb gondja az lett, hogyan biztosíthatja a rendtagok rendszeres foglalkoztatását. Hiába ünnepelte szinte az egész magyar kulturális élet a következő év januárjában 60. születésnapját, hiába választotta ez év februárjában másodelnökévé a Kisfaludy Társaság, alelnökévé a Magyar Irodalomtörténeti Társaság, tudta, hogy az állam és az

egyház megromlott viszonya további súlyos következményekkel jár. 1950-ben megvonták a szerzetes rendek működési engedélyét, s amikor ugyanez év nyarán püspökkari bizottságot alapítottak a kormány és az egyház között fennálló vitás kérdések megvitatására, annak a szerzetes rendek vezetői is tagjai lettek. Sík Sándor tekintélye, bölcsessége nagyban hozzájárult a tárgyalások részbeni eredményességéhez. De hogyan élte át mindezt a szorongatott, az öregség súlyát egyre inkább érzékelő ember? A költő? *Mint egy fáradt csiga*, „verejtékezve hordta börtönét”. A hajdan oly termékeny költő szinte teljesen elhallgatott. Energiáit jórészt felemésztették rendjének ügyei s a Vigilia szerkesztése, melyben Doromy Károly, Mihelics Vid és kivált Rónay György voltak a segítségére. Tény azonban, hogy a szerkesztés nem könnyű munkáját sem végezhetné harmonikus nyugalomban: meg kellett vívnia harcát egy, a lap körében is meglévő belső ellenzékkel, mely szívesen látta volna, ha a folyóirat egyházpolitikai tevékenységet fejt ki.

Életének egyik legsúlyosabb megpróbáltatásaként 1953-ban, a nyári szünetben rendjével el kellett hagynia az ősi otthonát: a Duna-partra néző rendház és iskola épületét, ide költöztették ugyanis az Eötvös Loránd Tudomány Egyetem Bölcsészettudományi Karát. A rendtagok és a diákok hurcolták ki a könyvtárat, a berendezési tárgyakat a Mikszáth Kálmán téren kijelölt új épületbe.

A magányos, törődött, öregedő ember ekkor emelkedett pályája zenitjére, holott környezete inkább testi erejének fogyását regisztrálhatta. Az ötvenes évek Sík Sándora az ország egyik legkiválóbb lelki vezetője és hitszónoka volt. Életének belső drámája jórészt rejtve maradt környezete számára, csak meghittjei tudták, milyen válságokat, fájdalmas sebeket kellett elviselnie, mennyire nehezen állta ki az izgalmakat. A köré sereglődők csak azt tudták, hogy rendszeresen megtartja konferencia-beszédeit, melyekre mindig hatalmas tömeg sereglett össze. Nem volt szónoki alkat. Egyszerűen, kedvesen beszélt arról, hogyan őrizheti meg és teljesítheti ki az ember a hitét. Sorozatosan idézte meg a huszadik század konvertitáit, a lelki élet nagyjait, s beszédei közben szívesen támogatta mondandójának hitelét irodalmi idézetekkel. A huszadik századi magyar katolicizmusnak voltak nála hatásosabb szónokai, Sík Sándor azonban mindegyiküknél többet adott: bebizonyította, hogy nehézségek és szorongatások között is érvényes a keresztény küldetés, akkor is lehet szeretetben élni, eszményeket adni a világ számára.

Tudatos, szándékos egyszerűsödés jellemzi utolsó korszakát, kicsit lihegve siető költészetének ritmusa meglassúdott, olykor csak a szabad vers szabálytalan lüktetését idézve, rímei is csendesebbek lettek, inkább az érzés pontos leírására, meghatározására törekedett, mint aki egy aránylag hosszú élet tapasztalatai után ráébredt a a dolgok és az élet lényegére, s így emelte búcsúzó áldásra kezét.

A természetközelségben sikerült legharmonikusabban megvalósítani lírájának egyik folyvást jelenlévő, de részben a katolikus költészet hagyományainak gátló hatása miatt nehezen kifejtett adottságát, a lírai misztikát. A szemlélődő költő inspirációt merített a látvány harmonikus kiegyensúlyozottságából, felismerte, hogy az emberek nem ellenségnek, hanem testvéreknek születtek, s innen már csak az ihletnek egyetlen lépcsőjén kellett följebb lépnie, hogy érzésvilága belesimuljon a szeme előtt készségesen kitérülő végtelenbe.

1959-ben ülte hetvenedik születésnapját. A Vigilia különszámában ünnepelte főszerkesztőjét, január 13-án az Országos Magyar Cecília Egyesület és a Papnevelő Intézet, 18-án a kecskeméti piarista gimnázium és rendház, 20-án, 24-én és 25-én a budapestiek köszöntötték. Ekkor derült ki igazán, mennyire népszerű és megbecsült személyisége a magyar katolikus közéletnek, mennyire ott hagyta nyomát a vallásos-spirituális közgondolkodásban. Baljós, komor esztendőök után, amikor hajdani, lelkes tanítványai, akik oly sokat köszönhettek neki, elhagyták vagy nem merték felkeresni, amikor nem tudhatta pontosan, mit hoz a holnap rendjének és folyóiratának, most, a tisztuló légkörben mintha visszazállt volna köréje a régi lelkesedés. A földi pályája vége felé közelgő költőt nagy öröm érte: a Szent István Társulat kiadta *Őszi fecske* című, válogatott verstermését tartalmazó könyvét.

Már a kötet címe is sokatmondó. A megfáradt, de a villanó égben tovasikló fecske szabad szárnyalását még mindig ideáljának tekintő lírikus elsősorban azokat a verseit tárta olvasói elé, amelyek egyszerűségéről, intenzíven megélt kegyelmi élményéről árulkodtak. A verseskötnyv bevezető részében válogatott újabb versek ezt a természetközelséget színezték a gyermeki alázat csöndes, olykor évdő hangjaival.

1961. július 1-én ünnepelte aranymiséjét. Ezen a napon a piarista kápolnában mondta el hálaadását, a következőn a Knézits utcában, a sors kegyelméből ugyanannál az oltárnál, amelynél 1911. július 2-án első miséjét mondta. Erre az alkalomra szerezte vegyeskari művét, *Sík Sándor Te Deumát* Kodály Zoltán, aki maga is ott ült az ünneplő közönség körében. Ez volt Sík Sándor életének utolsó, teljes szívvel, tudatosan megélt eseménye. Ezekben az években hanyatló testi erejének fenyegető jeleit már környezete is látta, kedves s igen színvonalas lapja szerkesztésében is alig vett részt, kivált azután, hogy a szerkesztőségből Rónay Györgynek ki kellett válnia. Már 1959-ben elbúcsúzott a szavaktól:

Szavak, szavak, búcsúszom töletek,
Egymásután, mint halni készülő
Fiaitól az árvuló szülő,
Minden nap egy-egy új szót temetek.

(*Búcsú a szavaktól*)

„Cserepes ajkai” még keresték a humor szavait, de ereje egyre hanyatlott, átmeneti javulást csak azok a hetek-hónapok jelentettek, amelyeket a Mátrában vagy Pilisligeten töltött, ahol gondosan, szeretettel ápolták. Innen keltezte utolsó versét, *A néma Miatyánkot*; egy elkötelezetten hívő élet végső összefoglalását:

Hozzád, Veled, Neked,
Mondani egy utolsó éneket,
Imában ömleni Eléd,
Legutolsó, de hűséges cseléd...
De jaj! ha nem igaz!
Szobám csupa por,
Kertem csupa gaz.

Csupa lelógó tört faág,
A templom messze, a könyv nehéz,
Ólomcsizmában toporog az ész.
És mégis, mégis, Ó van itt,
Immár tőlem el nem veszik.
Nap nap után, éj éj után
Én Téged hívlak, Miatyánk.

1963 augusztusában tért vissza Budapestre. Olyan gyenge, esendő volt már, hogy állandó ápolásra szorult. Még maga állította össze *Aldás* című kötete anyagát, de azon a végső simítások munkáját kedves barátja, Dorombly Károly végezte. A katolikus egyházat ekkor már a megnyitás előtt álló *Második vatikáni zsinat*, a küszöbön álló reformok ügye foglalkoztatta, a haldokló ágyánál megjelent azonban a püspöki kar akkori elnöke, Hamvas Endre csanádi püspök, a zsinati magyar küldöttség vezetője, s apostoli áldásában részesítette a nagybeteget XXIII. János pápa is. Homályosuló tudatáig eljutott még, hogy az *Aldás* kiadása előtt nem merült fel akadály (ez év karácsonyára meg is jelent). Szeptember 28-án, este 8 óra körül hunyt el, életének 75., áldozó papságának 53. évében.

Ki is volt Sík Sándor? Sokféle válasz kínálkozik a kérdésre. A huszadik századi katolikus líra egyik legnagyobbja. A magyar katolikus szellemiség és hitélet kimagasló személyisége. Egy világméretben kibontakozó, napjainkban is eredményes párbeszéd egyik kezdeményezője. Piarista szerzetes, rendfőnök. Egyetemi tanár, nemzedékek nagy hatású nevelője. A magyar cserkészmozgalom megteremtője, lelkes irányítója. Mindegyik válasz jogosult, mindegyik igaz, de valami apróságot mindegyik homályban hagy. Erre a kérdésre keresték a választ, akik elkísérték a Farkasréti temetőbe, utolsó útjára, ahol akkora tömeg volt, hogy rendtársai alig tudtak koporsója közecébe jutni. S a halála óta eltelt huszonöt év távlatában

még nehezebb pontosan felelni a kérdésre, hiszen Sík Sándorról meglepően kevés, igazán méltó megemlékezés, méltatás jelent meg. Az egyik, Pilinszky Jánosé mindenestre megsejtet valamit sors és hivatás paradoxonából: „Nehéz feladatot vállalt, kapott osztályrészü. Olykor talán engedményeket tett a tiszta költőiség rovására, de neki volt igazsága, mert végül is eljutott a lehető legbensőségesebb megoldáshoz.” (*Sík Sándor utolsó kötete*)

Talán tisztábban mutatkozik majd meg igazi nagysága, a század szellemiségében elfoglalt ösztönző szerepe, ha hozzáférhető lesz hatalmas kéziratos hagyatéka, levelezése, ha elmondják róla még élő barátai és rendtársai hiteles emlékeiket. Drámai küldetésében is megőrzött mindenestre egy olyan jellemvonást, melynek e században igencsak megnőtt az értéke: igazi ember volt. Szeretetre méltó, esendő, másoknak mégis mindig erőt adó, küldetését erkölcsi magaslaton teljesítő ember. Szerencsés volt, hiszen sok szeretetet kapott, s értett ahhoz, miképp sugározta vissza környezetére. De szerencsétlen is, hiszen alkatával ellentétes szerepeket kellett vállalnia és végigjárnia, s nem volt mindegy, hibátlanul mondja-e a szavakat. Ő azonban hitt a kegyelemben, s az megsejtette, hogy egyszerűen, tisztán végigmondja nehéz szerepének ígét.

SÍK SÁNDOR

Teleki Pál, az ember és a cserkész

Különösnek tetszhetik ez az egymás mellé állítás, a témának ez a leegyszerűsítése: ilyen nagyszabású egyéniséget, ilyen gazdag életet, ilyen sokrétű jellemet egyetlen, sokak előtt bizonyára jelentéktelennek látszó szempontból venni vizsgálóra. De nekünk, cserkészeknek ez a természetes: mi a cserkészen, a cserkészéletben ismertük meg Teleki Pált, az embert. És úgy érezzük, nem cselekszünk hozzá méltatlanul, mikor erről az oldalról próbáljuk megrajzolni emberi sziluettjét: sokszor volt az az érzésünk, hogy a cserkészkörnyezetben — az ifjúság között — érezte magát leginkább otthonosan, talán szabad azt mondani: legemberibben. Különben is, nincs még itt annak ideje, hogy a történetíró szólaljon meg. Teleki Pál sokkal több volt, sokkal nagyobb, sokkal bonyolultabb, finomabb és történelemalakítóbb jelenség, semhogy ma még a véres és megrázó közelségből, akár a legnagyobb, legértőbb, leghivatottabb toll is megkísérelhetné azt a vakmerőséget, hogy csak hozzátételezőlegesen is tárgyilagos és méltó képet fessen róla. Azt hisszük, akkor teszünk leghasznosabbat, ha beérjük a kortárs közvetlen megfigyeléseivel, személyes emlékekkel, jellemző apróságokkal, a kis élet sokatmondó adataival.

Teleki Pált 1922-ben kérte fel az akkor már tízéves magyar cserkészmozgalom, hogy vállalja el legfőbb vezetését. Magyarország Kormányzója 1922. június 30-án nevezte ki főcserkészzé. Ezt a címet már a következő évben — súlyos betegsége miatt — le kellett

tennie; felépülése után mint „tiszteletbeli főcserkész” vett részt a mozgalomban. Utóbb erről a címről is lemondott, és mint a 2. számú cserkészcsapat (a budapesti Piarista Gimnázium csapata) egyszerű tisztje és az országos intézőbizottság választott tagja dolgozott közöttünk.

Dolgozott: ezt a szót egész komoly értelemben kell itt érteni. A Magyar Cserkész Szövetséget már Teleki Pál főcserkészésége alatt hatalmas meglepetés érte. Mikor vezetői megnyerték őt a mozgalom élére, a nagy történelmi és országos névtől tekintélyt, a befolyásos embertől erkölcsi támogatást, legfőképpen pedig az ifjúság ismert barátjától és a földrajznak (ennek az eminenter cserkész-tudománynak) mesterétől megértést, együttérzést, szeretetet reméltek. Mindezt megkapták, de ennél sokkal többet kaptak: meghitt barátot, atyai tanácsadót, keményen együttdolgozó bajtársat, és — ami a legnagyobb, legváratlanabb, legnagyobb — testestül-lelkestül cserkész. A negyvenkét éves férfi, a volt miniszter, a professor és világhírű tudós nemcsak a cserkészruhát vette fel, hanem beleélte magát a cserkészlet lelkébe, életérzésébe, beledolgozta magát — a tudósra jellemző szakszerűséggel — a cserkészlet sajátos pedagógiájába, kiképzési anyagába, a gyakorlati cserkészlet minden csínjába-bínjába. Ezer elfoglaltsága, országos és tudományos tenger munkája között időt talált rá, hogy megszerezze a szakszerű cserkészítési képesítést. Belemélyedt a cserkészirodalomba és állandó érintkezésben élt a mozgalom eleven életével.

Dolgozott velünk, úgy, ahogyan csak ő tudott dolgozni, olykor szinte alig elképzelhető tempóban és arányokban. Talán legkáprázatosabb példája ennek az 1926-i Nemzeti Nagytábor előkészítő munkájában való részvétele. A nyolczer fiúra számító táborot az újpesti Szűnyog-szigetre terveztük; meg is történt minden előkészület, egészen a vízvezeték és a villamosság bevezetéséig. Ekkor a tavaszi áradás elárasztotta a szigetet és az egész tervet át kellett vinni a megyeri dombokra, holott csak napok álltak már rendelkezésre. Ekkor Teleki Pál tervei szerint és vezetése alatt huszonnégy órai éjjelnappali munkával végezték el öregcserkészünk az új táborhely felmérését, beosztását. — Amikor szükség volt rá, mindig ott volt, ha tehetette, vezette a magyar csapatot; parancsnoki munkát vállalt a táborban, ha kellett, akár a gödöllői jamboreen, 1933-ban, akár a lengyelországi apalai táborban és a svéd ingaröi rovermoot-on (1935), akár a hollandi vogelensangi jamboree magyar táborában. Ott volt a táborvezetőknel, előadásokat tartott tisztjeinknek, őrsvezetőinknek, beszélt fiainkhoz, részt vett közgyűléseinkben, nagy kedvvel látogatta táborainkat; ha tehetette, megjelent ünnepélyeinken, lelkigyakorlatainkon, istentiszteleteinken, tanácskozásainkon. Még az utolsó években, országvezető munkája közt is talált időt, hogy ellátogasson közénk. Hívni most természetesen nem hívhattuk, de megkívánta, hogy asztalán ott legyen minden cserkészprogram, és amikor lehetett, megjelent. Fő tevékenysége most már kevésbé a gyakorlatiakban, mint inkább az elviekben nyilvánult meg: nem volt olyan problémája a magyar cserkészletnek, melyben ne hallatta volna bölcs szavát.

Ezt, ennyit és így csak akkor végezheti az ember, ha szíve ügye. Valóban, Teleki Pálnak szíve ügye volt a cserkészlet. Megmutatkozott ez a nagy dolgokban meg a kicsinyekben is, egészen olyan apróságokig, hogy — mint nevetve mondta egyszer — reggelenként, borotvafenes közben a cserkészindulót dúdolta. Mikor Moszula utazott nemzetközi döntőbírónak, díszruhaként a cserkész-uniformist vitte magával és kedvtelve szokta mesélni, milyen tiszteletadásokban, cserkész díszkivonulásokban volt része emiatt még az ördögimádó jezidik közt is. Hogy mennyire szíve szerint volt cserkész, a szeméből láttuk, mikor táborlátogatások alkalmával a kisfiúkkal elbeszélgetett, mikor egy-egy cserkészjáték menetébe egész figyelmével belemélyedt, mikor a cserkészlet nehéz problémáiról való bizalmas tanácskozásokon meg-megszólt, csalhatatlanul mindig a magyar fiúk lelkéből nézve a kérdést. De talán legmeghatóbban éreztük meg meleg cserkész-szívét a komáromi bevonuláskor. A nevezetes komáromi diplomáciai tárgyalások napjaiban, mikor hajójáról

átment tárgyalni, a Duna-hídon a komáromi bencés diákok és iparosfiúk cserkészcsapata fogadta kürtszóval és kísérte a tárgyalásra. Ezt nem tudta elfelejteni, meg akarta hálálni. Meg is tette: a várva várt bevonulás napján ő vette ki a komáromi fiúk magyar cserkészfogadalmát, és ezért az ünnepségen cserkészruhában jelent meg a Kormányzó oldalán.

Mi magyarázza meg ezt a feltűnő jelenséget, hogy egy nagy tudós és államférfi ilyen gyerekesnek látszó dolgokban leli kedvét? Mi hozta közénk Teleki Pált? Mi vétette vele ilyen komolyan a cserkészetet? Sokan feltették ezt a kérdést. Előttünk, cserkészek előtt nem kétséges a felelet. Teleki Pál a magyar ifjúságban és annak cserkész elitjében a magyar jövőt látta, szerette, építette. A cserkészetben azt a nevelői rendszert ismerte fel, amely hivatva van és képes is felnevelni a várva várt, az anyyra nélkülözött és sóvárgott új embertípust. Meggyőződéssel hirdette, nevelők előtt is, hogy a pedagógia jövő fejlődése csak a cserkészgondolat irányában képzelhető. Mélyen átérezte, hogy a magyar nemzetben és társadalomban sok olyan érték rejlik, amely a mostoha történelmi helyzet következtében még nem fejlődhetett ki, de amelyre az új körülmények közt égető szükség van, és amelyek kifejtését a cserkészneveléstől remélte. Közösségi tudat, felelősségvállalás, fegyelem, önzetlen munka, igénytelenség; ezeknek a tulajdonságoknak élet-halál fontosságát, sürgető szükségét érezte kezdettől, és annál jobban átérezte, minél többet kellett szenvednie államférfiúi hivatása teljesítése közben hiányuk miatt. Magyar szemlélete a történelemnek, magyar szempontú felfogása, értékelése, irányítása a nemzet mai életének, jövőjének, a történelmi magyar hivatásnak, a szentistváni birodalmi gondolatnak tudata és ésszerű mai alakítása: egyre inkább ezek a gondolatok izgatták nagy nemzetnevelői lelkét. És mindezeket a magyar gondolatokat, mindezeket a nevelői célokat megtalálta a magyar cserkészmozgalomban, vagy már eredetileg világosan kifejezve és célul kitűzve, vagy csírájukban, lehetőségben, de mindjárt gyakorlati, nevelői módszerekkel megvalósítva vagy megvalósításra alkalmasan. Ezt szerette, becsülte a magyar cserkészetben, amely a nemzeti újjászületés ösztönéből született, és közel három évtizede, hogy az emberebb ember és magyarabb magyar ideálját írta zászlójára.

És ezért érezte jól magát a cserkészek között. A cserkészetnek — hogy úgy mondjam — a *levegője* is vonzotta. Sokunk tapasztalata, hogy schol sem érzi magát az ember anyyira tiszta és meleg légkörben, mint a cserkészek között. Az egyszerűség és a természetesség légköre ez, amit mindenki megérez ott. Csoda-e, ha a nehéz, keserves gondok közt emésztődő, a politika és diplomácia útvesztőiben forgolóddó, mindig *en garde*-ban élni kényszerülő nagy ember felüdült a természetben és természetességben zsbongó fiatalság — gyermekek és fiatallelkű férfiak meleg körében! Nemezszer mondta, hogy csak itt tudja kipihenni magát. Ez a pihenés azonban nemcsak az idilli csend volt a politikai élet és a történelem emésztő zaja után, hanem annak az embernek az elcsendesedése, aki a nekivaló légkörbe jutott. Ő, akinek annyi mindenben és annyi mindenekben kellett csalódnia, a cserkészetben — mindvégig így érezte! — nem csalódott.

A cserkészek pedig az ízig-vérig cserkészt, a cserkész-eszményt tisztelték és szerették benne: az emberebb embert és a magyarabb magyart. Mindenekelőtt az ideális férfit: a kötelességtudásnak és a felelősségvállalásnak megtestesült példáját. Legtündöklőbb bizonyosságát ennek a gödöllői világ-jamboree megszervezésekor adta. Legelőször arról kellett dönteni, mikor felmerült a lehetőség, hogy mi rendezzük meg a nemzet e nagy találkozóját: merjünk-e rá vállalkozni, kérjük-e egyáltalán, kis, lerongyolt ország létünkre? A magyar cserkészvezetőket lelkesedés fogta el arra a gondolatra, milyen nagyszerű nemzeti propaganda lehet egy magyarországi jamboree; az óriási többség óhajtotta a jamboreet, ellene csak ketten voltunk a Főcserkésszel, féltettük a magyar cserkészet lelkét attól az óriási külső munkától, amelynek a jamboreet meg kellett előznie és attól az ugyancsak külsőséges túlságos-népszerűségtől, amelynek azt követnie kellett. Leszavaztak bennünket. A következő pillanatban természetesnek találta, hogy vállalja a jamboree

parancsnokságát: ha vállalkoztunk a nagy feladatra, minden erőt a szolgálatába kell állítani. És mi, akik mellette dolgoztunk, tanúságot tehetünk róla, hogy a jamboree előtt, még inkább alatta, milyen óriási, négy embernek való munkával töltötte be helyét. Ugyanazt a Teleki Pált ismertük meg akkor, aki néhány hónappal második minisztersége előtt egy cserkész-kiránduláson arról beszélt egyikünknek, hogy le akar mondani tanszékéről és egészen visszavonulni a közéletől, és amikor kevésbé utóbb a nemzet hívta, habozás nélkül vállalta az országvezetés hálátlan és végzetes kötelességét. Ugyanazt a Teleki Pált, akiről tudtuk, hogy valahányszor tengerre száll, feltétlenül megkapja a tengeribetegséget, de azért soha, egyetlen tengeri útról le nem mondott volna. „Egy ilyen gyengeség miatt az ember nem térhet ki a kötelesség elől”, mondta, mikor 1935-ben Stettinben megpillantottuk a veszedelmesen kicsi hajót, amely Koppenhágába vitt bennünket, a dán nemzeti jamboreera.

Az akaratérő klasszikus mintaképét, a munkavállalás és munkabírás hőseit, a ruganyos, fiatalos, lendületes munkatempó bámulatos példáját csodáltuk benne. Aki az államférfi és a tudós Teleki közelében élt, bizonyára nagyobb és lelkesítőbb dolgokat beszélhet erről. Mi, akik a tábori életben, a táborparancsnoki irodában és közös cserkészutazásokon lehettünk mellette, apróságokban láttuk megnyilatkozni ezt a rendkívüli energiát. Így, mikor pihenés nélkül végigloholtuk vele például Koppenhága utcáit — gyalog, mert „egy idegen városról csak az kap hiteles benyomást, aki gyalog járja be”, és egy nap alatt (mert több időnk nem volt) megnéztünk mindent, ami a magyart, a geográfust, a cserkészt és a nagyműveltségű embert érdekelhette — akkor nem tudtuk, mit csodáljunk inkább: azt a fiatalságot-e, amely nálunk, ifjabbaknál jobban bírta ezt a stílust, vagy azt a biztonságot, amely például a múzeumban első pillantásra kiválasztotta azt a néhány műalkotást, amelyet ilyen rövid látogatásra is érdemes megnézni. Amikor Stockholmból (1935-ben az ingarői tábor után) visszatérve vonatra szálltunk, azonnal elővette hatalmas jegyzetcsomagját, és egyetemi előadásainak szövegét kezdte javítani — ezt éppoly természetesnek találtuk, mint azt, hogy mikor egyszer (igazán alapos ok miatt) haragra láttuk gerjedni; két perc múlva már a teljes szellemi derű, a fölényes önuralom hangján szólt meg.

Egyszer azzal lepett meg, hogy gyalog jött föl hozzám, a negyedik emeletre; csodálkozó kérdésekre azt felelte, hogy elvből nem jár liften: kell az embernek ez a kis tudógimnasztika. Pedig jól tudtuk róla, hogy fél vesével jár köztünk, és ugyancsak vigyáznia kell egészségére; ha nem tudtuk volna amúgy is, megtanultuk volna a megyeri nagytáborban, amikor a táborparancsnokság közös étkezéseinél (egy dunai hajó ebédlőjében) alkalmunk volt megcsodálni, milyen imponáló önfegyelmel tudja magától megvonni egész nap még a vizet is — a „megyeri havasok” tikkasztó kánikulai hőségében.

Ugyancsak bőven volt alkalmunk megcsodálni sokoldalú tudását, bámulatos olvasottságát, egyszerre mély és gyakorlati bölcsességét, zseniális asszociációit, gyors feltaláló képességét is. Az ermelundeni erdő szélén sétálva (a dán nemzeti táborban, 1935-ben) vagy a birkenheadi park melletti mezőn (az 1929-i angliai jamboreen) néhány legelésző tehenet látva, elkezdett beszélni, és egy negyedóra múlva grafikonok, térképek jelentek meg előttünk; Dánia egész gazdasági élete, illetve az angol sziget egész sajátos természete: az angol világbirodalom egész gazdaságföldrajzi és történelmi értelme. Stockholmból Lefler professzorral és egy svájci (szintén cserkész) egyetemi tanárral kirándultunk Uppsalába; egy fél nap alatt alkalmam volt meggyőződni róla, mialatt a friss ásatások anyagát végignéztük, hogy a geográfus Telekit az ősrégészet éppúgy érdekli, mint a maga tudománya, és egyáltalán nem volt idegen ezen a területen sem. A tudósnál azonban semmivel sem volt benne kevésbé szenvedélyes a tanár. Szívesen, ösztönös örömmel magyarázott és — anélkül, hogy adott volna rá — nemcsak világosan, hanem érdekesen is.

Tanár volt akkor is, amikor beszédekett kellett mondania, nem szónok. Sohasem törekedett szónoki hatásokra; nem is volt rá tehetsége, de valószínűleg mélyen meg is

vetette; mélységes, puritán becsületessége irtózott a gondolat kiszámított felékesgetésétől. Mikor szónokolnia kellett, akkor is tanított, magyarázott: az igazság erejével akart hatni és meggyőzni. Aki felületesen figyelt, unalmasnak érezhette — többnyire hosszúra nyúló — előadását; rendszerint banálisnak látszó megállapításokkal kezdte. Nemsokára azonban tágulni kezdett a horizont, és aki lélekkel követte, rá kellett jönnie, hogy a régi, ismert dolgokat is új, sajátos világlátásban látatja meg. Legtöbbször nem lelkesedtünk beszédein, de tanultunk belőlük, öntudatosabbak lettünk, tágult a látókörünk és az volt az érzésünk — voltaképp a legnemesebb szónoki siker! —, hogy mi is úgy gondolkozunk, mint ő, a nagy ember. Ám tudott, ha úgy fordult, frappáns, tömör, elragadó is lenni. Legérdekesebb ilyenemű emlékem a stockholmi öregcserkész konferenciáról való. A férficserkészlet problémáiról kellett előadnom a magyar tapasztalatok alapján. Az előadás után vita keletkezett, és ennek során egy prágai orvosprofesszor, a cseh delegáció vezetője, gúnyos és megvető támadást intézett a magyar cserkészlet ellen. A kezemenél lévő adatok alapján könnyű lett volna megcáfolnom, de nem éreztem magam elég biztosnak a franciában (a konferencia nyelve a francia és angol volt), hogy vitába álljak. Hirtelenében a mellettem ülő Teleki Pálnak sügtam hát oda a legfőbb néhány mondatot és kértem, feleljen helyettem. Teleki ebből az anyagból egyáltalán nem volt felkészülve, nem is volt szándéka felszólalni aznap. Most mégis felállt és pompás franciasággal — francia nyelven és francia észjárás szerint — néhány tömör és szellemes mondatban összetörte a támadót. Mikor melléje lépett a tolmács, hogy elmondott szavait angolra fordítsa, egy kézmozdulattal elhárította és maga mondta el, most már angolul — éspedig egészen másként, immár angol észjárás szerint — a magáét, viharos hatással.

Puritán egyszerűségét nemcsak beszédeiben éreztük, hanem minden megnyilatkozásában. Az a Teleki Pál, aki legkülönb tetteit jóformán eltitkolta az emberek elől (ki tudta például, hogy visszanyert erdélyi birtokát a nemzetnek adta?), cserkész mivoltában is hű maradt magához. Maga volt az igénytelenség, természetesség, egyszerűség. Mikor második minisztersége elején bemutatkozott a parlamentben, nem szégyellte kijelenteni, hogy az első minisztersége óta eltelt tizenkét év alatt jelentős nevelésen ment át: a magyar fiú részéről, a cserkészetben. Mikor a komáromi bevonulásra indult, előbb annak rendje és módja szerint *engedélyt kért* a Cserkészszövetség ügyvezető elnökétől — a kultuszminiszter egy egyszerű középiskolai tanártól! —, hogy kivehesse a komáromi cserkészek fogadalmát. Egyáltalában, ha táborban vagy cserkész összejövetelen megjelent, mindig szabályszerűen jelentkezett a vezetőnél: sohasem engedte feledésbe menni, hogy egyszerű cserkésztitisznek tekinti magát, aki a cserkészlet vezetőit a cserkészletben — miniszterelnök korában is — fölötteseinek tartja. Felszerelésben, ételben-italban, kényelemben alig voltak igényei. A táborban úgy akart élni, mint akármelyik egyszerű cserkészfiú. Mikor külföldi utakon egy vasúti kocsiban, egy 3. osztályú hálókocsban utaztunk, vagy egy sátorban laktunk, bőven volt alkalmunk meggyőződni róla, hogy ez nem volt póz, hanem lelkének természetes megnyilvánulása. Aminthogy az volt kedélyének kedves derűje, barátságos jókedve is. Szinte gyermekesen tudott örülni egy szellemes ötletnek, egy ügyes élcnak. Szerette és kedvelte a szójátékot. Tábori szabadidőben vagy fehér asztalnál valóságos szójátékcserkészeket vívott egyik-másik cserkészbarátjával. De ugyanezt a meleg, szívbeli, egyszerű örömet látták cserkész szemek előmőlni rajta akkor is, mikor a padlóra heveredve kis unokájával játszott.

Mindezen eleinte meglepődtünk, aztán örültünk, aztán csodálkoztunk, egyre nőtt bennünk — kisfiúkban és ötvenes vezetőkben egyaránt — a szeretet, a tisztelet, a bámulat, aztán lassanként hozzászoktunk és egyre inkább beleéltük magunkat, hogy van köztünk valaki, aki élő megtestesítője annak, amit akarunk, szeretünk és hirdetünk, akinek dologossága és magyarsága az, amivé mi lenni akarunk és amiért cserkészeinkben dolgozunk. És lassan megnőtt lelkünkben alakja azzá, amivé a nagy történelmi példák, a múlt nagy magyar hősei. Mert közben még valami történt. Munka közben, tanácskozások

során, bizalmas beszélgetésekben lassankint ráébredtünk valamire — szinte észrevétlenül, de valamennyien —, aminek szót sem próbáltunk adni, de amit ma világosan érzünk és felfedezésképpen, kérdés nélkül, szinte azonos szavakkal mondjuk el egymásnak: Teleki Pálban a magyar nyilatkozott ki előttünk. Most eszmélünk rá, milyen ösztönös biztonsággal, milyen magától értetődően és csalhatatlanul szólalt meg minden szavában és cselekedetében a magyar szempont, a magyar gondolkodás, érzés és cselekvésmód. Most tömegesen merülnek föl emlékezetünkben kényes problémákról való nehéz tanácskozások, amelyeket egy mondatával vágott el, és mi föllélegzettünk: hogy is nem láttuk ezt — hiszen magyar módon másként nem is cselekedhetünk! Apróságok jutnak eszünkbe; mint az a szalonnahistória, amelyet mosolyogva mesélt el egyszer. Vadászon volt, rokoni körben, és az ebédre felhordott elemőzsiás kosárból nem a finom szendvicsekhez fogott, hanem bicskát húzott és a hajtók számára a kosár alján elbújó szalonnához nyúlt. Hetek múlva hírt kapott: ha képviselő akar lenni, oda menjen, mert hallatlan a népszerűsége a parasztság közt. Mikor bámulva kérdezte, hogy lehet ez, hiszen alig ismer onnan valakit, azt a választ kapta: „Láttuk, hogy úgy eszik, mint mink, hát biztosan úgy is gondolkodik, mint mink.”

A nép ösztönével érezte meg benne a maga fajtáját; mi cserkészek szívünkkel és eszünkkel tudtuk a magunkénak. Koronája volt ennek a felismerésnek az utolsó szövetségi közgyűlésen való fellépése 1940. december 15-én az Akadémia dísztermében. A IV. cserkésztestvéréről volt szó, amely szerint „a cserkész minden cserkész testvérének tekint”. Egyesek azt kívánták, hogy módosítsuk ezt a formulát, mert hogyan tekintheti testvérének a magyar cserkész az ellenséges népek fiait. A kérdésnek sok volt a kényes vonatkozása, heves vita keletkezett, óriási volt az izgalom. Egyszerre szót kért a vita közben megérkezett miniszterelnök. Beszédére olyan viharos lelkesedés tört ki, amilyenre nem volt példa a Magyar Cserkészszövetség történetében. Az indítványt visszavonták. Teleki Pál neve azóta a legkisebb cserkész lelkében is a magyar lelkiismeretet jelenti.

Mi pedig, akik közelről láttuk és a magunk lelkében éreztük szimbólummá magasulását, önkéntelenül is a nagy tragikus magyar váteszek, Zrínyiek, Széchenyiek mellé társítjuk alakját.

Egy emlék tolul föl lelkemben, a Kárpátalja visszaszerzése körüli izgalmas napokból; bennem akkor lett véglegessé ez a történelmi társítás, alakja akkor vált véglegesen magyar szimbólummá bennem. A magyar férficserkészek vacsorára gyűltek a cserkész kaszinóban. Teleki is megjelent, és komoly, bizalmas beszédet mondott. E beszédnek egy mondata örökké él bennem: „A legnagyobb dolgokról, amelyektől a nemzet élete vagy halála függ, sokszor fél órán belül kénytelen dönteni az ember. És akkor nem lehet mást tenni, vállalni kell ezt az irtózatosságot.” Nemcsak a szavak értelme, hanem a mondat zenéje, színe, hanghordozása, fegyelmezett arcának, alakjának egész — talán csak a közelében ülők számára észrevehető — kifejezése az „irtózatosságot” végzetes vállalásáról beszélt. Most, a tragikus és történelmi befejezés után, Teleki Pál alakja mindörökké ezekről az irtózatosságról beszél nekünk — és arról a nagyszerű, szinte emberfeletti lélekerőről, amellyel ez a sápadt és vézna tudós akarta vállalni és tudta is hordozni a történelem terhét, mint ama nagyon kevés legnagyobbak, nemzeti múltunk és jövőnk útmutatói, erőforrásai.

Magyar nemzetiségi politika*

Bemutakozó beszédemben, 1939. február 22-én, azt mondtam, hogy magam is sokat foglalkoztam a nemzetiségek, vagy amint nemzetközileg hívják — ezt a szót használom ezúttal —, a kisebbségek kérdésével. Foglalkoztam, mint az emberföldrajz munkása, az ország határain belül és kívül, politikai, külföldi küldetésben, Magyarország határain messze túl is, a népek mivoltával, jellemével, különbségeikkel, az emberek és a föld egymáshoz való viszonyával. Állítom, hogy nincs az a kérdés, sem az országon belül, sem az országon kívül — és a nemzetiségi kérdés is közéjük tartozik —, amelyet mindenütt és mindenben egyformán, egy kaptafára lehetne megoldani. A magyar alkotmány különben széles lehetőségeket ad arra, hogy ezeket a kérdéseket az alkotmány és hagyományaink szellemében megoldjuk, fejlesszük mindenkinek megelégedésére és mindenkinek érdekeit szem előtt tartva.

Amikor közvetlenül Kárpátaljának a Szent Koronához való visszatérte után tavaly március 22-én a MOVE-ban beszédet mondtam, akkor azt mondtam, hogy most olyan terület tért vissza az ország kebelébe, amelynek lakossága többségében más nemzetiségű, mint a magyar, a natio fidelissima, a ruténség, s nekünk most az a feladatunk, hogy úgy öleljük őket keblünkre a szentistváni gondolat jegyében, hogy mindenki egyforma, egyenjogú testvér legyen a hazában, másrészt a mai fejlődés jegyében is, amely magával hozza, hogy megfelelő jogokat, sajátos önrendelkezési jogot is adjunk a kisebbségeknek úgy, ahogyan kívántuk nekik, ahogyan az elmúlt húsz esztendő óta dolgozunk is érte... [...]

Amikor az előző kormány idején mint kultuszminiszter 1938. június 14-én felszólaltam, akkor azt mondtam: [...] Vallom, hogy mindenkinek vitathatatlan joga a maga anyanyelvét, ősi szokásait, a maga tradícióit ápolni és a magyar államnak, mint minden államnak, kötelessége más anyanyelvű polgárait ebben a törekvésükben támogatni, az ismereteknek anyanyelvükön való tanítását lehetővé tenni, sőt azt istápolni. A nemzeti kisebbségek kulturális egyenjogúságának biztosítása sok minden egyébvel együtt szentistváni tradíció. Itt azonban nemcsak nagy királyunknak fiához intézett ismeretes szavaira szeretnék célozni, hanem arra is, hogy a szentistváni politika, az Európába való behelyezkedés politikája, egyrészt a keresztényi gondolatba való elhelyezkedés, másrészt behelyezkedés okosan, értelmesen, magyar józansággal és praktikussággal abba az életbe, amelyet Európa élt Szent István idejében, élt előtte és élt azóta is, vagyis ez a politikai alkalmazkodás ahhoz, hogy Európában élünk és kifejezése annak, hogy Európa életéhez alkalmazkodnunk kell. [...]

A szentistváni állameszme a népek megértésének, a népek helyes és józan vezetésének állameszméje ezen a területen, amelyen élünk s amelyet politikailag a nagy király szervezett meg. Tehát a Duna-medence rendjének az állameszméje. Egységes összetartozó terület állameszméje, amely mindenfajta embereket közös életbe, egységes életformában, együttes közös törekvésekben — amelyek ebből folynak — és közös érdekekből közös boldogulásra fog össze és vezet tovább.

Nem szabad a mesterséges atomizálást folytatnunk és keresnünk. Ez senkinek a világon boldogulást nem hoz. A XIX. század volt az, amely atomizált az élet mindenféle területén, amely az emberi életet nem a maga sokszerűségében vizsgálta, hanem próbálta leegyszerűsíteni egyes, rendszerint s ennek következtében tökéletesen egyoldalú axió-

* 1940. június 13-án és július 2-án elhangzott beszéde.

máival, egyoldalú formulákkal, de nem az életnek egészét, hanem csak egy-egy oldalát, nem az embereknek egész mivoltát, hanem csak egy-egy sajátosságát, például a nyelvet, emelve ki. Még ezek előtt a — mondjuk — imperialista idők előtt s az azokat megelőző időkben, ennek a 900 éves magyarosabb felfogású korszaknak egészen a végén, mint a magyar toleranciára jellemző esetet felemlítem, hogy Kossuthnak felvidéki kormánybiztosai közül többen nem bírták jól a magyar nyelvet, jelentéseik tele vannak hibákkal a szigorú magyar grammatika szempontjából, de ezen mégsem akadt fenn senki és magyarságukat senki kétségbe nem vonta.

A szentistváni gondolatról nem sok szó esett az elmúlt évszázadnak internacionálisabb korában, abban a korban, amely a skatulyázások, a statisztikázások korának is nevezhető. A szentistváni gondolat nem ismer ilyen statisztikát, az embereket nem skatulyázza be és nem ismer ezeknek alapján létesült meghatározásokat, de ismer összekapcsoló életformákat és hagyományokat, éppen úgy, mint ahogyan a magyar alkotmány sem volt sohasem hatalmi eszköz, hanem a magyar nemzet életének örökérvényű szabálya.

Emlékeztetek még egy régebbi mondásomra. Ezt szintén nem ma mondtam el, hanem egy évvel ezelőtt: „... S ha jól látom a különbséget a között, ami okos és ami bölcs, inkább a bölcs az a kifejezés, amelyen a hangsúly van és amely valóban jól jellemzi Szent Istvánnak elgondolását”, amely egyszerűségében és természetességének következtében hosszú korokon keresztül, közel egy évezredig maradhatott egy országnak és vezető államférfiainak vezető gondolata.

Ezt igyekeztem hirdetni és ilyen értelemben — mondjuk az egymáshoz való közeledés, szeretet és a szeretet elmélyítésének értelmében — igyekeztem úgyis mint kultuszminister, úgyis mint miniszterelnök szólni, inteni és cselekedni. [...]

Azt is nemegyszer hangsúlyoztam — az eddig elmondottakból is logikusan következik —, hogy mindenkinek joga van anyanyelvét, szüleinek, őseinek szokásait ápolni, gyermekeire átörökíteni, de egyazon joga az is, hogy nemzetiségét, szokásait megváltoztathassa, felcserélhesse, mint ahogy ez az Egyesült Államokban s a világ sok államában már a bevándorlók első generációjában is történik, nem pedig csak hosszú, generációkra terjedő együttélés után. [...]

A mi életünk [...] itt a Duna-medencében, más nemzetiségű, tehát német, szlovák, rutén és egyéb ajkúakkal Szent István birodalmának népeivel mindenkor az volt, hogy a politikai nemzetben, amely régen a nemességet jelentette, ebben a tekintetben is az una eademque nobilitas állott fenn. És ha ma a politikai jogok a nemzetnek sokkal szélesebb rétegeire terjednek ki, akkor ezeknek a széles rétegeknek és minden tagjuknak, különösen pedig azoknak, akik felelős állásban vannak — és ez vonatkozik a jegyzőre úgy, mint a miniszterelnökre —, úgy kell viselkedniök, hogy egyformán nobilisek legyenek.

Ilyen intelmek az én ajkamról nemegyszer hangzottak el, sokakkal és egyesekkel szemben is. Ezt azért hangsúlyoztam, mert tudom azt, hogy Európában a XIX. század végén és az akkori felfogás következtében volt egy idő — különösen a világháborút megelőző félszázad —, amelyben a nemzetiségi kérdés tekintetében sok hibát követtek el. Ezek a hibák történelmi okokból fejlődtek, amelyekre nem akarnék most részleteiben kitérni. Majdnem senki sem volt ebben hibátlan, mind az egyik, mind a másik oldalon; egyik akció a másik akciót szülte és így tovább. De ha ezen a téren nem akarunk tovább menni és nem akarjuk ezeket az ellentéteket szítani, akkor nem szabad ezeket az ellentéteket perpetuálni, hanem vissza kell térnünk oda, ahol ezek az ellentétek nem voltak ilyen élesek, ahol ezek helyett az ellentétek helyett más felfogás uralkodott és ilyen felfogáson, ezeknek a felfogásoknak a nemességén kell felépítenünk országunk további fejlődését. [...]

A nemzetek nem kövek, amelyek örökkön maradnak és még a kövek sem maradnak örökkön. Azonban a nemzetek mindenesetre nem azok — és házasságok, barátságok, életformák azonosságá folytán, hosszas együttélés következtében bekövetkeznek áthaso-

nulások. Bekövetkezik még egyeseknek vagy családoknak a nyelvcsereje is, amelynél csak az a fontos, hogy önként következzen be és se az államhatalom, se az államhatalomnak a közegei ezt mesterségesen elő ne idézzék, ne próbáljanak ilyen mesterségesen előidézni. Elvégre az együttélés tartósságából keletkeznek az újabb korban is egész nemzetek, mint példának okáért az Észak-amerikai Egyesült Államok nemzete vagy az egykori gyarmatok területén nemzetek, amelyek mások, mint azok, amelyekből a gyarmatok népei származtak. Ebben az értelemben és ebben a felfogásban élek s ez egy régi magyar becsületes és érzésem szerint lovagias felfogás. Ezt a felfogást igyekszem érvényesíteni. Ez nem könnyű, nem egyszerű. Mert az utolsó 80 évre, de egészen a XIX. század elejéig visszamenve, mondhatnám, 130 éves ellentétes — mégpedig nemcsak nálunk, hanem általában Európában ellentétes — társadalomnevelésnek az eredményeit kell itt megtörni és átvezetni az embereket egy megértőbb, konciliánsabb, több szeretetből álló és több szereteten alapuló gondolkodásnak a síkjára. Ez nemcsak állami feladat, ez társadalmi feladat is. Ez nemcsak állami intézkedést kíván, hanem a társadalomnevelésnek a feladata is. S ez a nevelés nem történhetik meg egyik pillanatról a másikra és a formák megváltoztatásával sem érhető el. Erős akaratra kell lennie és az akaratra egyik emberről a másikra való átplántálásának meggyőzés formájában s a meggyőződések erős kiéleződésével. Ez az egyetlen út, amely arra vezet, hogy a különböző ajkú, különböző vallású, különböző életfelfogású emberek egymással egységet tudjanak alkotni, egységben tudjanak élni és közösen tudják szolgálni boldogulásukat, ha erre a közösségre szükségük van. S hogyné volna szükségük ilyen közösségre azoknak, akik egy területen élnek, egy levegőt szívnak, egy kenyeret esznek, egy életet, egy életformát élnek és akiket méghozzá a múltnak közös tradíciói és a jövőnek közös akarata kell, hogy vezessen. [...]

Nem akarok már hosszan idézni, csupán rámutatok egy könyvre, amely 1922-ben, Amerikában tartott előadásaimat foglalja magában. Ezekben az előadásokban a magyar példából kiindulva, de viszont, átfogón, teoretikusan a világ sok részében szerzett gyakorlati ismeretek alapján jellemeztem a nemzetiségi kérdés területi és néprajzi problémáit. Megmondtam azt és rámutattam arra, hogy ezek nem húzhatók egy kaptafára, mert nincs a világnak két olyan területe — különösen vegyes lakosságú területe —, amelyen a kérdéseket egyformán lehetne megoldani. Egyedül Magyarországnak — de a Trianon előtti Magyarországnak — példáin, meg egyéb példákon is, megmutattam azt, hogy nemcsak a nemzetiségek számaránya teszi ki a különbséget. Hanem kiteszi valami más, aminek addig senki sem szentelt figyelmet: a kevertségi típusnak a különleges jellege, ami különböző területeken más és más. Nem szeretnék erre most itt részletesen kitérni; aki érdeklődik eziránt, méltóztassék könyvemben elolvasni. Ott igen részletesen kifejtettem ezt a kérdést és azóta is kifejtettem egy másik kis munkámban, amelyet egy volt tanítványommal együtt dolgoztam ki. Most csak rá kívánok mutatni arra, hogy egyrészt ilyen ismeretek, másrészt ilyen — érzésem szerint — becsületes, régi magyar tradíciókban gyökerező felfogás alapján igyekszem ezt a kérdést felfogni. Minden panaszt, minden igényt megérteni, nem a magam, hanem a másinak a szempontjából, aki velem szemben áll — s ezt nem úgy értem, hogy ellentétesen szemben áll, hanem aki a maga kívánságát előhozza. Ilyen értelemben szándékozom továbbra is cselekedni: a legteljesebb jogi és tényleges egyenlőség mindenféle vonatkozásban, az élet minden viszonylatában. Természetesen ebbe az egyenlőségbe beletartozik az egyenlő szabadság joga is. Ehhez tartozik elsősorban az anyanyelv teljes és minden béklyótól mentes használata. A magánéletben minden rendű és fajú embernél, minden gazdasági és más vállalkozásoknál, a nemzetiségek egyesületi életében, valamint természetesen az egyházi életben is. Biztosítani kívánjuk az anyanyelv használatát a hatóságokkal és a hivatalokkal való érintkezésben. Itt tapasztaltunk hiányokat. Természetesen vannak ezek között olyan hiányok, amelyek egészen természetszerűleg állanak elő, mondjuk példának okáért egy kárpátaljai csendőrnél, akinél pedig nagyon fontos volna, hogy ruténul tudjon, mert közvetlenül és sokat

érintkezik a néppel és szükséges, hogy ne csak mint a szigorúság és a megtorló vagy szabályozó államhatalom, hanem mint a vezető és tanácsadó államhatalom képviselője is jelenjen meg ott. [...]

Itt van azután [...] annak biztosítása, hogy a nemzetiségek kultúrájukat szabadon fejleszthessék, külön nemzetiségi jellegüket — modern szóval, népiségüket — megőrizhessék és ápolhassák. Ez azonban nemcsak a megengedés dolga, hanem itt szerintem még két szempontot kell követni. Az egyik, hogy istápoljuk és éppúgy, mint ahogy a magyaroknál istápoljuk a magyar éneket, a magyar népdalt, a magyar zenét, a régi magyar szokások felújítását stb. Ez az egyik. A másik pedig az, hogy ez egyetértésben és kölcsönösségben történjék és ne szembenállás formájában a különböző nemzetiségek között. Egymás előadásainak, ünnepélyeinek meglátogatásával és ennek előmozdításával nagyon sokat használhatunk. Ezeknek a céloknak érdekében természetesen a megfelelő iskolai intézmények létesítése és fenntartása is fontos. És fontos az is, hogy az állami egység keretében a nemzetiséghez tartozók, azok egyesületei ilyen intézményeket létesíthessenek és fenntarthatassanak és mint mondtam, mindenféle vonatkozásban az állam is támogassa ezt a fejlődést.

De nagyon fontos itt a társadalom szerepe. Szükséges, hogy mindnyájan segítsünk és irányítsuk a társadalmat a békés együttélésre, annak keresésére, ami összekapcsol és nem annak keresésére, vagy felhánytorgatására, ami szétválaszt. Ezt nem lehet intézményekkel megcsinálni, csak a társadalomnak erre való ránevelésével, mert elvégre az intézményekben ülő közigazgatási emberek és mások is a társadalomnak is tagjai. A társadalom felfogásának irányításával tehát magát a közigazgatást is irányítjuk és azt egyedül rendeletekkel nem lehet megcsinálni. Ha voltak hibák a múltban, ezek nem okvetlenül a magyarságnak és mondjuk, a törzsökös magyarságnak számlájára írandók. Ezekben a miniszteri székekben, 1867-től 1940-ig 362 miniszter ült. Ezek közül 123 nem magyar származású volt. Ebben a székben, ahol magam ülök, a 30 miniszterelnök közül 10 nem volt magyar származású. Így felsorolhatnám a többi minisztériumot is. Mindezek az urak részt vettek a magyar állam igazgatásában, részt vettek legfőbb helyen és valószínűleg, ha megpróbálnám ezt vizsgálni, a kisebb állások terén is ugyanoda jutnék. Ezek részt vettek a magyar állam igazgatásában és így ugyanúgy részesek abban, ami a nemzetiségi kérdések terén hibaként jelentkezett. Azt hiszem, a legfőbb hiba az volt, hogy nem a szervesen alkotó tetterős szeretet jegyében, hanem a kor mechanikus és ezért természetellenes felfogásának a jegyében igyekeztek akkor, amikor igyekeztek a kérdéseket megoldani. [...]

A nemzetiségi kérdéssel — és ez vonatkozik ennek a kérdésnek az egész világirodalmára — mindig csak általánosan foglalkoztak. Általánosítottak, általános alapelveket állítottak fel és a megoldást jogi és más tudományos elméletekből kiindulva keresték. Egy nemzetiséghez való tartozásnak csupán egyetlen jegyét, a nyelvet ismerték el és semmiféle gondot nem fordítottak a keveredés tényére, általában mindarra, ami az együttérzést és egyetértést kialakítja. A jogi, néprajzi és más tudományos elméletek, miként általában a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos összes olyan elméletek terén, amelyeken a kérdés törvényi rendezésére irányuló különböző kísérletek alapulnak, egyre tovább mentek a mind élesebb elkülönülés irányában, ami a problémát ad absurdum vezető és mindenkinek mindenki elleni harcává mérgesítette el. Ezt tették, ahelyett, hogy az embereket egymás iránti szeretetben és megbecsülésben közelebb hozták volna — embereket, akiknek egymás mellett és egymással kell élniük, akik a nyelvtől eltekintve sok vonatkozásban közössel, közös életformával rendelkeznek és sok mindenben egyetértenek.

Ehhez — ezt most csak mellékesen említem meg — hozzájárult az európai államokban és egész Európa különböző nyelvterületein a különböző tájszólásoknak irodalmi nyelvek útján történt felszívása, eltűnése.

Akik működésük terén a szélsőségeket és az ellentéteket keresték, figyelmen kívül hagyták a kevert embertípusokat, amelyek két, sokszor három nemzetiségnek a keveredéséből, mondhatnám egyes vidékeken a családi érzések összeszövődéséből keletkeztek. A statisztika is sokat hibázott ebben a vonatkozásban, amit nem kell különösebben hangsúlyoznom, minthogy erről a kérdéstről sokat beszéltem és írtam.

Nem lehet tökéletesen azonos szabályokat és alapelveket felállítani, amelyek a különböző nemzetiségekre, vagy a nemzetiségek teljesen különböző keveredésének összes tájcsoportjaira egyaránt érvényesek volnának. Általános jogszabályoknak a fenntartása, általános elvek sablonos alakban — már magában véve is rendkívül nehéz feladat, mert az élet a sablonok fenntartását rendszerint lehetetlenné teszi — sohasem váltanak ki az életben megnyugvást, hanem mindig újabb zavarokat, újabb nézeteltéréseket és civódásokat.

Ezen okból kifolyólag — és ezt a mondatot nem én alkottam, egyik nemzetiségünk vezető személyiségének írásából származik — a nemzetiségi jogok megvalósítása terén evolúciós irányban fokozatosan fejlesztve kell haladni. Az evolúciós irány azonban nem jelent hosszadalmas fejlődést, tehát nem a dolgok késleltetését, elhúzását, hanem a természet értelme és rendje szerinti megoldást. Meg kell érteni, hogy nem a jelenségek külsődleges kezelése, hanem az erkölcsi tényezők működése minden cselekvés lényege.

Elhatározó ezek szerint az egyesnek az erkölcsi magatartása, különösen az egyes hivatalnokok. Ezért kell a társadalmat az ügynevezett nemzetiségi kérdés helyesebb megítélésére, a nemzetiségeknek egymás közt kijáró magatartására, a nemzetiségi probléma megértésére és átértézésére nevelni — és ez egyike a legfontosabb feladatoknak — sajtó, rádió, egyesületek és általában a közönség nevelésének minden eszközével. Természetesen ennek nem kell kizárólag csak magyar részről megtörténnie, hanem olyanok részéről is, akik hazánk más nemzetiségeihez tartoznak.

Ezt a társadalmi nevelést nem szabad hogy akadályozza semmiféle egyenlenségeket és ellentéteket kiváltó propaganda, legkevésbé hatósági, állami emberek vagy bárki magatartása.

Véleményem szerint igen fontos lenne, hogy magyar és a többi nemzetiségek egyesületei és szervezetei egymást kölcsönösen meghívják és egymással barátságos kapcsolatot ápoljanak. Természetesen barátságos érintkezés mellett is előfordulhatnak összetűzések különböző nemzetiségű egyének között, sértés sértést érhet és el kell ismernünk, hogy ilyen esetekben ma még nem egyenlő mértékkel mérünk. Ha valaki egy magyar embert nemzeti becsületében megsért, ezt az 1921: III. t.-c. szerint nemzetgyaláznak tekintik és büntetik, de ha valaki egy másik, nem magyar nemzetiségűnek a népi érzéseit sérti, a fennálló törvény értelmében csak becsületsértést követ el. Itt új, a méltányosságnak, a magyar mértéktartásnak és arányérzéknek megfelelő osztályozás kell. Az igazságügyminiszter már foglalkozik azzal, hogy ilyen esetekben a minősítés szigorúbb legyen, mint a becsületsértésé és ennek megfelelően szigorúbban büntetessék, ha valakit nemzetiségi érzésében megsértének. Ebbe a gondolkörbe tartozik egy másik kérdés is. Kevert nemzetiségű családokba — és hála Istennek, számtalan ilyen család van — széthúzást és egyenlenséget egyik részről sem szabad bevinni. Sem hivatalnokok, sem más által. Bárki vét ez ellen a parancs ellen, megfelelően kell bünhődnie. A nemzetiségi kérdés mai kezelésében még más hátrányos jellemtulajdonságok is érvényesülnek. Hogy mit értek ezalatt és mit kell megszüntetni, a következő: ennek a problémának a kezelésénél az államszoviniztákat, de az egyes nemzetiségek szélsőséges agitátorait is ki kell kapcsolni. És pedig két fajtáját az ilyen embereknek, a vadul lelkes „se lát se hall” embereket és az üzletemberfajtát, akinek „ebből élek” a jelszava. Az itt kifejtett gondolkodásmódba, amelyet már régóta és most is hirdetek, az ettől idegenkedő közigazgatási tisztviselőket be akarjuk és be fogjuk kényszeríteni. A magyar társadalom erre vonatkozólag már többször komolyan hangsúlyozott szavakat hallott tőlem. [...]

Névmagyarosításokat semmi körülmények között sem szabad követelni. Sohasem voltam ennek a mozgalomnak a barátja, mert a név magyarosítása magában véve még semmit sem jelent. Nem fejez ki érzelmet, tűzijáték és semmi más. A névváltoztatás csak hosszabb szellemi áthasonuló folyamat záró aktusa lehet. Ha valaki egyik nemzetiségből a másikba lép át — közömbös, hogy esetleg valamilyen rokonsági kötelék alapján — és utána teljesen a másik nemzetiséghez tartozónak érzi magát, felvetheti a kérdést: miért kell idegen hangzású nevet viselnem, ha már máshova tartozónak érzem magam? Én tehát a nevemet is meg fogom változtatni. — De előbb és egyébként nincsen semmi értelme.

Még csak azt szeretném kifejezni, hogy minden kultúrtevékenység szabad gyakorlását, tehát a film- és színházelőadásokat természetesen engedélyezni kell. De arra is vigyázni kell, hogy a film vagy a darab nemzetiséget, de egy embernek a nemzetiségi érzéseit se sértse. Ezt természetesen meg kell akadályozni; mondanom sem kell azonban, hogy ilyen kérdéseknek a megítélésében a túlzásokat kerülni kell. Már átéltem azt az esetet, hogy egy színdarabban egy újságíró komikus figuraként fordult elő. Erre az újságírórend hozzám fordult és a sértés megtorlását kívánta. Minden embernek van hivatása, nemzetisége, vallása stb. Ha az illető a színpadon nevetséges figuraként jelenik meg, nem szabad azt túlzásig menő, erőltetett általánosításnak tekinteni, mert akkor minden irodalmi művészet megszűnik. A humorizáló irodalomban ez mindenkivel megtörténhet. Hiszen láttunk a színpadon konzervatív földbirtokosokat és a főváros fiatal típusait komikus beállításban. Az ember összes lehető tulajdonságait humorosan előtárhathják, csak célzatos irányzatnak nem szabad előtérbe jutnia és ilyen esetek ellen megfelelően fel kell lépni. [...] Befejezésül: a szociális érzék elengedhetetlen minden közigazgatáshoz. A szociális érzékkel azonos természetű a nemzetiségi kérdésnek és a keresztény felekezetek — a vallási türelmen felülemelkedő — összetartozandóságának helyes átérzése.

GORONDY NOVÁK SÁNDOR

Teleki Pálra emlékezve

Felkerestem Máriabesnyő temetőjében Teleki Pál sírját. A dombra kúszó temető fái között magasodik Teleki Pál erdélyi faragású fakeresztje. A megfeszített Krisztus előrezuhanó feje üresen tekint a lábánál heverő romhalmazra. Kövek, cseréptöredék, vakondtúrás és elsárgult gáztenger között. A keresztre függesztett kis koszorú elrothadt, többéves hó- és esőverte nemzetiszínű szalagnál már összefolytak a színek. Telekit a szűklátókörűség a múltban az önfeláldozásba kergette, halála után pedig a hamvait takaró gáztengerbe.

Sírja előtt emlékezem 1937 szeptemberére, amikor huszonnégy évesen a kor nemzetpolitikai igényeinek megfelelően a hárommillió koldus magyar paraszt helyzetén segíteni akaró földreformtervünket vittem Teleki Pálhoz, az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga elnökéhez. 1939-ben a *Liga* titkáraként ő látott el úttravalóval a vidéki szervezeteink látogatása előtt. A nemzetiségi politika bölcs elemzése után a „tragédia előérzetével” foglalkozott, a második világháború minket fenyegető következményeivel. Keserűen

emlékezett politikai élete kudarcára, hisz 1920-ban a Keresztény Nemzeti Ligát megalapítva hiába remélte, hogy az újból tragikus helyzetbe került nemzet előtt tornyosuló feladatok megoldásához nyugat-európai színvonalra emelt, széles látókörű társadalmat tud felkészíteni. Teleki levonta következtetését és visszavonult a *Liga* életéből.

Az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga húsz évvel korábbi alapításával kapcsolatban tudnunk kell, hogy 1919-ben a forradalmat leverő, majd az ország nagy részét megszállva tartó román hadsereg katonai jelenléte miatt, majd a hazánkat a katonai önvédelemtől is megfosztó trianoni szerződés következményeitől tartva, nemzeti önvédelmi érdekből a háborúban részt vevő tisztikarunk egy része és a hozzájuk csatlakozó polgári foglalkozású személyek titkos társaságot alapítottak Etelközi Szövetség néven. Elnökéül Bihar és Békés vármegye főispánját, Feilitzsch Berthold bárót választották. A társaság első világháború utáni államszervezésünk során egyre nagyobb hatalmi tényezővé vált, a politikai és államhatalmi pozíciók nagy részét tagjai nyerték el, Teleki Pál az Etelközi Szövetség egyik alapító tagja volt.

Sem a Trianon utáni ország, sem az Etelközi Szövetség nem volt képes Teleki Pál történelmi távlatokba tekintő és a világpolitikai változásokat érzékenyen szemlélő gondolkodását követni. Teleki új titkos társaságot alapított, a Keresztény Nemzeti Ligát. A *Ligában* elsősorban tudományos szintet elért történészeket, jogászokat, közigazdászokat, egyházi személyeket akart tömöríteni. Hivatásos katonákat nem hívott meg, amint azt több alkalommal hangsúlyozta, az államélet teljesen más gondolkozásmódot és magatartást igényel a katonáktól, mást a politikusoktól. Teleki az ország társadalmi, gazdasági helyzetének átalakítását követelte. Amint hangoztatta: a belpolitikai feszültségek — különös tekintettel a veszélyes világpolitikai helyzetre — az ország nemzetpolitikájának vezetését irreális irányba befolyásolhatják. E vélemény jelentőségét érzékelve kerestem fel Teleki Pált az ország legszegényebb sorsú parasztságának földreform-igényével.

A népi írőkkal együtt magam a három és fél millió koldus paraszt létkérdésén keresztül csak szociálpolitikai követelményt láttam. Teleki Pál a szociálpolitikai problémán túlmenően az ország politikai és gazdasági vezetőrétege nagymértékű átalakításának módját is kereste a földreformban. Esmefuttatásai során a különböző magyar paraszti rétegek társadalompszichológiai helyzetét vizsgálta. Véleménye szerint a milliós nincstelen paraszti társadalmat a földreform keretében emberi életnívóra kell emelni, mert jelenlegi nyomorúságos élethalálharcukban a konstruktív nemzetpolitikai munkában rájuk nem számíthatunk. Embertelen helyzetük megalázkodásra és gyűlöletre kényszerítette őket. A feszültség kirobbanása nemcsak társadalmilag, hanem gazdaságilag is romhalmazzá tenné az országot. Országos politikai érdek, hogy a legszegényebb sorsú és helyzeténél fogva konstruktív állampolitikai gondolkodásra egyelőre alkalmatlan parasztságot még a földreform során földművesszövetkezetekbe tömörítsük, ahol emberi méltóságot adó anyagi helyzetben, fejlettebb gazdasági ismereteket szerezve, már felelős tudatú magyar állampolgárrá válva léphetnek majd az ország politikai életébe.

Nem zárkozhatom el — az igazmondás kötelező igényével — a két háború közti kor mai napig is sokakban a legfájdalmasabb emlékeket idéző, úgynevezett „zsidókérdéssel” kapcsolatban a *Ligában* elhangzott vélemények közlése elől. Teleki Pál elítélő magatartására emlékezem. A német náciizmus hatására a magyar társadalom egy része a jobboldal felé tolódott, és a Darányi-, majd az Imrédy-kormány idején előkészített újabb „zsidótörvény” végrehajtását követelte. Teleki Pál többször kijelentette, hogy a magyar alkotmány ellenében nem hajlandó a magyar állampolgárok személyi jogaiban különbséget tenni. Darányi bukása után Horthy kifejezett kívánsága ellenére sem vállalt megbízást kormányalakításra. A helyette kormányt alakító Imrédy miniszterelnöksége idején Teleki, angol kapcsolatait igénybe véve, tovább küzdött az antanthatalmaknál a trianoni szerződés legalább hallgatólagos hatályon kívül helyezéséért. Ennek ismeretében 1938 novemberében, az első bécsi döntés után a *Liga* vezetősége Teleki eredményes munkájának tulajdonította, hogy a Felvidék egy részének visszaszerzését az antanthatalmak is

tudomásul vették. Horthy és a legfőbb politikai vezetés úgy vélte, hogy a Hitler politikai és katonai stratégiájától meghökkent Nyugat-Európa helyzetét felhasználva, egyben Magyarország semleges státusát deklarálva Teleki nyugati kapcsolatai segítségével továbbra is biztosíthatja az elszakított területeink további visszaszerzésének hallgatólagos nyugati elismerését. Ezért Imrédy bukásakor Horthy a legerélyesebben követelte, hogy Teleki alakítson kormányt. A csupán ellenérzéssel elfogadott kormányalakítás Teleki számára egyben politikai csapda is volt, mivel a miniszterelnöki szék arra kötelezte, hogy a parlament által megszavazott „zsidótörvényt” és annak végrehajtását tudomásul vegye.

Teleki ellenérzéseivel részben egyetértve a *Liga* magas rangú személyiségei ezt a kérdést gyakran tárgyalták. Feljegyzéseim alapján Baranyay Lipót, a Nemzeti Bank elnöke, a „zsidókérdés” háttérét is vizsgálva a következőket mondta: Nyugat-Európában az elmúlt századokban kialakult pénzügyi, kereskedelmi és ipari fejlődés a nemzetek társadalmi értékszemléletét átalakította. A sokoldalú gazdasági fejlődés széles körű polgári társadalom kialakulásával járt, amely azután nagy létszámával és gazdasági erejével — ezen keresztül politikai súlyával — az évszázados feudális társadalomszemlélet fölé kerekedett, és a társadalmi értékrendet a polgári társadalom helyzetét tükröző gondolkozásmódra változtatta.

Az a történelem által igazolt törvényszerűség, hogy egy nemzet fölött uralkodó idegen hatalom csak akkor érzi magát biztonságban, ha a hatalmába került ország törzsnemzetétől idegen vagy elidegenített emberanyag kezében összpontosítja a gazdasági és politikai hatalmat. Hazánkban az osztrák hatalom törekvéseit megkönnyítette az a helyzet, hogy az új gazdasági struktúrák kész szerkezettel és szakértő személyizzettel lépték át az országhatárt. Így az ismeretlen fogalmak és gazdasági szerkezetek nem is vonzották a magyar vezető réteget. Nem érzekelte, nem ismerte a modern gazdasági fejlődéssel együtt járó társadalmi értékszemlélet megváltozásának szükségszerűségét. Mi lett ennek a következménye? A törvényszerűen hazánkba áramló új nyugati gazdasági struktúrát az új feladatokat ismerő és hazánkba érkező idegenek valósítják meg és ők aratják le annak gazdasági hasznát. Ez a helyzet a későn ébredőkben irigységet, idegengyűlöletet, majd elsősorban antiszemitizmust keltett. Baranyay úgy vélte, az előrelátó politikus legyen tisztában ezzel a rendkívül sok belső és külső veszélyt hozó helyzettel. Meg kell oldaniuk azt a kérdést, hogy a modern gazdasági szerkezetek magyarországi megvalósításából mindenki arányosan vehessen részt, másrészt tudomásul kell vennünk, hogy európai kultúrájú jogállam súlyos következmények nélkül sem törvénnyel, sem rendeletekkel nem tehet különbséget állampolgárainak személyi, gazdasági jogai között. A magyar állampolgár zsidók személyi jogainak megsértése a nemzetközi pénzpiacra máris fenyegető megtorlásokat kilátásba helyező visszhangot váltott ki.

A tárgyaláson részt vevő Liga-tagok többsége Baranyay Lipót álláspontját fogadta el. A gyér ellenvéleményt Reményi-Schneller Lajos pénzügyminiszter így foglalta össze: Többedmagával sajnos nem hisz abban, hogy evolúció útján a magyarság arra alkalmasan felkészült, új társadalmi rétegei át tudják venni a gazdasági vezetőserepet hazánkban. Szerinte a pszeudo-feudális felfogású földbirtokos osztály és vele együtt a sznob hivatalnok réteg nem igényli a gazdasági élet valódi és a magyarság javára tolódo, mélyreható szerkezeti változtatását. A valódi gazdasági struktúraváltozás helyett volt miniszterek, főispánok, más magas politikai személyiségek sorban veszik át a gazdasági szervezetekben az elnöki és egyéb, intézkedési hatáskör nélküli látványos pozíciókat, aminek következtében semmilyen lényeges változás nem áll be gazdasági életünkben. Szükségesnek tartja, hogy a magyarság többségének igényét kifejező további törvényes intézkedések útján folytassuk gazdasági életünk átszervezését.

Birkás Géza miniszterelnökségi tanácsos, a *Liga* főtitkára, a „zsidókérdés” törvényes rendezését szintén ellenzi, majd — kiegészítve Baranyay Lipót véleményét — kijelenti, hogy az ország gazdasági összeomlásához vezetne a pénzügyi és kereskedelmi élet vezetőinek nagymértékű gyors, drasztikus leváltása, és helyükbe sem jártassággal, sem összeköttetéssel

nem rendelkező új emberek tétele. A modern államok világviszonylatban összefonódott gazdasági életének személyi követelményeit gyors intézkedésekkel megoldani nem lehet. Birkás Géza a gazdasági okok mellett „emberi” okokból is kifogásolja a zsidóság törvényes megbélyegzését és a magyar közösségtől való elkülönítését. Sík Sándor, Radnóti Miklós, Szerb Antal magasrendű kultúráját nem nélkülözheti a magyar szellemi élet.

A fentiek elismerése mellett Hóman Bálint kultuszminiszter szerint a zsidóság asszimilációja az őket körülvevő nemzetiséghez sokkal lassúbb, mint az ugyanazon a területen élő más nemzetiségeké. Összehasonlításként szolgáljon, hogy a szlovákok, németek, magyarok közös keresztény vallása természetes kapcsolatot és közös szellemi élményt jelent — még akkor is, ha nemzeti érzésük egymással szemben áll. A zsidóságnál azonban ez az áthasonulás nehezebben valósul meg, mivel a zsidó vallás egyben nemzeti összetartozás, s ehhez a valláshoz semmilyen más nép nem tartozik.

Később az 1942 és 1943 évek fordulóján, a németek szovjet-oroszországi veresége nyomán a *Liga* jól tájékozott politikusai a háború eivesztése miatt úgy vélték, hogy az országnak a trianoni tragédiánál is súlyosabb következményekkel kell számolnia. Nemzetiségeink, köztük elsősorban a szlávok és románok felkorbácsolott nacionalizmussal fogják a megnagyobbodott ország területét újra szétdarabolni. Birkás Géza, a *Liga* főtitkára, a magyar zsidóság kérdését új szempontból tárgyalta. A világon szerte növekvő nemzeti öntudat sok országban a zsidóságot — mint önálló nemzethez tartozó társadalmat — nemzetiségnek tekinti. A környező államokhoz csatlakozni akaró nemzetiségek érdeke az ország területének és gazdaságának megcsónkítása, a zsidó nemzetiség érdeke viszont az ország területének és gazdaságának minél nagyobb mértékű megerősítése, s erre a célra a maga világgazdasági kapcsolatait is felhasználja. Fontos szem előtt tartani, hogy a magyarországi zsidóság helyzetének egyre embertelenebbé válása miatt a nyugati hatalmak felháborodása és fenyegetése egyre nő, a veszített háború hazánkra nézve előre nem látható következményekkel fog járni.

Ligás emlékeim közül felvidéki és erdélyi területeink visszatérését felidézve, évtizedes távlatból tekinthetünk vissza a hazánkat évszázadok óta terhelő nemzetiségi kérdésekre. Mai gondolkodásommal keresem az okát, hogy Európa legkorábbi és legliberálisabb nemzeti törvénye, a magyar 1868-as, miért nem hozott a magyarok és a nemzetiségek között valódi, tartós megbékélést, kiegyensúlyozott együttműködést? Az okok és okozatok összefüggésének elemzése közben újra Teleki Pál gondterhes arca jelenik meg előttem, amint 1940-ben, a második bécsi döntés után Budapesten a vonatból kilépve az öt ünneplő ligásokhoz fordulva is csak annyit mondott: „Az öröm korai” — mert a pillanatnyi sikerünket körülvevő gyűlöletheadjárát következményeit még nem tudjuk felmérni.

Magyarország sorsának tragikus szemlélete Teleki Pál életének utolsó évében sem változott. Az okokat nemcsak hazánk geopolitikai helyzetében látta, hanem történelmünk állandó válságot okozó fordulatai közül súlyosnak ítélte azt a politikai körülményt is, hogy az első világháború összeomlását követő forradalom, majd a trianoni országvesztés zavaaraiban kialakult politikai gondolkodás alkalomszerű volt. A megválasztott kormányzó, államfői alkotmányos jogainak felhasználásával rányomta bélyegét az államvezetésre, amely beszűkült látókörével képtelen volt követni a világpolitika alakulására ható összes erőtenyező útját, amit Teleki Pállal együtt több politikusunk előre érzékelt. A beszűkült politikai gondolkodás a húszas-harmincas években főként belpolitikai síkon bénította, a kor igényétől eltérően az ország közéleti fejlődését. Külpolitikai téren a trianoni szerződés revíziója miatt kapcsolódásunk a Berlin—Róma tengelyhez reálpolitikailag megalapozottnak tűnt mindaddig, amíg a nyugati hatalmak Hitlerrel és Mussolinivel a saját érdekerőveiket nem féltették. 1938-ban Teleki Pál bizalmas kapcsolatai útján arról értesült, hogy Hitlernek a „Drang nach Osten” nyíltan hirdetett politikáját azért nem keresztezi aktív lépéssel Anglia, mert azt remélte, ha Németország az első világháborúban elvesztett gyarmatai helyett Közép-Kelet-Európát és a Szovjetuniót saját hatalmi körébe

vonva, azok gazdasági erejét megszerzi magának, a nyugati hatalmak azt remélhetik, hogy Anglia, Franciaország számára a háború veszélye megszűnik, Hitler pedig a Szovjetunióban a kommunista hatalmat felszámolja. Teleki Pál ezt az értesülését látta megalapozottnak, amikor Anglia az 1938-as müncheni egyezmény megkötésekor — a vele szövetséges Csehszlovákiát cserbenhagyva — hozzájárult, hogy Németország a Szudétavidéket megszállja. Anglia érdektelenségét mutatta az a tény is, hogy a müncheni tárgyalás során a brit delegáció vezetője, Chamberlain, a lengyel és magyar területi igények kielégítését tárgyalás nélkül Hitlerre bízta.

Az első bécsi döntés és az azt megelőző müncheni egyezmény tárgyalásakor Teleki előtt világossá vált, hogy az egyezmény nerncsak igazságtételt jelent hazánknak, hanem újabb veszélyt is rejt. A *Liga* gyűlésein újból és újból felhívta a politikai vezető személyek és újságírók figyelmét, bár az ország elvesztett területeinek visszatérése érthető lelkes németbarátságot vált ki a magyar közvéleményből, a politikusoknak és újságíróknak kötelességük széles körben tudatosítani a politikai óvatosság szükségességét, mivel a nyugati hatalmak által hallgatólagosan tudomásul vett hitleri „Drang nach Osten” hazánkra ki akarja terjeszteni Németország gyarmati hatalmát. Teleki Pál politikai óvatosságra intő figyelmeztetése azonban csak csekély visszhangra talált. A németek segítségével visszanyert területek miatt érzett hála és lelkesedés a közvélemény nagy részével azt is elhittette, hogy a németországi nagy belpolitikai változások példája nyomán nálunk is megvalósulhatnak a már évtizedek óta várt szociális, gazdasági és társadalmi változások. Teleki aggódva látta, hogy a kielégítetlen igények miatt közvéleményünk nagy része egyre jobban elveszti reálpolitikai tisztánlátását, aminek súlyos következményeit többen előre megjósolták.

Teleki Pál eleinte gondterhesen bizakodó, majd egyre borúlátóbb magatartásának hátterében két tényező állt. Az egyik a kétség közt vergődő boldog tudat, hogy a Trianonban halálra ítélt szeretett nemzet lassú életre kelésében részt vehet. A másik az 1939. augusztus 23-i világpolitikai fordulat, amely a nyugati világ nagyhatalmainak stratégiai elképzeléseit hirtelen felforgatta. Ezen a napon nyújtott kezét egymásnak Hitler és Sztálin, majd felosztották egymás közt Lengyelországot. Teleki Pál részben családi kapcsolatain keresztül értesült arról, hogy Angliát és szövetségeseit mennyire váratlanul érte a hír, hogy Hitler a hirdetett „Drang nach Osten” tervét feladva nyilván nem a szovjet területek politikai bevonásával akarja az első világháborúban elvesztett német gyarmatok gazdasági erejét pótolni. Döbbenet figyelték, Hitler — az akkori szárazföldi katonai felszerelési viszonyok között mindenkit felülmúló modern katonai erejével — érdekeinek érvényesítésére vajon ki ellen akar fordulni. A nyugati hatalmak balsejtelme 1940. április 9-én beigazolódott, amikor Hitler Dániát, Norvégiát, Hollandiát, Belgiumot, Luxemburgot és Franciaországot lerohanta.

A német hadsereg akcióját követő világviszonylatú megtorló háborús lépések az első időkben Magyarországot nem érintették. A nyugati hatalmak nagyra értékelték, hogy Lengyelország megtámadásakor Hitler követelése ellenére Magyarország semleges státusára hivatkozva megtagadta, hogy a német hadsereg Lengyelország ellen hazánkon keresztül vonuljon fel. Politikai tekintélyünket tovább emelte, hogy közel százezer lengyelnek adtak menedéket, majd teljes fegyverzettel távozási lehetőséget biztosítottunk nekik Jugoszlávián át a nyugati lengyel hadosztályok megalakítására. A hitleri politikával szembeni magatartásunkat pozitívan értékelő nyugati hatalmak hallgatólagos tudomásulvételéről beszélt Ambrózy Gyula, a Kabinet Iroda főnöke, amikor a *Liga* gyűlésén 1940. augusztus 30-án — Teleki Pál bizalmas előzetes angol tájékoztódásának eredményével egyezően — bejelentette a Ribbentrop és Ciano részvételével létrejött második bécsi döntést, amely Erdély többségében magyarlakta területeinek egy részét — a román kormány belenyugvása mellett — hazánknak visszaadta.

Teleki Pál egyike volt a két háború között azon kevés politikusainknak, akik hazánk érdekeinek képviselőjekor széles látókörrrel a világpolitikára ható összes erők összegyez-

tetése után hozta döntését. A külpolitikailag dilettáns Horthy, szembefordulva Teleki realpolitikájával, Hitler szárnyai alatt megtámadta Jugoszláviát. Ambrózy Gyula tájékoztatásából tudtuk, hogy Teleki hiába adta tovább Horthynak az angol politikai körök szigorú figyelmeztetését, amely szerint a Balkán elleni támadás és az abban való részvétel a legfontosabb angol érdekeket sérti. A Balkán birtoklása ugródeszka az angol érdekeltsgű Boszporusz, Kisázsia, az arab világ, a Szezi-csatorna ellen. Horthynak a német szövetségben kiadott támadási parancsa Teleki Pált, a végzetes ballépésért szintén felelősséget érző miniszterelnököt az öngyilkosságba kergette.

Teleki Pálnak az lett volna a kötelessége, hogy aktív miniszterelnökként a nyugati hatalmakhoz meneküljön és ott emigráns kormányt alakítson. E korszak eseményeinek szemlélőjében természetesen felmerül a kérdés, hogy Teleki Pál nyugati emigráns kormányának víziója, az 1941 áprilisi világpolitikai helyzetet mérlegelve, reális lett volna-e vagy sem. Válaszul szolgáljon a *Liga*, valamint az Etelközi Szövetség megfelelő ismeretekkel rendelkező, érett gondolkozású vezetőinek 1940 májusától nyíltan hangoztatott véleménye, mely szerint a hat nyugat-európai ország német lerohanása, a hatalmas területek megszállása Németország katonai erejét megosztja, gazdaságát kimeríti. E vélemény realitását erősítették az 1940 decemberétől érkező titkosszolgálati hírek. 1941. június 22-én Hitler megtámadta a Szovjetuniót, és ezzel Németország önmagát és vele együtt Magyarországot is az egymással szövetségre lépő országok gyűrűjébe zárta.

Abban az időben családom vezérkari tiszt tagjaival gyakran egyeztetjük az általam ismert politikai vezetők véleményét a háború esélyeit illetően, a magyar hadsereg magasabb és közepes rangú vezetőinek véleményével. A politikai vezetők nagy része a hadvezetési tudomány legismertebb német tanítómestere, Clausewitz véleményével egyezően a többfrontos hitleri háború előrelátható vereségét már 1940-ben valószínűnek tartotta, a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács (LHT) néhány tagjának, köztük nagybaconi Nagy Vilmosnak, Náday Istvánnak, Gorondy-Novák Elemérnek ellenvéleményével szemben, a minden elképzelést felülmúló kezdeti német háborús sikerek büvöletében Hitler végső győzelmében hitt. Majd később a német kifulladás jelek ellenére továbbra is hinni akart.

1941. április 3-án, az akkor érvényes világpolitikai realitásokat követő Teleki Pál, összeütközve a hazai szűk látókörű katonapolitikával, vesztésként öngyilkos lett. 1942 végén újabb világpolitikai problémák támadtak, s Magyarországot ismét a nyugati hatalmak politikai érdeklődésének körébe vonták. 1942-ben a német hadsereg szovjet-oroszországi kifulladására, majd a sztálingrádi csata elvesztése után a front visszafordulása, a szovjet hadsereg gyors nyugati térfoglalása Angliát arra készítette, hogy a közel-keleti gyarmatainak előterében levő Balkánt, a Szovjetunió esetleges megszállásától tartva és azt megelőzve saját politikai befolyási övezetébe vonhassa. Ebben az időben a németek háborús stratégiai helyzete következtében a jövőbe néző angol politika, már a németek tartós balkáni hatalmi helyzetétől nem tartva, Magyarországot — félretéve az 1941-es politikai konfliktust — saját befolyási övezetébe akarta bevonnai. Ezzel az igénnyel fordult 1943 február elején az angol titkosszolgálat lisszaboni nagykövetségünk útján a magyar kormányhoz. Wodianer Andor lisszaboni nagykövetségünk a tárgyban tett hivatalos jelentését 1946-ban miniszterelnökségi kollégámtól, dr. Birkás Gézától, mint a családomat is érintő okmány másolatát, megkaptam. A nagykövetségi jelentés hiteles szövegének kézhezvétele és tudomásom szerint most első alkalommal való közzététele számomra azért is különös jelentőségű, mivel igazolja, hogy Ambrózy Gyulának a *Liga* vezetősége számára tartott titkosszolgálati tájékoztatásai valóban megfeleltek az akkori kül- és belpolitikai helyzetnek.

Lisszabon, 1943. február 11.

Wodianer Andor lisszaboni követ jelentése Kállay Miklós
miniszterelnöknek és külügyminiszternek
20. pol. 1943.

Szigorúan titkos!

Régi ismerősöm, akiről tudom, hogy az angol titkosszolgálatban bizonyos Közép-Európával összefüggő beosztása van, kapcsolatot keresett velem. Néhány nappal ezelőtt találkozót beszéltem meg vele. A beszélgetésről, melyben végig receptíve viselkedtem, az alábbiakban számolok be.

Angol ismerősöm azon kezdte, hogy a háborút a tengely kétséget kizáróan elvesztette. Az orosz fronton még nem értek véget a meglepetések. Február közepe táján újabb meglepő dolgok fognak ott történni. Az angolszászok a közeljövőben, de legkésőbb három hónap múlva partraszállnak Európában. Hogy hol, az természetesen a katonák titka, esetleg több helyen egyszerre. Az adamai találkozó nem volt egyszerű platói tény. Következményei rövidesen láthatók lesznek.

Tekintve, hogy a győzelem órája gyors léptekkel közeledik, valószínűnek tartja a német hadseregnek rövid időn belüli vertikális összeomlását. Mint őszinte magyarbarát sajnálja, hogy senki jelentősebb államférfiaink közül nem tartózkodik Londonban, és ennél fogva ügyünk szomszédainkkal ellentétben nincs képviselve. Félő, hogy ellenségeink — már tudniillik a kisantantbéli ellenségeink — ki fogják ezt a körülményt a maguk javára használni és hogy mire mi kiérünk Angliába, már res iudicatákkal fogjuk magunkat szembe találni. Hajlandónak nyilatkozott egy magyar politikust, azonban csak egy reprezentatív magyar politikust — ha az ide ki tudna jönni — egy angol passzussal Angliába néhány napra teljes titokban átküldeni. A magyar tábornoki korból a következőkre számítanak: Vörös János, Dálnoki-Miklós Béla, Gorondy-Novák Elemér, Lakatos Géza, Dálnoki-Veres Lajos, Lázár Géza, Kiss János ny. tábornok.

Nem fél Európa kommunizálódásától. Az oroszok civilizálódnak. Természetesen lesznek bosszúállások, egyéniék és kollektívek. Németországban pl. kétségtelenül bosszút fognak állni az általa elnyomott népek. Ez sajnos elkerülhetetlen. De közép-európai országoknak nincs mitől félniük. Természetes, hogy fasiszta vagy náci érzelmű elemekkel az angolszászok nem fognak szóba állni. Olyan embereket keresnek, akik demokrata érzelműek, súlyuk van az országban és nem kimondottan oroszellenesek.

A továbbiakban kifejtette, hogy Magyarország helyzete tulajdonképpen jó. Földrajzi fekvésünk megmagyarázza, miért tettünk úgy, ahogy a dolgok történtek. Kétségtelenül lehetünk volna ügyesebbek a módszerek megválasztásában, de népünk gerinces magatartását, a parlamenti rendszer melletti kitartását, a zsidókkal való humanus bánásmódot angol körök méltányolják. Csak az újvidéki események ejtettek mély csorbát becsületünkön. Emiatt a szerbekkel valószínűleg még igen sok nehézségünk lesz.

A háború utáni évek tervei még nem forrottak ki. Nem vitás, hogy amennyiben nekünk van a háború utánra elgondolásunk, annak nem szabad senki ellen sem irányulni. Pozitívumokra van szükség, nem negatívumokra. Oroszországgal modus vivendi-t kell találnunk. Bizhatunk abban, hogy Anglia, mely erre a szerepre súlyánál és befolyásánál fogva a legalkalmasabb, közvetíteni fog az oroszok és a közép-európai népek között.

Az angolok megérdemlik a győzelmet. Nincs még egy nép, amely a legutolsó két évben ugyanilyen teljesítményekre lett volna képes. 33 millió ember áll Angliában a honvédelmi szolgálatban. Az országban vértelen forradalom játszódott le. Akik a háború előtti Angliát ismerik, a legnagyobb csodálkozással járnak London utcáin. Szociális téren hatalmas reformokat hajtottak végre. A társadalmi válaszfalak jóformán teljesen eltűntek. Megnőtt az összetartozás érzése, megváltozott az élet formája.

Arra a kérdésre, hogy a casablancai határozat était la réponse du berger à la bergere, igenlőleg válaszolt. Szóval elismerte, hogy az válasz a többszöri német tapogatózásra. Kérdeztem, hogy nem akare Rheinbabennel összejönni. Negatív választ adott, hozzáfüzte, hogy Rheinbabennél sokkal fontosabb németekkel tárgyal.

Az olaszokat nagyon sajnálja. Azt üzeni nekik, hogy ha Amerikával mennek, azok biztosan Sforza grófot varrják a nyakukba. Viszont, ha az angolokkal fognak tartani, akkor megtarthatják a Savoyai házat.

*Wodianer s. k.
m. kir. követ*

1943 tavaszán Ambrózy Gyula óvatos kifejezésekkel érezte, elérkezettnek látja az időt, hogy Anglia felé lépéseket tegyünk, de minden jel arra mutatott, a német titkosszolgálat itthon a hivatali és katonai szerveinknél és a külföldi követségeinknél is hatékonyan beépült. Egyelőre udvarias formában már többször figyelmeztettek, ha ellenséges szándékú egyének a német—magyar szövetségi hűséget veszélyeztetnék, ez szövetségi kapcsolataink megvédésére kényszerítené Németországot mindenáron. Csak jóval a háború után tudtam meg Ghyczy Jenő külügyminisztertől, hogy Horthy a német megszállástól tartva, Kállayval egyetértve, az 1943. február 11-i londoni meghívásnak nem mert eleget tenni. Ehelyett hivatali funkciót már nem viselő személyek útján kíséreltünk meg az angolokkal kapcsolatot tartani, ezzel viszont az angolok nem voltak megelégedve. Ambrózy Gyula az angol kapcsolatfelvétel kérdését nem érintve, 1943 tavaszán arról tájékoztatta a Liga vezetőségét, hogy a szerb partizánokat Anglia is ellátja korszerű fegyverekkel, és a balkáni hadihelyzetet figyelemmel kísérve az angolok katonai part-raszállást készítenek elő a Balkánon.

Az óvatos reményt keltő hírek 1943 novemberében Sztálin, Roosevel, Churchill teheráni, sorsunkat is eldöntő megállapodásával megszűntek. Ambrózy Gyula tragikus hangú tájékoztatásban közölte, hogy Roosevel és Churchill befolyásos tanácsadójának üzenetéből tudja, Sztálin Anglia balkáni partraszállási tervét a legdurvább szovjetellenes lépésnek tartja, és amennyiben Churchill nem mond le erről, a Szovjetunió kénytelen lesz fegyverszünetet kötni Hitlerrel. Ambrózy Gyula szerint a katonai és politikai megfontolások arra készítették Angliát és Amerikát, hogy Sztálin követelésének engedve feladják a balkáni partraszállás tervét. Anglia teljes egészében mégsem adta fel hagyományos Balkán-politikáját, mert amikor a szovjet hadsereg 1944. október 1-jén Jugoszlávia területére lépett, szinte azzal egyidőben, 1944. október 5-én mégis partraszállt Görögországban.

Vidéki utamon a falusi temetők hangulatát keresem. Ládpetri temetőjében szépen gondozott sír feliratáról olvasom:

Gulyás Pál szakaszvezető 27 éves korában hősi halált halt
Orelkán, Oroszországban 1941. október 23-ikán.
Tested messze pihen de mi mégis látunk
Hazánkért haltál meg, lelked köztünk vagyon
Hősi hírnevednek e kő legyen öre
A jutalmad pedig, menyországi béke.
Nyugodj békében, Jézus, Mária szent nevében.

A magyar falu, közel fél évszázada saját hősi halottjainak emlékét hűséggel, gonddal ápolja. Teleki Pál emlékét az igazságot kereső közvélemény elől a sírján burjánzó gaztengse örökre ne rejtse.

DOROMBY KÁROLY

Világkongresszus Budapesten — ötven év távlatából (II. rész)

Az eucharisztikus kongresszusok megrendezésének gondolata a múlt század hetvenes éveiben Franciaországban vetődött fel, ahol ebben az időben érte el tetőpontját az antiklerikális radikalizmus. Egy jámbor francia hölgy, Emilie Tamisier kezdeményezte ezeket a rendezvényeket, kifejezetten azzal a céllal, hogy az egyre inkább elhatalmasodó egyház- és vallásellenes áramlatok közepette a hívők ily módon demonstrálják ország-világ előtt ragaszkodásukat hitükhöz. Az ő buzgólkodásának eredményeképpen került megrendezésre 1881-ben, a franciaországi Lille-ben, az első eucharisztikus kongresszus, ezt tíz éven át — még mindig Franciaországban — újabb kongresszusok követték. A kilencvenes évektől nemzetközivé, az egyetemes egyház ügyévé lett a mozgalom, és a kongresszusok színhelye országoként, sőt kontinensenként változott. Hozzánk legközelebb 1912-ben, Bécsben volt eucharisztikus kongresszus, szám szerint a huszonharmadik. Még kettő került megrendezésre az első világháború előtt, az egyik Málta szigetén, a másik 1914-ben Lourdes-ban, ez utóbbit már beárnyékolta a hamarosan kitörő világháború, azután majd egy évtizedre megszakadt a kongresszusok sorozata. Jóval a háború után folytatódott ismét a kongresszusok sora, és most már szabályos időközökben, kétévenként követték egymást az ünnepi rendezvények. A helyszín kitűzése is jól tükrözte XI. Pius pápa koncepcióját, amelyben fontos szerepet játszott az egész egyház megújításának szándéka és a missziós gondolat. Amszterdam, Chicago, Dublin, Buenos Aires, Karthago, Sydney és Manila voltak az egyes állomások, és ez utóbbin, mint várományos utód, jelentős küldöttséggel képviseltette magát a magyar katolikus egyház is. Mikor pedig 1936 novemberében bizonyossá vált, hogy a sorrendben 34. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus színhelye 1938-ban Budapest lesz, a pápai döntés általános örömet keltett, és várakozást is. A világi hatalom az ország nemzetközi tekintélyének, jó hírének gyarapodását, az egyház a tervezett Szent István év jelentős lelki gazdagodását, az egyház társadalmi befolyásának növekedését, a hitélet föllendülését várta. Fönntartás vagy ellenérvés csak a protestáns egyházak részéről nyilatkozott meg („nem veszünk részt” — jelentette ki Ravasz László, a református egyház nagy tekintélyű püspöke), ezen azonban az egyházak között akkoriban még általános intoleranciát, és a katolikus sajtó egy részének ellenreformációs hangulatkeltését figyelembe véve, nem csodálkozhatunk.

1936. november 30-án falragaszok jelentek meg az ország egész területén. A félív nagyságú plakátokon a bal oldalon egy hatalmas kék kereszt volt látható, és mellette a következő szöveg állt:

KATOLIKUS MAGYAR TESTVÉREK!

A Gondviselés iránt érzett mélységes halával és túlradó örömmel hozom tudomástokra, hogy dicsőségesen uralkodó *Szentséges Atyánk Budapestet jelölte ki az 1938-i XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus színhelyéül*, tekintettel azon körülményre, hogy édes hazánk ebben az évben ünnepli *Szent István első királyunk megdicsőült halálának 900 éves fordulóját*. A pápa Őszentségének döntése töltse el lelkesedéssel

minden katolikus szívét, sőt, minden magyar testvérünkét is, felekezeti különbség nélkül, hiszen *ez nemzetünk rendkívüli megbecsülését jelenti.*

E páratlanul nagyszerű, nemzeti életünkben talán soha többé vissza nem térő alkalom azonban azt a kötelességet rója vállainkra, hogy ezt a kettős szentévet az öt világrész közel 400 millió katolikusának feszült figyelme mellett *a lehető legnagyobb odaadással és készséggel szolgáljuk* és segítsük teljes diadaláig.

Szeretettel kérem azért a katolikus hívek, *az egész társadalom* és valamennyi magyar tényező *egyöntetű támogatását*, hogy ebben az Isten ellen pártot ütő korban mi mutassuk meg minél méltóbban Európa hódolatát a köztünk valósággal jelenlevő Krisztus iránt, aki az Út, Igazság és az Élet.

Esztergom, 1936. Szent András apostol ünnepén.

Dr. SERÉDI JUSZTINIÁN

bíbornok, hercegprímás

A hercegprímás felhívását már eddig is jelentős előkészületi munka előzte meg. A püspöki kar ugyanis úgy határozott, hogy függetlenül attól, hogy a magyar egyház megkapja-e a nemzetközi eucharisztikus kongresszus rendezési jogát, az 1938-as Szent István évben nemzeti eucharisztikus kongresszust is rendeznek. A kettős ünnepségsorozat szervezésével az Actio Catholicát bízta meg. Ennek megfelelően az A. C.-ben, amely az egykori Katolikus Népszövetség helyén, a budapesti belvárosi ferences rendház udvari szárnyában székel, már 1936 nyarán kijelölték és berendezték az ünnepség leendő központi szervező irodáinak helyiségeit, és ideiglenes előkészítő bizottság is alakult. Így azután, mikor a pápai döntés megérkezett, és a prímás felhívása is elhangzott, már nem volt más hátra, mint a végleges előkészítő szervezet létrehozása. A munka zömét az irodában, Mihalovics Zsigmond A. C.-igazgató és Bangha Béla jezsuita páter irányításával, kitűnő szakembergárda végezte, olyan jól, hogy a kongresszus zavartalan lebonyolítása, az ünnepségek rendje és szépsége általános elismerést váltott ki.

Amikor az előkészítő bizottság megalakult, mindenekelőtt két kérdésben kellett döntenie. Az egyik, hogy mi legyen a kongresszus jelszava, ami azután minden propaganda-kiadványra, plakátra rákerül. Itt könnyű volt a döntés, a Bangha Béla által javasolt „Vinculum caritatis”, az Eucharisztia „a szeretet köteléke”, mindenkinek tetszett. Már sokkal nehezebb volt eldönteni a másik alapvető kérdést, a kongresszus helyszínét. Nyolc évvel korábban, amikor a katolikus sajtóban először vetődött fel a Budapesten rendezendő eucharisztikus világkongresszus gondolata, még magától értetődő volt, hogy a rendezvény legalkalmasabb színhelye a Vérmező lehetne, hiszen a század elején, 1905-ben már rendeztek ott nemzeti eucharisztikus kongresszust. 1937-ben azonban a Vérmező már nagyon elhanyagolt állapotban volt. Bozótos gaz verte fel. Látványosabb és reprezentatívabb helyszínt kerestek, s ehhez szinte kínálta magát a Hősök tere. Rövid számolás után azonban kiderült: a Hősök terén a legszorosabban is legfeljebb 40 000 embert lehetne elhelyezni, itt pedig több százszázalékos tömegekkel kellett számolni. Ekkor jött a mentő ötlet, hogy a városligeti tó vizét le lehetne eresztetni, és a csupaszon maradt betonteknőben 250 000 ember számára is van hely. A helyszín mellett szólt, hogy a közelben ott állt még az eredetileg a Budapesti Nemzetközi Vásárok céljára épült (majd a második világháborúban elpusztult) Iparcsarnok, a fővárosnak akkor legnagyobb befogadóképességű csarnoka. Ez volt kiszemelve a kongresszus ünnepi csarnokául, amelyben a különböző tematikájú nemzetközi gyűléseket tartották.

Az 1937–38-as évek fordulóján tehát elkezdődött a szervezés. Meghirdették a tervpályázatot a Hősök terén felállítandó központi főoltárra. Aztán fokozatosan megindult az egyes bizottságok munkája. A belföldi propaganda bázisai a püspöki székhelyeken

megalapított, az eucharisztikus világtalálkozást előkészítő egyházmegyei bizottságok és az általuk irányított egyházközségi bizottságok voltak. A külföldi propaganda is elsősorban a világegyház egyházmegyéihez fordult, de a szükséges címanyag megszerzésében jelentős segítséget nyújtott a Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszusok Állandó Bizottsága, amelynek vezetői, Thomas Heylen namuri püspök és Henri Yanville gróf többször is ellátogattak Magyarországra. A külföldi propaganda terén nem is az volt a gond, hogy ki mindenkit lehet és kell meghívni a kongresszusra, hanem inkább az, hogy az egyre feszültebbé váló nemzetközi légkörben ki tud majd eleget tenni a meghívásnak. A legproblematisabb a német katolikusok részvétele volt. 1937 elején, az ez ügyben folytatott tárgyalások nyomán még úgy festett, ha korlátozott számban is, de eljöhettek Pestre. A német katolikus egyház helyzete azonban, a Vatikán és a Német Birodalom között érvényben lévő konkordátum ellenére, olyan gyorsasággal romlott, hogy a pápa kényszerítve érezte magát, hogy kiadja Mit brennender Sorge (Égő aggodalommal) kezdetű — korábban már említett —, a nemzetiszocializmust elítélő körlevelét. A Hitler-kormány ez után végérvényesen megtiltotta a németek részvételét a kongresszuson, és amikor 1938 márciusában bekövetkezett az Anschluss, a tilalom már Ausztriára is kiterjedt, noha előzőleg nagyszámú osztrák zárandok volt már bejelentve. Nem kis gond volt az sem, hogy az úgynevezett utódállamok, Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia katolikusai eljöhettek-e a kongresszusra. Az előkészítő bizottság azonban az ezekbe az országokba küldött meghívókban külön is garantálta, hogy a kongresszus politikamentes lesz, és nem hangzik el semmiféle revíziós propaganda. Ennek meg is lett az eredménye, és a szomszéd államok hatóságai sehol sem gördítettek akadályt a zárandokok utazása elé. 1937 februárjában kezdte meg munkáját a sajtóiroda, amelynek e sorok írója kezdettől munkatársa volt. Keretében Közép-európai Katolikus Kurir néven önálló hírlaptudósító ügynökség is alakult. Kitűnő fordítógárda állt rendelkezésünkre, és az ő munkájuk segítségével az iroda hetenként öt nyelven küldte szét a világ katolikus sajtójának és a nemzetközi sajtó vezető orgánumainak a kongresszus előkészületeiről beszámoló információkat.

Hatalmas munkát végzett a hitbuzgalmi bizottság, és annak is első albizottsága, az ún. csoportbizottság, amelynek feladata a kongresszus tényleges lelkipásztori, hitéleti előkészítése volt. A csoportbizottság névleges elnöke József Ferenc főherceg volt, igazi motorja, fáradhatatlan szervezője viszont az a papi ember, aki megérdemli, hogy a neve külön megemlíttessék. Strecke Ernő, a csoportbizottság főtitkára volt ez, aki nevét később a kissé szokatlanul hangzó S'igmond Ernőre magyarosította. Egyike volt a legbuzgóbb lelkipásztoroknak, akikkel valaha találkoztam. „Nagy askéta” — mondta róla tréfásan egykori hittanárom, Szabó Imre, a későbbi püspök és esztergomi apostoli kormányzó, aki jó barátja volt. De nemcsak askéta volt, hanem nyájas, szelíd és ugyanakkor páratlan energiájú ember, aki egész életét fenntartás nélkül a hivatásának szentelte. Az ő és munkatársainak apostoli munkája nyomán olyan lelkiéleti föllendülés következett be másfél év alatt, amire évtizedek óta nem volt példa Magyarországon. Mint mindenről, statisztikai adatok készültek persze erről is, a lelkigyakorlatok, triduumok, missziók ezreiről, az áldozások tízmillióiról.

1938 kora tavaszán váratlan esemény borzolta fel a kedélyeket az előkészítő bizottságban. Egy erélyes föllépésű, fiatal monsignore érkezett Rómából, azzal a hivatalos megbízással, hogy ellenőrizze: minden rendben van-e az eucharisztikus kongresszus előkészítésénél. A munkáját nagyon lelkiismeretesen végezte, nemcsak az előkészítő bizottság irodahelyiségeit látogatta végig, hanem sorra járta mindazokat a helyszíneket is, amelyeken valamilyen rendezvény volt tervezve. Mikor a legfőbb ünnepek színhelyére, a Hősök tereére került sor, és elmagyarázták neki, hol lesz és milyen lesz a központi oltár, és hol fog elhelyezkedni a hívősereg, a monsignore kijelentette: ez valóban nagyon szép tér, de az eucharisztikus kongresszus helyszínéül egyáltalán nem alkalmas. Könnyű elképzel-

ni, mekkora volt az izgalom, és többnapos gyűszködés, és a hercegprímás személyes intervenciója kellett, hogy az eredeti terv megkapja a jóváhagyást.

A fiatal római ellenőr jól látta meg, amit voltaképpen kifogásolt, tudniillik, hogy a hívőserег itt két élesen elválasztott részre fog szakadni, a kettő közt semmiféle kommunikáció sem lehetséges, részben a jelentős szintkülönbség miatt, részben pedig azért, mert a helyszűke következtében egészen más útvonalakon kell őket oda és elvezetni. Azt már a genius loci, a hely szelleme és adottsága hozta magával, hogy ebből a kettéválasztásból szükségképpen afféle első- és másodosztályú elhelyezés lett, az elsőn, azaz a Hősök terén kapott helyet mindenki, aki akár az egyházban, akár a társadalomban, ahogy mondani szokás, „számított”, míg a tő fenekén az úgynevezett „egyszerű hívő nép”. Persze nem volt ebben semmiféle szándékosság. A részben valóságos, részben jelképes szakadékok a mégoly szellemesen és reprezentatíván megtervezett központi oltár sem tudta teljesen áthidalni, noha erre megvolt a szándék. Az oltár úgy épült rá a millenniumi emlékműre, hogy összekötötte, és a Hősök tere felől nézve részben el is takarta a két ív alakú szoborgalériát. A galériák túlsó oldalán kiszélesedett, és a városligeti tő felől az emlékműből úgyszólván semmi sem látszott. A galériák teteje fölött, több mint tíz méter magasban hatalmas platót alakítottak ki. A platót magas vaskorlát vette körül és több mint kétszáz ember számára volt rajta hely. Középen emelkedett a baldachinos főoltár, amelynek fölépítménye pontos másolata volt a római Szent Péter székesegyház főoltára fölött emelkedő, Bernini-féle csavart oszlopos baldachinnak. Az oltár két oldalán sorakoztak a bíborosok trónusai. Az oltárépítmény tő felőli oldalára került a két, kifelé emelkedő, hat részre tagolt, egyfordulós, széles, bíbor szőnyeggel borított lépcső, amelyek a platóra vezettek. Az egész épületet a két végén egy-egy négyszögletes, modern templomtoronyra emlékeztető, tízemeletes toronyépület zárta le. Az egyiknek legfelső helyiségében volt elhelyezve a tűzoltóság és a rendőrség figyelőállása, a másik torony legfelső emeletén volt berendezve a rádiós és a — ma úgy mondanánk — diszpécserhelyiség. Innen az egész terület jól belátható volt. Ide futottak be az egész területen felállított hangszórók vezetékai. Innen mondták el, vagy magyarázták el azt, ami az oltárplaton történik. Innen szólították fel a híveket éneklésre, vagy játszották be a szünetekben lemezről, fölváltva, a kongresszus himnuszát, vagy a Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat szövegű himnuszt.

1938. május 23-a hétfői napra esett. Ezen a napon kora hajnalban érkezett meg Magyarországra az eucharisztikus kongresszus pápai legátusának, Eugenio Pacelli bíboros államtitkárnak különvonata. A bíboros tíztagú kísérettel érkezett. A küldöttség rangban utána következő tagja Giovanni Battista Montini, az államtitkárság protokollfőnöke volt. Ily módon egyszerre két jövendő pápa, a későbbi XII. Pius és VI. Pál volt egyidőben vendége a magyar fővárosnak. A legátust legelőször Nagykanizsán üdvözölték Zala vármegye vezetői, majd Székesfehérváron újabb ünnepélyes fogadtatásra került sor. Itt gróf Teleki Pál vallás- és közoktatásügyi miniszter köszöntötte latin nyelven a magas vendéget. Miután előzőleg a különvonat Kelenföldön is megállt egy percre, a hivatalos fogadtatásra a Keleti pályaudvar csarnokában került sor. Itt Horthy Miklós kormányzó személyesen várta a pápa legátusát. Jelen volt a magyar katolikus egyház feje, Serédi Jusztinián bíboros hercegprímás, továbbá Imrédy Béla miniszterelnök vezetésével az egész magyar kormány, a felsőház és a képviselőház elnöke, a főpolgármester és természetesen Angelo Rotta pápai nuncius. A kölcsönös üdvözlések után, a várócsarnokból kilépve, most már a magyar főváros földjén, Szendy Károly, Budapest polgármestere köszöntötte a bíborost, aki ezután a kormányzó kíséretében a budavári koronázó templomhoz hajtatótt. Itt a kormányzó elbúcsúzott vendégétől, s a bíboros a templomba ment kíséretével. Itt volt a hivatalos egyházi fogadtatás. Montini prelátnak fölolvasta az ilyenkor szokásos pápai brevét, majd a magyar prímás mondott beszédet, amire a legátus válaszolt. Pacelli bíboros, akit, mint láttuk, államfőnek kijáró tiszteletadással fogadtak,

ezután szálláshelyére, a királyi palotába hajtattott, s ott vendéglátó házigazdájának, a kormányzónak egy Messaggio papalet — pápai üzenetet — nyújtott át.

A legünnepélyesebb fogadtatás persze a pápai legátust illette meg, de ezekben a napokban nem volt percnyi pihenője a különböző fogadó bizottságoknak, hiszen magas rangú egyházi dignitáriusokkal az élükön, a világ minden tájáról özönlöttek a zarándokok. Bár nagyon hiányoztak a németek, és a többi országból is — főleg a tengeren túlról — csak mintegy feleannyian jöttek el, mint akik jöveteli szándékukat bejelentették, azért mégis mintegy félszázezer külföldi zarándok volt Budapest vendége 14 bíboros (köztük nyolcan országuk prímásai, vagy legmagasabb rangú főpapjai), 48 érsek és 194 püspök vezetésével. Hozzájuk csatlakoztak a részben fővárosi, részben vidéki magyar résztvevők, mintegy negyedmillióan. Jelentős volt a sajtó érdeklődése is, az állandóan Budapesten dolgozó 130 külföldi tudósítón kívül további 165 külföldi tudósító kérte akkreditálását.

Nagy volt az aggodalom ezekben a napokban Budapesten. Hétfőn délben hirtelen beborult az ég, jeges szél kíséretében esni kezdett, azután két napon át úgyszólván megállás nélkül zuhogott az eső. Keddre csak egy ünnepi ülés volt tervbe véve este a városligeti ünnepi csarnokban, ami a rossz idő ellenére is zsúfolásig megtelt. A pápai legátus hivatalos világi köszöntésére került itt sor. A gyűlés szónokai Kánya Kálmán külügyminiszter, Szendy Károly polgármester és gróf Zichy János voltak, akiknek szavaira Pacelli bíboros válaszolt. Szerdán reggel a Szent István bazilikában volt ünnepi mise és a Vigadóban katolikus értelmiségi gyűlés. Délben végre elállt az eső, és így délután, a Hősök terén, zavartalanul meg lehetett tartani a 34. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus megnyitó ülését. Az ünnepi megnyitón a kormányzói házaspárral és a Habsburg főhercegekkel az élén az egész hivatalos Magyarország megjelent. Miután itt mindenki elfoglalta helyét, Meszlényi Zoltán esztergomi segédpüspök lépett a szónokok számára a Hősök tere felőli oldalon a korlát mellett fölállított asztalhoz, és fölolvasta azt a latin nyelvű bullát, amellyel XI. Pius pápa Eugenio Pacelli bíboros államtitkárt, személyes legátusként, a budapesti eucharisztikus kongresszus szent cselekményeinek vezetésével megbízta. Ezután Serédi Jusztinián hercegprímás mondta el, előbb latinul, majd magyarul, megnyitó beszédét. Majd Hóman Bálint tárcanélküli miniszter és Thomas Heylen püspök, az eucharisztikus kongresszusok állandó bizottságának elnöke beszélt. Végül Pacelli bíboros ünnepi beszéde hangzott el. Este a kormányzó a királyi palotában vacsorát adott a bíboros legátus tiszteletére, hivatalosak voltak rá a legátus kíséretén kívül a Budapestre érkezett bíborosok és a kormány tagjai.

Május 26-a — áldozócsütörtök napja abban az évben — megkapó ünneppéggel kezdődött. A központi oltárnál zajlott le a gyermekek miséje és közös áldozása. Több órán át tartott az oltárszentség kiszolgáltatása a mintegy 150 000 áldozónak. Délben a Szent István bazilikában volt a papság részére eucharisztikus gyűlés, délután az ünnepi csarnokban tartották meg az első nemzetközi gyűlést, amelynek, Tóth Tihamér bevezetője után, tizenhárom, a világ minden részéből (Európa, Latin-Amerika, Ausztrália) érkezett szónoka volt. Ugyanezen a napon este került sor a kongresszus leglátványosabb rendezvényére, az esti hajós körmenetre. A magyar folyami flotta hat hajója, négy nagy személyszállító és két csavargőzös sorakozott föl. Mindegyiket lámpafüzérek díszítették. Külön egy-egy hajón foglaltak helyet az egyházi dignitáriusok, a világi előkelőségek, miniszterek, diplomaták és végül az apácák. A sort a legnagyobb, a Szent István gőzös zárta. Ezen helyezték el, egy külön erre a célra készített óriási monstranciában az eucharisziát, amit előzőleg, apácák sorfala között, körmenetben hozott a legátus a bazilikából az Eötvös térre, ahonnan a folyami körmenet elindult. Pacelli bíboros végig ott térdelt a monstrancia előtt. A hajós körmenet egész ideje alatt reflektorok kék és fehér sugarai koronázták a Gellértheget, majd a körmenet végén, a Gellérthegyen káprázatos tűzijáték fejezte be az emlékezetes látványt nyújtó rendezvényt, amelyet a két parton a zarándokok százezrei néztek végig.

Május 27-én, pénteken a Hősök terén a katonák, frontharcosok és hadirokkantak számára pontifikált nagymiséét Pierre Gerlier lyoni bíboros érsek. Ugyanabban az időben a Szent István bazilikában görög szertartású szentmise volt a keresztyény egységért. Szakosztályi üléseket is tartottak aznap a missziók, az ifjúság, a Katolikus Akció és a család problémaköréről. Délután rendezték a második nemzetközi gyűlést az ünnepi csarnokban. Itt Imrédy Béla miniszterelnök volt az első szónok, majd George Audolent blois-i püspök és Hlond bíboros, Lengyelország primása beszélt. A napot a központi oltárnál a férfiak éjszakai szentségimádása és Goma y Thomas bíboros toledói érsek éjféle miséje fejezte be.

Május 28-án, szombaton a kongresszus harmadik napja az egyház egységéért mondott szentmiséekkel kezdődött. A szakosztályi ülések a leányifjúság, a hitterjesztés és a falu problémáit tárgyalták meg. Este díszelőadás volt az Operában, ezúttal is a kormányzói házaspár, a bíboros legátus és ugyanazoknak az egyházi és világi notabilitásoknak jelenlétében, akik eddig az események főszereplői voltak. (Liszt Ferenc Krisztus-oratóriumát adták elő.) Akik kiszorultak az Operából, elmehettek a Nemzeti Színházba, ahol Calderon híres misztériumjátéka, a Világszínház került előadásra.

Május 29-én, vasárnap már búcsúzott a kongresszus. Kora reggel az ünnepi csarnokban még megtartották az agrárifjúság díszgyűlését a Katolikus Legényegyletek Országos Titkárságának — ennek rövidítése volt a már említett KALOT — rendezésében. Innen együtt vonultak át a központi oltárhoz, ahol Eugenio Pacelli bíboros legátus pontifikálta a nagymiséét. A külsőségek ismét a legünnepélyesebbek voltak. Jelen voltak: a kormányzó felesége és a kormány katolikus tagjai. Ott volt továbbá minden főpap, aki a kongresszus vendége volt. A papság ezúttal is a Vajdahunyad várában gyülekezett. A mise végén P. Bangha Béla lépett a mikrofonhoz, és bejelentette, hogy a vatikáni rádió közvetítésével a Szentatya személyesen fog a kongresszus résztvevőihez szólni; és a sok hangszóróban valóban megszólalt XI. Pius pápa eleinte kissé törődött, de később felerősödött hangja, üdvözölte a kongresszust, és áldását adta minden résztvevőre és a magyar népre. A kongresszus befejező ünnepi aktusára vasárnap délután került sor. Eucharisztikus körmenet vonult a Szent István bazilikától a Hősök teréig, amelyben az egyházi dignitáriusokon és a közéleti előkelőségeken kívül ott vonultak zászlóik alatt a hazai és külföldi szervezett csoportok is.

Május 30-a, a hagyomány szerint a Szent Jobb megtalálásának emléknapja volt ezúttal a Szent István emlékévké megnyitásának napja. A reggeli órákban a Szent Jobb ereklyét az ország akkoriban legmagasabb rangú bíróságának, a Kúriának Kossuth Lajos téri palotájába vitték, majd később az Országház épülete előtt fölállított szabadtéri oltár mellett, külön emelvényen helyezték el. Az oltárnál Pacelli bíboros mondott szentmisét. A mise után körmenetben vitték át a Szent Jobbot a Hősök terére, ahol ismét a kormányzó, a kormány, a magyar közjogi méltóságok és tíz vendég bíboros jelenlétében nyitották meg a Szent István emlékévké ünnepségeit. Pacelli bíboros mondott itt könyörgést, majd a Szent Jobbot a Jáki kápolnában helyezték el ideiglenesen. A bíboros legátus, ünnepélyes búcsúztatás után, május 31-én, kedden utazott el.

A Szent István emlékévké legfontosabb rendezvénye a Szent Jobb országjárása volt. Ez annál inkább is figyelemre méltó eseménynek számított, mert az országalapító király ereklyéje közel kétszáz év óta nem hagyta el őrzési helyét, Budapestet. Most azonban lehetővé akarták tenni, hogy az ország egész lakossága tisztelegessen legbecesebb ereklyénk előtt. A MÁV különleges „aranyvonatot” szerelt össze erre a célra. A mozdonyon kívül három vagonból állt. A középsőnek, amelyben külön kiképzett és rögzített állványon az ereklyetartó állt, üvegfa volt. Így tisztelegni kívánók azokon az állomásokon is láthatták a Szent Jobbot, ahol a vonat csak rövid időre állt meg, vagy csak lassított. Az első és harmadik kocsiiban az egyházi kíséret és a koronaórség egyenruhás tagjai foglaltak helyet. Első útját azonban hajón tette meg az ereklye. Ekkor Esztergomba vitték. Az

országjárás főbb állomásai: Székesfehérvár, Nagykanizsa, Pécs, Győr, Pannonhalma, Szombathely, Veszprém, Kalocsa, Szeged, Debrecen, Nyíregyháza, Miskolc voltak. Persze az aranyvonal sok közbeeső állomáson is megszakította hosszabb vagy rövidebb időre útját. Valamivel több mint egy hónapon át tartott az országjárás. Augusztus 20-án a szokottnál is nagyobb pompával tartották meg a budavári Szent Jobb körmenetet. (Az ereklye állandó őrzési helye akkoriban a Mátyás templom volt.) Még a Szent István nap előtt, augusztus 18-án Székesfehérváron tartott együttes ülést az országgyűlés két háza, és itt ünnepélyes keretek között fogadták el a „Szent István dicső emlékének megőrkítéséről” szóló 1938:XXXIII. törvénycikket. A Szent István évi ünnepi megemlékezéseknek, ezen a törvényen kívül, talán még maradandóbb alkotása az a három nagyméretű vastag kötetből álló „Szent István emlékkönyv” volt, amely dr. Serédi Jusztinián szerkesztésében és a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában jelent meg. Az akkor legnevesebb történészgárda írta meg benne, amit a szent királyról és koráról 1938-ban tudni lehetett.

Újraolvasva mindazt, ami nem a szertartások keretében, hanem a különböző üléseken hangzott el, bizony némi hiányérzet tölti el az olvasót. Kezembe került egy Ausztriában, a Prugg Verlag kiadásában és Benkő Antal szerkesztésében megjelent „Eukarisztikus Emlékkönyv” a budapesti kongresszus évfordulójára. Ebben olvasható Pedro Arrupe jezsuita generálisnak a philadelphiai 41. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszuson elhangzott „Az eucharisztia és az éhínség” című előadása. Még csak hozzá hasonló ilyen megnyilatkozás sem hangzott el annak idején Budapesten. Természetesen nem a szentbeszédre gondolok, azok szépek, gondolatgazdagok voltak, a bíboros legátusé a legmagasabb szintű, nemes lelkipásztori retorika mesterműve. Az előadók legtöbbször a politikai vagy társadalmi pozíciója miatt esett a választás. Volt ugyan szellemi és művészeti előkészítő bizottság is, de a magyar szellemi és művészeti életnek olyan katolikus reprezentánsai, akikkel ország-világ előtt büszkélkedhettünk volna, egyáltalán nem, vagy alig jutottak a kongresszuson szóhoz. Nem jutott szóhoz a magyar teológiának két olyan nemzetközileg elismert nagysága, mint Schütz Antal és Horváth Sándor, holott kettőjük közül Schütz Antal még szuggesztív előadó is volt. Senkinek sem jutott eszébe, hogy meghívja Sik Sándort, akár mint költőt, akár mint az ifjúság egyik legjelentősebb szellemi irányítóját. Hiányzott Harsányi Kálmán, és az életművének minden későbbi vitatottsága mellett is akkor óriási népszerűségnek örvendő Mécs László. Mindenki tudott a világnagyság Kodály Zoltán hitbeli elkötelezettségéről, mégsem kérte senki sem tőle, mondjuk, egy kongresszusi mise megkomponálását. Nem jutott szóhoz Bárdos Lajos és az ő és társai által megindított és vezetett kórusmozgalom, aminek pedig szintén nagy híre volt már akkor.

Ez a néhány észrevétel nem azért hangzott el, hogy az ötven év előtti legendás híri napokat beárnyékolja. Azok a névtelen százezrek, akik alázatos hittel és buzgalommal vettek részt ezeken az ünnepeken, olyan lelki gazdagodásban részesülhettek, ami talán erőt adott nekik a nagyon hamarosan bekövetkező, súlyos megpróbáltatások elviseléséhez.

Egyiptom nomádja

Úgy érezte szüntelenül Egyiptomban jár. Anélkül, hogy valaha is útnak indult volna oda. Egyiptom eljött érte. Egyiptom itt van: cifra nyomorával, bangos zsitvajával, pusztító áradataival. Mindenütt Egyiptom van. Száz- és százezer négyzetmérföldön. Az egész Földön.

Mindig tengerre vágyott. Minden bajnal basadásában a kettéváló tengert remélte látni. De a tenger nem jött el hozzá, csak tengernyi Egyiptom; égbe basító tornyaival, mélybe rejtett óvóhelyeivel, piramidális örvényével.

Egyiptom mindent elborító tengere egyszer csak meghasadt. Megnyílt a kivonulás útja. Pedig úgy látszott, nincs is túlpart. Most mégis száraz lábbal kelhetett át a tengeren. Nyomában minden összezárult. Az üldözőket is elnyelte Egyiptom tengere.

Már régóta a pusztaságban jár. A pusztaságban sincs tenger, csak tengernyi pusztaság van. De az ígéret földje már közel.

A nomádok kivonulása

— emlék —(menet) — oszlop —

A kivonulás kezdettől tart.

A kivonulás a születéssel veszi kezdetét.

A születés kivettetés: kiűzetés az anyaól mélyéből.

A kivonulás az élet pusztaságában szüntelenül zajló vándorlás.

A kiűzetés út, mindenki útja; az enyém, a tiéd.

A születés számkivetés, száműzetés az anyaól édenétől keletre: ahol most vagyunk.

A születés kivettetés a földre; a kivonulás útja a száműzetés elhagyása.

*A kivonulás útja egyszerre hagyja maga mögött Egyiptomot és a pusztaságot,
mert a kettő egy: Egyiptom pusztasága.*

A kivonulás mindigtartó, különös űzöttség, a nyugópont hiánya.

*A kivonulás útja a kés élénél is keskenyebb ösvényeken vezet át;
a vándorlás itt ismétlődő elbukás.*

A kivonulás: kivonulás az űzöttségből.

A kivonulás a megtérés útja.

Értekezés a közigazgatásról

(II. rész)

9.

W. C. Thorndyke egyik fontos elvi fejezete Saint-Oran elméletéhez kapcsolódik és azt építi ki. Az organizmusra vagy az organizációra épített társadalom úgy viszonylik egymáshoz, mint a család a szakasz katonasághoz. A család az abszolút közösség. Ilyen közösség a törzs, a falu, sok esetben a város, mindenesetre az őskori polis, a városállam. Úgy is mondható, hogy ez a reális életközösség. Ez az organizmus, amelynek egységes és közös életműködése van, az ember ezen belül az egészbe természetesen és természetből fogva odatartozó és felcserélhetetlen szerv. Ami az organizmusra jellemző, hogy a szervek tevékenységében az alárendeltség és az önrendelkezés összhangban áll. Szerves társadalmon belül a közösség és az egyén között feszültség nincs. Az ember egy időben szociális és autonóm, a társadalom tagja és individuum. A szerves társadalom unanimitásban él.

Az organizációra jellemző, hogy nem szerves, hanem, mint mondják, racionális. A racionalizmust nem szabad összetéveszteni az ésszerűvel. A racionalizmus az, amely Európában az újkorban általánossá lett és amelynek az értelemhez semmi köze. Jung azt mondja, hogy az embernek tömeglénnyé való degradálását a tudományos racionalizmus teremtette meg, amely az ember autonóm tevékenységét megakadályozta és az organizációban merő statisztikai adattá tette. Az organizáció nem belülről növekszik, hanem kívülről rakják össze. Éspedig sohasem azért, hogy abban az emberek közvetlenül együtt éljenek, hanem abban a hiszemben, hogy ők azt jobban tudják. Az organizáció az unanimitás ellen keletkezett. A szervezet a szerveesség elpusztítása. Ez a társadalom irreális, mert az organizáción belül nincs közösség, de nincsenek egyének sem. Ez tulajdonképpen a nem létező társadalom. Másképpen utópiának is mondják. Ez csak az állam látszata közösségen kívül és közösség nélkül az absztrakcióban. Ez a hivatal.¹

Más szóval ez a gombnyomáselmélet. Az a tény, hogy az elméletet azok, akik kormányzással foglalkoznak, komolyan tudják venni, jelzi azt a sajnálatosan lealacsonyodott színvonalat, amelyen ezeknek az embereknek gondolkozása mozog. Gombnyomásra még birkák sem terelhetők. E hivatalnokok azonban abban az álomvilágban élnek, hogy ők, mint egy gépi üzem vezénylőjében, különböző gombok és karok mellett ülnek, és aszerint, hogy a falon milyen színű lámpa ég, működik több millió ember. A technika-eszmény hatása, vagyis a racionalizált társadalom. Megnyomja a gombot és az egész országban mindenki vigyázzba áll. Mint Bismarck, akitől megkérdezték, milyen a német közoktatás, azt válaszolta: Most tíz óra harminc perc, Németország összes iskoláiban azt tanulják, hogy a világtörténelem legkitűnőbb hadseregét Nagy Frigyes szervezte meg. Egyetlen helyről, egyetlen mozdulattal az egész népet irányítani lehet. Mindenki egyszerre lép, ugyanazt gondolja és ugyanazt mondja. Ha kétféle vélemény van, már itt a baj. Politikai tehetetlenség. Ez a modern kormányzat eszménye. Többre nem telik.

A család és a törzs tagjai nem emelhetők ki és nem helyettesíthetők, mert az az összetartozó elemek harmonikus egysége. A valódi közösség azon nyugszik, hogy az azon belül élő ember egyszeri és egyetlen. A hivatalt pedig éppen az jellemzi, hogy az ember csupán funkció, egyik helyről a másikra rakható, mert az a nem összetartozó elemek egymáshoz kényszerített kollektív mechanizmusa.

Van szerves állam és van szerveetlen állam. A szerves állammal Mr. Thorndyke nem foglalkozik, mindössze azt mondja, hogy ez az archaikus állam. Arra a kérdésre, hogy az ősi szerves államot miképpen rontották meg, főleg válaszul. A régiek megmondták. „Amit az emberek kormányzásnak neveznek, az nem kormányzás, hanem rombolás.” „Aki az állam természetes életébe belenyúl és aki megkísérli azt kívülről irányítani, elpusztítja azt.” „Nem beavatkozni, hanem örködni fölötte.” „Nem jutalmazni és nem büntetni és nem igazgatni.” „Ha a felsőbbség hatalmat gyakorol, az állam tönkremegy.” „Minél több a tilalom és a szabály, a nép annál szegényebb, minél több a fegyver, a nép annál nyugtalanabb, minél több a rendelet, annál nagyobb a felfordulás, minél több a törvény, annál több a tolvaj és a rabló.” (Lao-ce)

A szerves és a szervezett állam között azonban a történetben az államnak olyan sajátosság alakja él, amelyben ugyan már van közigazgatás, vagyis Lao-ce szavaival a felsőbbség már gyakorolja hatalmát és meghozza törvényeit. Ennek a közigazgatásnak tevékenysége azonban mégsem olyan értelemben életrontó, mint amilyenné később lett. Ezzel a formával teljesen külön kell foglalkozni.² Mr. Thorndyke feltevése, hogy abban a nem eléggé tisztázott eredetű, de visszatérhetetlen romlási folyamatban, amelyet a modern korban nem tudni miért, fejlődésnek neveztek el, sikerült olyan szükségmegoldást teremteni, amely a kormányzati aktivitást nagy általánosságban a minimumra csökkenti és elviselhetően végzi. Ez a megoldás, hogy a közigazgatást a lovagi-kormányzói kaszt gyakorolja. Biztosíték arra, hogy a kaszt tevékenysége, amennyire csak lehet, pozitív, kettős: először, hogy a kshatriya (vagyis a királyi kaszt) természetből fogva előkelő, erkölcsi rangját komolyan veszi, másodsor, hogy a szellemi (brahman) kaszt felügyelete és befolyása alatt áll. A tradicionális államban ilyen módon a kormányzat René Guénon szerint a szellemi autoritás (autorité spirituelle) és a végrehajtó hatalom (pouvoir temporel) közös feladata. A hagyományos államnak ez a félig szervezettsége, félig szervessége, különböző népeknél egészen különbözőképpen működött, de tényként kimondható, hogy helyzete mindenütt már csak abban az időszakban vált kritikussá, amikor a brahman kaszt ereje le hanyatlott és a lovagi-kormányzói kaszt végrehajtó hatalma szellemi autoritás nélkül maradt. A történetnek ez a fázisa látható Athénban a királyság megszűnése után. Hiába teszi erőfeszítéseit Plátón, hogy az államot megmentse. Plátón kshatriya és nem brahman, ezért gondolatai, ha meghatóan szépek is, naivak, nem életképesek s ezért nem megvalósíthatók. Soha még kshatriya egymagában, szellemi autoritás nélkül nem tudott államot vezetni, még kevésbé tudta azt a romlástól megmenteni. Athén az egyéni és a kollektív önkény (tyrannis és demokrácia) martaléka lett. Más népeknél a tradicionális állam még élt, a legtöbbször Japánban, de már többnyire külsőségekben, nem tradícióban, hanem konvencióban, a szervesség felbomlott és mindenütt organizációvá alakult át.

Az egész közigazgatás-irodalom mindenütt azonos megfogalmazásban beszél hivatalról és hivatalnokról, mint a civilizáció egyik jelenségéről. Egyetlen szerző tartja csak szükségesnek, hogy éppen a tradicionális államra és a kshatriya kasztra való hivatkozással bizonyos nagyon megszívlelendő megkülönböztetést tegyen. Mr. Thorndyke ezt a megkülönböztetést különös hangsúllyal át is veszi, és nem győz eléggé figyelmeztetni arra, hogy ezen a téren az általánosítás mennyire veszedelmes. R. Sassou kifejti, hogy a társadalom felbomlása és a kasztok összekeveredése következtében a közigazgatás hivataljellegét ugyan megtartotta és eredeti életontó természete az idők folyamán csak növekedett. Az egyre súlyosbodó válságban azonban, legtöbbször merőben megélhetési okokból sok olyan ember is kénytelen volt hivatalt vállalni, akire a hivatalnok elnevezés nem alkalmazható, mert vérmérséklete szerint tulajdonképpen kshatriya, és kasztjának előkelőségéből és erkölcsi korrektségéből sokat megőrzött. A kshatriya lovagi és királyi jellem. Az értelem nem erős oldala, de önfeláldozó és hősiességű, mindig tisztakezű, legmagasabb erénye pedig mindig a becsület volt. A kshatriya ideálja a hős. Ezért a

közigazgatásba sodródott lovagot, aki hivatalát nem a népgyötrésben való gyönyörűség-ből, hanem jóhiszeműen, vagy kenyérkereseti ínségében választotta, nem szabad össze-téveszteni a „fanatique obscur”-rel, ahogy R. Sassou a hivatalnokot meghatározza. Ezzel a kivétellel az ember elszórtan és egyre ritkábban találkozik. A kivétel sorsa csaknem minden esetben szomorú. Ha a kshatriya erőtlenebb, elnyomják és kiközösítik. Ha tevékenységét jóhiszeműen nagy energiával folytatja, a hivatallal összeütközik és tragikus sorsra jut. A történet sok ilyen esetet jegyzett fel. Elég, ha az ember Miltiádészre, Themisztoklész-re hivatkozik. Az ilyen nagy karakterek később egyre ritkábban jelentkez-nek és intakt jellem a hivatalban naiv és komikus Don Quijote lesz. Ez a Don Quijote a modern hivatalban a tradicionális szerves állam utolsó képviselője.³

10.

Az állam eredeti közigazgatása nem személytelen hivatali organizáció volt, hanem a királyi kasztnak a társadalom rendje érdekében szerves fenntartó tevékenysége. A történetben jól látható ponton Európában akadt valaki, aki a fejedelmet hivatalnokká tette. Később már az uralkodók maguk hengegtek azzal, hogy ők az ország első hivatalnokai. Ez a valaki Machiavelli volt, aki a reneszánsz alatt meginduló demoralizálódást az állam elméletére is kiterjesztette. Bármilyen atrocitás is történt az államon belül, addig nem volt hivatali, csupán politikai aktus, vagyis nem volt rendszer, hanem kivétel és önkény. Ettől a perctől kezdve az atrocitás a hivatali funkción keresztül törvényessé vált. Machiavelli a fejedelmet a hatalom gyakorlásának új módszerébe avatta be. Mindazt engedélyezte, amit azelőtt valamirevaló uralkodó messze elkerült, és amit csak despota használt. Machiavelli a fejedelmet beavatta a népnyzás föltt érzett gyönyörbe és felszabadította minden gátlás alól, ami ennek a gyakorlatnak az útjában állt. A machiavellizmust ezért fordított taoizmusnak lehet nevezni. Ez az, amikor a király nem örködik, hanem beleavatkozik. Amikor már nincs igazság, csak jutalom és büntetés. Az állam most már az, ahol a tilalmak és a szabályok uralkodnak, ahol fegyvereket halmoznak fel és rendeleteket hoznak. Az állam az, ahol a nép szegény és nyugtalan és ahol egyre nő a felfordulás és ahol az uralkodó legfontosabb tevékenysége a nép kínjában való gyönyörködés.

A fejedelem, akit Machiavelli tanít, szemmeláthatóan kshatriya, aki még jóhiszemű lovagi és királyi jellem, és aki előkelőségből és erkölcsi korrektségből semmit sem követne el, ami héroikus életeszményével ellenkezik. A fejedelemnek sejtelve sincs arról, hogy mi a hivatal. Ha tudná, valószínűleg azt minden erejével megszüntetni igyekezne. Machiavelli most megtanítja arra, hogy a király a hivatalfőnök. Az államot hivatalallá kell tenni, akkor hatékonyabban kormányozható. A fejedelem ostoba ember. Többször volt arról szó, hogy a királyi kasztnak az értelem nem erős oldala. A lovagok nem jó gondolkozók, hanem kimagasló jellemek. Ezért a fejedelem nem vette észre, hogy amikor Machiavelli az államról beszél, tulajdonképpen a hivatalt gondolja. A beavatás fokozatait a történetből már ismerjük. Az első lépés, hogy a királyt a nép iránt bizalmatlanná tegye. Beleoltotta a néptől való félelmet. Megtanította a büntetésre és a jutalmazásra. Felébrszette benne a rossz lelkiismeretet. Kioktatta arra, hogy csak szolgát ismerjen, és a szabad ember iránt bizalmatlan legyen. A népet ellenőriztesse, kémeket bízson meg, akik beszámolnak arról, hogy a nép mit csinál és miről beszél. Úgy tünteti fel, mintha az ország gyarmat lenne. Tulajdonképpen állandóan belháborúban él, mert a nép a forrongásra minden pillanatban kész. Egyetlen fontos van, felismerni a bűnösöket és azokra lesújtani. Meg kell erősíteni a rendőrséget és az adóhivatalt és ügynököket kell fogadni, akik az uralkodóról szóló kedvező híreket terjesztik.

11.

Régebben, mondja Mr. Thorndyke, a kérdést úgy tették fel, vajon mi az oka annak, hogy az individuumnak valamit, például azt, hogy embert megüssön, megtiltanak, és ugyanaz a kollektívumban hivatalból elkövethető? A dolog maga kétségtelenül immorális és éppen ezért közösségfelbontó tény. Immorális akkor is, ha individuum, akkor is, ha kollektívum hivatalból követi el. Az aktus maga nem változik. A megvert ember megvert ember — akárki veri meg. Hogyan lehet, hogy egyébként törvényileg tilos cselekményt a közösség állítólagos érdekében el lehet követni? A hamis tanúzást büntetik, ugyanakkor közérdekből hivatalból hamisan vallanak valaki ellen és el is ítélik. Tudjuk, hogy az árukapcsolás és árdrágítás tilos, hivatalból mégis elkövetik. Az élelmiszerhamisítást súlyosan büntetik, ugyanakkor egész hivatalokat állítanak fel, amelyek hivatásszerűen élelmiszerhamisítással foglalkoznak (természetesen élelmiszerkémiának nevezik). Hamis mérlegelés, rágalmazás, tudatosan hamis bírósági ítéletet közérdekből nemcsak elkövetnek, hanem azt hivatalból el is kell követni. A kínzó eszközök alkalmazását általában állatiasnak tartják, de a rendőrség azt állandóan alkalmazza. A tanítót megbüntetik, ha a rakoncátlan kölyket megfenyíti, de a rendőrség az elfogott ember kihallgatását azzal kezdi, hogy véresre püföli.

A kérdés igen régi. Már Platón engedélyezte az államnak, hogy közérdekből hazudjék. Azt pedig tudjuk, hogy hazugság soha sincs egymagában, és együtt jár a kizsákmányolással és az erőszakkal. Annyit mindenesetre sikerült elérni, hogy az államot a közigazgatástól elválasztottuk. Az államot a hivatallal nem szabad összetéveszteni, mert az állam a nép organizmusa, a hivatal pedig hatalmi organizáció. Az állam természetes unanimitás (unanimité — egyelkűség), a hivatal pedig az uralkodás megkönnyítése érdekében közösségfelbontó és életellenes kollektív szervezet. Amikor tehát arról van szó, hogy állítólagos közérdekből bűncselekményt követnek el, már tudjuk, hogy azt a hivatal követi el, és atrocitás és zsványosság, csalás és mérgezés, emberkínzás és hazudozás és rablás, olyasvalami, amit a hivatal hivatalból követ el, mint mondja: közérdekből, de mi most már tudjuk, hogy hivatali érdekből, ami a közérdeket egyáltalán nem fedi, hanem éppen ellenkezőleg, mindennemű közösség ellen van.

A kérdést ezeknek ismeretében most már így kell feltenni: Milyen módon lehetséges a stupiditás alapjának felderítése, amely egyetlen lehetőség arra, hogy az embert a felülről jövő közösségrombolással szemben megvédelmezze? Vagyis miképpen paralizálható a társadalmon belül működő autonóm deszocializáló szervezet tevékenysége, és annak életpusztító hatása miképpen tehető ismét az életről való gondoskodássá?

12.

Mr. Thorndyke a modern államnak három típusát különbözteti meg. Az első a politikai, a második a részvénytársasági, a harmadik a hivatali állam, aszerint, hogy az állam bázisa inkább az erőszak, vagy a kizsákmányolás, vagy a hazugság.

A politikai állam paradigmája a II. Frigyes-féle állam. Burkoltan vagy nyíltan, de mindig diktatorikus. Élén egyetlen személy áll, de néha hatalmi szervezet, párt vagy egyéb összeesküvők. Erre az államformára jellemző, hogy eszmékben igen szegény, a közáltatással nem sokat törődik, a gazdasági kérdések is másodrendűek. Van benne bizonyos puritán jelleg, egyszerű és nyers, ellenvéleménnyel nem törődik, ellenségeivel nem alkuszik, nem békülékeny, tanácsot nem fogad el, ahhoz túl korlátolt. „Az ember a természetből az erőszakba lép, az erőszakból az erkölcsbe.” Az erőszak állama mindig és feltétlenül morális, vagy ami ugyanaz, hipokrita. Ahol az erény, ott a terror — mondja Saint-Just. A politikai állam egy idő múlva olyan sivár lesz, hogy az uralkodó maga is ásitani kezd. Je suis las de régner sur les esclaves — szörnyen meguntam, hogy rabszolgák fölött uralkodjam — mondja II. Frigyes halálos ágyán. A főhivatal ebben az államban a rendőrség. Minden hivatalnok rendőr. A közigazgatást csak hajszál választja el a rémuralomtól.

A II. Frigyes-féle államrend nem politikai eszme, hanem lelkiismereti meghatalmazás önkénye. Huzamos ideig egyetlen nép sem bírja ki, mert a hatalom csak egyfajta kollektívumot ismer, a kaszárnyát, és egyfajta individuumot, a diktátort. A felülről ható demoralizáló hatalom azonban olyan durva és nehézkes, hogy otromba mozdulatai elől az ember megtanul kitérni. Sok bűvőhely persze nincs. De ami a legfontosabb, megmarad a privát. Mert ez az államforma nem annyira az individuum destrukciója, mint inkább a közösségé. Ami privát, az a kuckóban megmarad. A hivatal legfontosabb feladata, hogy az összes szociális és szerves szálat elvagdálja, mert legitím társadalomnak csak a mesterségesen összerakott organizációt ismeri el. A természetes kaszthierarchia eltűnik és helyébe a számléltra lép, amelynek rendfokozatait a rendőrök láthatóan viselik. Lásd: Peru, Bizánc, Kína, Japán, Oroszország. A kitüntetéseknek hallatlan jelentőségük van. A politikai államban a valódi élet magát a suttyogásban tartja fenn. A nyilvános nyelv merev és élettelen, szürke, szomorú, szigorú, szillogisztikus.

Ez az államforma új fogalom bevezetését teszi szükségessé. Ez a fogalom a politikai klerikalizmus. Klerikalizmus alatt olyan rendszert értünk, amelyben a világi hatalmat szellemi eszközök pressziójával akarják biztosítani. Ilyen eszközzé degradált szellemi valóságok lettek az állami közigazgatásban az eszmék és a vallások. A diktátor az atrocitásért nem vállal felelősséget, és intézkedéseit a vallásra és az eszmére hárítja és azokat teszi érte felelőssé. Ezért a politikai állam igen fontos tényezője a papság, persze fordított rangsorban, mint a tradicionális államban volt. Itt nem a brahman (a szellemi autoritás) vezeti a kormányzói kasztot (a végrehajtó hatalmat), hanem a politikai kaszt utasítja a szellemi embert eszmei szolgálatra. A politikai állam mindig bitorlás. A diktátor a hatalmat államcsíny útján szerzi meg és a politikai klerikalizmus feladata, hogy a csínyt utólag eszmeileg és vallásilag igazolja.

Az organizált állam másik típusa a részvénytársasági állam. Ami a politikai államban a terror, az itt a korrupció. A politikai állam ösképe a laktanya, a részvénytársaságié a bordély. Itt aztán nem kell suttyogni. Mindenki szónokolhat, amennyit csak akar. A politikai állam a közösséget védi, ami annyit jelent, hogy azt destruálja. A részvénytársaság az egyént védi, vagyis az egyént destruálja. Újabb időben jaj annak, akit megvédenek. Nincs itt semmi, ami ne lenne megvehető vagy eladható. A részvénytársaságban egy idő múltán olyan zsvaj lesz, hogy az embernek szanatóriumba kell vonulnia. A legfontosabb hely az adóhivatal. A közigazgatást csak hajszál választja el a zsvibásártól. Huzamos ideig ezt egyetlen nép sem bírja ki, és fátardalmait a politikai terrorállamban piheni ki. Sokan azt mondják, hogy a fegyház kellemesebb, mint a bordély. A magánélet és a közélet között nagy különbség nincs, mindenki állandó hajszában van. Az emberek egymáshoz való viszonyát a konkurencia szabja meg. Mivel minden megvásárolható, a politikai befolyás is az. Az ember ebben a társadalomban elveszti individuális jellegét és gazdasági funkcióvá lesz. Ez az állam minden esetben köztársasági, éspedig demokratikus. A demokrácia azt jelenti, hogy ha valakinek minél több pénze van, annál szemtelenebb.

A hivatali államot (office-state) a történet aránylag ritkán valósította meg teljesen, mintha ezt a kiváltságot a huszadik század számára tartotta volna fenn. Peruban, pontosan nem tudni mennyi ideig, Kínában és Japánban bizonyos császárok alatt, Bizáncban már Justinianus után csaknem Konstantinápoly elestéig, a cári államban csaknem folyamatosan az ember ennek az államnak többé-kevésbé realizált alakját láthatja. A teljes megvalósulást akadályozta a társadalomban még aránylag sok életszerű elem, amely a demoralizáló aktivitást irritálta. Mr. Thorndyke azt mondja, hogy a társadalmat azokban az időkben a vallásos-metafizikai eszmék még annyira telítették, hogy a közösségen a romlásnak ez a fajtája nem fogott. Csak a modern korban, amikor az állam kialakulását az értelemnek az az egyre fokozódó elhomályosodása előzte meg, amelyet később hivatalosan felvilágosodásnak neveztek, lehetett chance-a a hivatal-államnak. A hivatal-állam csak a racionalizmustól, vagyis a szcientifizmustól megrontott gondolkodás nyomán valósulhatott meg. A felvilágosodás intellektuális és morális demoralizáló hatásán kívül a

machiavellista állam eszeveszett terrorja és a politikai klerikalizmus által teremtett sűrű hazugságszövevény után a társadalomban a csömörnek és a tiltakozásnak és az utálatnak az az állapota vált uralkodóvá, amely a közösséget rendesen elárasztja, amikor elhatározza, hogy „jöjjön bármi, csak ez ne” és amely állapot a történetben a legsúlyosabb ballépéseket megszokta előzni. A hivatal-állam a moralitástól és értelmétől megfosztott társadalom kétségbeeséséből bontakozott ki. Ezt az állapotot egyébként nihilizmusnak is hívják.

A politikai állam a kollektívumot helyezte előtérbe és az individuumot nyomta el. A részvénytársasági állam fordítva. Persze mindegyik azt tette tönkre, amit támogatott. A hivatal-állam sem individuumot, sem kollektívumot nem ismer el, csak mesterségesen organizált rajokat, amelyeknek semmiféle organikus jellegük többé nincs és nem szervezen, hanem pragmatikusan-racionálisan tartoznak csak össze. A hivatal negatív szociális funkció, vagyis azt rongja meg, amit támogat. Az egyéni és a közösségi élet teljesen felbomlik, és az egész állam egyetlen kolosszális hivattalá alakul át.

A nihilizmustól eddig nem féltünk, mert azt hittük, hogy nihilista állam nincs és ilyenben nem lehet élni. Most látjuk, hogy nihilista állam van. Ez az, ahol semminek sincs többé szankciója. Nincsenek végleges elvek. Látszólag van valami hivatalos világnézet-féle, de valójában az erősebb önkény hatalmaskodik, amíg lebuktatják és akkor a nála erősebb önkény hatalmaskodik. De végül a rend az erőszakban, a hazugságban, a kizsákmányolásban is felbomlik és cseppfolyóssá válik, ahol senki sem vállal többé semmit. A szavak és a tettek személytelenül és süketnémán működnek, felelős pozíciókban rendesen pojacák ülnek, de senki sem tudja, kinek pojacái, de ezek is hirtelen eltűnnek a sülyesztőben, mások jönnek és azok is eltűnnek. Semmi sem állandó, csak a hivatali rettenet.

A régebbi gyermekes, úgynevezett szellemtörténeti felfogás, természetesen anélkül, hogy ennek az organizációnak valódi természetét felismerte volna, abban a gondolatban tetszelgett, hogy az individuumot és a kollektívumot szembeállította, mondván, a társadalom egyik szervezete az egyiket, a másik a másikat kedveli. Ma már tudjuk, hogy van olyan államforma is, amely egyiknek sem kedvez és amely magát a humánus demoralizálja. A hivatal-állam sem nem individualista, sem nem kollektivistista. Erre az államra tulajdonképpen már a hivatal jellemzője sem illik, hogy egyetlen gyönyöre a nép megkínzása. A hivatal államában ennek a gyönyörnek csak kivételes ember a részese és egyre kivételesebb és egyre ritkább. Már csak azért is, mert valaki minél magasabb pozíciót tölt be, helyzete annál labilisabb. A hivatali aktivitást bizonyos fokon még valamiképpen erkölcsileg igazolni kellett. Ebben a kései alakban ilyesminek már nincs jelentősége. Úgy tűnik, hogy a közigazgatás a maga egészében permanens bűncselekménnyé alakult át.

Lorenz Teig, aki olyan elképesztő szorgalommal gyűjtötte egybe minden nép és kor és államforma hivatalnokdalait, csalódottan állapítja meg, hogy a hivatalállamban a költészet még egy ideig pislákol, de különös alakban. A költészet közhivatali funkció. A költő is hivatalnokká válik és nem mer mást írni, mint ami a hivatalnak kedvez. Egy idő múlva a költő megundorodik és abbahagyja és a költeményeket csak a legszervilisebbek írják, többnyire olyan műveket, amelyek még propagandának se nagyon alkalmasak. A propaganda pedig a legelső lépés a pokol felé, mint Camus írja: le premier pas vers l'enfer.

R. Ingersoll amerikai vezérkari tiszt, aki az 1944-es partraszállás történetét írja meg, elmondja, hogy Németországban a legsötétebb jelenség nem a koncentrációs tábor volt. Az olyan, mint a nagy, szemérmetlen örület szimptomája. Nem, a legsötétebb jelenség a behódoltak voltak. Rendes ételt kaptak és lakást. Ezek az alkalmazkodó és hunyász emberek, valamely előnyért, jobb állásért, jövedelemért, pénzért. Hivatásos szociológusok talán meg tudják magyarázni azt a folyamatot, ahogyan ez az erkölcsi elkorcsosulás végbement. Az emberi arc elaljasodása e társadalmopolitikai rendszerben hajmeresztő. Viszont R. Ingersoll mindezt háborúban látta, rendkívüli körülmények között. Sejtelve sem volt akkor arról, milyenek a behódoltak a pacifikált környezetben, már mint elpolgárosodott lények, kimosakodva, jól szabott ruhában, jó jövedelemmel. Sejtelve sem

volt arról, hogy milyenek lesznek az emberek, ha a viszonyok megenyhülnek és mit jelent az, ha a stréberség és a hízélgés konszolidálódik és a behódoltra elkezdi hullani a kiváltságok és a jutalmak és az ajándékok és a nagydíjak aranyesője, amikor az árulás konvencionálissá lesz, amikor az már az élelmesség és az ügyesség és rugalmasság és a jó szímat eredménye és mit jelent az ilyen konszolidált gonosztevő a társadalomba beépítve. De az elaljasodásnak még ennél is van mélyebb fokozata. Ez az, amikor a stréber hunyász a szolgaságban nyögő és elárult emberek között rossz lelkiismeretből úgy tünteti fel, mintha azokkal együtt szenvedne, mintha őt is üldöznék, összeség velük és sopánkodik és kezét tördeli, hogy igazság és becsület és szabadság, főképpen szabadság.

Ebben a helyzetben mindig azzal kell számolni, hogy a becstelenség a hivatal-állam részén van. Amióta az egyének által elkövetett életrontó cselekmények az állam által elkövetett általános hazugságok, szervezett rablások, önkény, elhurcolás és orgyilkosság mellett számításba sem kerülhetnek, azóta a nehézségek mértéke egészen más. Más azért is, mert a történet folyamán ugyan bőven akadt gonosztevő, aki akár mint király, akár mint egyházi méltóság, akár mint bitorló, az életrontás bűncselekményét nagyban elkövette, de ez mindig az egyéni eltévelyedés jegyében állott. A hivatal-állam nem eltévelyedés, hanem rendszer, és pedig ahogy önmagáról vallja, az egyetlen helyes rendszer és azt elméletileg teljes erejével igazolni és bizonyítani igyekszik. Tudják a hivatal legfőbb vezetői, hogy ez így van? Egy ideig nem tudták és addig volt mentségük. A helyzet mai állása szerint azonban már tudják és még mindig van mentségük. Nem képesek arra, hogy másképpen csinálják. Éppen ezért, aki nekik behódol, bármely okból teszi is, rosszabb, mint a hivatalnok. A hivatal nem tehet mást, mint amit tesz, az ember azonban tehet, legalább annyit, hogy nem áll melléje. A színleges melléállítás is melléállítás. És azt, aki a hivatal mellé állt, már messziről és hátulról is fel lehet ismerni, kabátján és cipőjén, mozgásán és lépésein és fejtartásán és azon, ahogy az utcán a kirakatba néz. Nem lehet tévedni.

A hivatal-államban közigazgatási aktussá válik mindenekelőtt a legérzékenyebb közösségi szerv, a bíraskodás. A törvényszéki eljárás leegyszerűsödik, minden bűnt a hivatal ellen követnek el és egyetlen bíró van, a hivatal. A hivatal ítélete nem megfellebbezhető. A törvényesség látszatára ügyelnek, de mindenki tudja azt, amit tud. Ha az igazságszolgáltatás elveszett, az egész nép elveszett. Néhány hivatali aktus, ügydarab és akire csak akarják, kész a vád, az ítélet és a végrehajtás. A bíró nem rendőr, mint a politikai államban, nem korrupst, mint a részvénytársaságban, hanem hivatalnok, aki ítéleteit felsőbb utasításra személytelenül hozza.

Közigazgatássá válik a gyógyítás. Az orvos hivatalnok, aki űrlapokat tölt ki. A lakosságot rayonként intézetekhez osztják be. Itt a rendelőkben tömegesen várakoznak, amíg az orvos elé kerülnek, akinek hivatali kötelessége naponként munkaideje alatt bizonyos számú beteget meggyógyítani. A kórházakat és szanatóriumokat kötelezik, hogy havonként és évenként mennyi beteget kezeljenek. Az ember, ha megbetegszik, nem gyógyintézetbe kerül, hanem hivatalba. De ha iskolába jár, akkor is hivatalba. Ha vásárol, az üzlet is hivatal. Ha utazik, a vasút hivatal. A vendéglő hivatal. A pincér hivatalnok, mint a kalauz, vagy a kiszolgálólány. A színház hivatal, a színész hivatalnok, a zenekar hivatal. Hivatal a tudomány és természetesen az irodalom. Az írói mű hivatali aktus. Amit szolgálni kell, a hivatal, amit bizonyítani kell, hogy jólét van, igazság és szabadság, főképpen szabadság.

(A következő számunkban folytatjuk.)

Jegyzetek: 1. Louis Saint-Oran: La législation à rebours (Törvényhozás visszafelé). Paris. Taplas. 1954. — 2. G. Bookseller: Community and Collectivity. A közösség közös egytelkűségben, a kollektivitás szétesett soktelkűségben él. W. C. Thorndyke: I. m. The office-state (A hivatalállam). 461—509 p. — 3. Rodolphe Sassou: Le fanatique obscur. Paris. 1953.

Mint szél fúj át hajamon

*Spekulációk J. S. Bach Háromszólamú
invencióit hallgatva (SPLX 11814)*

*Mily messze kerültem. Szól barokk oboa,
Mint elbogyott első-feledett otthona
Hív: lélek-előttnek. Nem érces barsonák
Hozsannáznak fénylőn, hogy így bassanak át
Emelve mind följebb transzponált fokokra —
Ami képzet, benső, ami hang, lefojtva.*

*Ha mégis villog a klarinét, lent fagott
Súlyozza; hármasuk e múlásba-fagyott
Tereket tágitja. Majd elbogyva? terbet?
Mely átmeneti? csak, ide térbetek meg.
Vagy csak ennyi, itt: túlsó félről e batalom
Tart fél-függésben; mint szél fúj át hajamon.*

*Oly nehéz vagyok. Nem látni, hova s honnan;
Hol vagyok — át vagy itt —, melyik otthonomban?
És annak sem tisztul hármuk közelmépe,
Animo sem bágok közös-közelmébe;
Ily képlékeny lelki balmazállapotban
Is csak idegen test: áthatolhatatlan*

*Más-lényükbe vagyok, mintegy, közbevetve.
Fokai-közei közt ha közlekedve,
Épp csak addig: hogyba jutok határsávba,
Átélnetek s vissza, közbenső batásra;
És azt hiszem, az bat majd feloldozásnak,
Ha elhal bennem a tökéletes zárlat.*

1988

Mindig a fény

*Jó ideje nem álmodom.
Talán örökre elaludtam?
Vagy örökké ébren vagyok?*

*Nincs köztes-kétes fájdalom,
Így körülírt magamba hulltan.
Már akármelyik, ugyanott.*

*Mint izzószáltól félvakon,
Ha ezt, nem látom, ami túl van:
A képzelet belém fagyott.*

*Túl innenső halálomon,
Kivilágított alagútban
A sötétség föl nem ragyog.*

1988

Vakjátzsma

*Kezdjük most megint: világos a tétel,
Te világossal, én vagyok sötéttel.
Énvelem sötét erők küzdenek.
Létem már így maga hadüzenet,
Mégis te nyítsz; mindig lépéselőnyben.
Megtisztítod a táblát, végre, tőlem:
Hozhatok gyalog- s tisztáldozatot,
Terveden aligha változtatok.
Bekerítesz, a hálód nem ereszt,
De velem, a sötéttel keveredsz;
Ha, időt nyerni, sáncolok, elérnek
A parasztokból átvedlett vezérek.
S míg elfoglalsz új sávokat-mezőket,
A végjátékba, nemde, beleszótted,
Elejétől nyomta az oldalam
Tudni, mily csel tűntet el nyomtalan.
Föladbatom, ha figyelmem kibagy;
Már tudom, mit lépsz, de mondd meg, ki vagy.*

1988

JÓKAI ANNA

Szegény Sudár Anna

(Naplórészlet)

szept. 20.

Érkezett egy nyílt lap Farkastól!!! „Egyetlen édesanyám, kedves apám! Miért nem írtok? Mi hamarosan egy újabb jövevényel leszünk gazdagabbak, Nárcisz március közepére várja, én sokat dolgozom, szabadúszó vagyok éppen, Barbara rád hasonlít, anya! Nem kaptátok meg a levelet (kelt ápr.10.) a fényképekkel? Apát csókoljuk születésnapja alkalmából pótlólag, Kálmiekat üdvözlöm, a kis Balázs fejlődik szépen? Áldott kezdet csókolja szerető fiad Farkas.”

Ezt nem kellett volna. Ezt az „áldott kezdet”-et. Egész nap bögtem. Még Balázs csókjai sem tudtak megvigasztalni tökéletesen. Nem lehet ott sem papsajt ennek a fiúnak. Szabadúszó! Azt jelenti, hogy nincs állása. És akkor a második gyerek... mire? Édes Farkasom — de elmondanám neked; aki olyan nagy fába vágta a fejszójét, mint te, az ne alapítson családot... de ha már megtette, hát nyughasson. Nem viheted az ő bőrüket is vásárra. Ehhez nincs jogod. Nem elég, hogy engem a dolgaidért befalaztak ide? Nem elég, hogy talán sose láthatom meg sem az első, sem a második magzatodat? Megérte neked, és *folyamatosan megéri*, hogy így elszakadtunk egymástól? De talán jobb is, hogy ilyen levelet nem írhatok. Csak tovább keseríteném vele. Hogy okolhatnám őt?

Már nem is tudom, mi a jobb: ha kapok tőle ilyesfajta kurta híradást — vagy nem kapok semmit, egyáltalán. Újra és újra eszembe jut minden, apró részletességgel. Látom a múltat, amit úgy-ahogy sikerült elfüggönyözni...

Kiesik a tányér a kezemből, össze kell szednem magamat, Balázsom nem érti, mi van az ő mamijával... Össze kell szednem magam és kitalálni valamit. Farkas nem hiheti — elég jól ismeri a viszonyokat ehhez —, hogy rajtam múlik a válasz... Keresni kell egy megbízható személyt, aki vállalja, hogy például Jugoszláviából adja fel a levelet. Vagy ki kell találni egy hamis román feladót. De az is nagy kockázat. Ha mégis beleolvasnak (hiszen itt a román is gyanús), kiderül a ravaszkodásom... És akkor én sodrom bajba az egész családot! Belepusztulnék, ha Balázst... Ne fessük az ördögöt a falra!!!

szept. 22.

Sietni kell. Már nincs sok hátra. Nyolc nap múlva Balázst elviszik. Kálmus csúfol: „Elviszik?! Annókám, úgy beszél, mintha ki tudja, milyen messzi vinnék, s ki tudja, milyen hosszú időre... hiszen hétvégeken jön majd újra! S nagyon le vagy nyüzödve, Annókám, nekem így is te vagy a legszebb, de mi tagadás, nagyon lenyüzödtél... Reggeltől estig egy kisgyerek körül ugrálni, s még hozzá ez az átkozott beszerzés is, hűszévesnek is sok...!” — Hát igen. Ha őszinte akarok lenni, be kell vallani, hogy fizikailag bizony kutya fáradt vagyok. Reggelre verejtékben úszva ébredek. A derekam — amit a kocsi-toláskor megrándítottam — nem akar teljesen helyre jönni. Minden időváltozást megérez. Ma reggel például mit mondott az én Balázsom... „Mami, úgy mész, mint a Bábus szokott!” — Mintha darázs csipett volna meg; rögtön ki is húztam magam. „Mint a Bábus...” Még csak az hiányzik! Talán valóban jót tesz majd egy kis pihenés, petyhüdt az arcom, az a tegnapelőtti sírás, Farkas miatt, nagyon meglátszik... Balázsom maszatolta a kis kezével a könnyeimet, a végén már ő is sírt velem, „Mamikám, szeretlek... mamikám, *itt vagyok*...” — Hát számít

ilyenkor a fizikum gyöngesége? Ezek a csip-csup testi nyavalyák? Persze hogy itt vagy, életem rendező csillaga... s persze hogy nem kell a dolgokat tragikusan felfogni: egy kicsit visszamész, de hogy elszakadnánk egymástól?! Érdemes jó Kálmusomra olykor odafigyelni.

szept. 24.

Kieszeltem valamit. A Steaua Rosiçi-nál van egy kerek térség — a régi Szentháromság tér. A turista-buszok itt szoktak negyedórászkára parkolni, áttekinteni a „történelmi nevezetességű román városka” panorámáját. Irtózom ettől a helytől — mert nagyon is emlékszem, milyen volt egykoron. Amikor még a családi házak álltak s a Szentháromság-szobrot sem rombolták le, azért, hogy ideállíthassák életnagyságban. De nemcsak ezért kerültem. Hanem mert megaláz a kolduló honfitársaim látványa. Ezt nem volna szabad megengednünk magunknak, bármennyire éhezünk is. És a gyerekeinket is vissza kéne tartani. De most mégis oda fogok állni, lesbe. Az előre megírt levéllel. Hátha találok egy szimpatikus idegent (nem magyart, mert azt a határon átkutatják), aki vállalja, hogy átcsempészi... Legjobb volna egy francia csoportot kilesni, velük tudok beszélni, a francia kiejtésemet az iskolában mindenki nagyon dicsérte... Ez jó terv, azt hiszem. Kálmusom sem ellenzi, csak figyelmeztetett, óvatosan csináljam, se az idegenvezető, se a körülálló magyarok ne vegyék észre... A kényszer sajnos megszűli a kaméleonokat.

szept. 26.

Hurrá, tegnap sikerült! Kénytelen voltam Balázst is magammal vinni, de előtte a lelkére kötöttem, ne nyafogjon, ne kérincseljen, se rágógumit, se töltőtollat, mert, az életben először, kap tőlem egy nyaklevest. Erre megkérdezte, mi az a rágógumi? Elfacsarodott a szívem. Nem mintha alapvetően fontos lenne, hogy egy kisgyerek rágógumit csámcsogjon... de hogy ne is ismerje!!!

Szerencsére nem esett az eső, de elég ronda szél fúj, Balázs fejébe olyan sapkát nyomtam, ami szükség esetén a fülét is takarja, fantasztikusan jól állt neki, csibészes lett a képe... Én is kirittenttem magamat, halvány rúzszt tettem a számra, ne gondolják, hogy annyira szánalmasak vagyunk... Szeretném megértetni, hogy a hangsúly nem a fizikai nincstelenségen van, bármily szörnyű azt is elviselni, hanem *a szellemi kítaszitottságon!* Gyakoroltam is, hogy fejezném ki ezt a kissé bonyolult gondolatot hibátlan franciasággal, de végül is erre nem adódott alkalom.

Legalább két órát ácsorogtunk, Balázs a szobor talapzatáról ugrált föl-le, föl-le, féltem, hogy valaki emiatt rászól vagy elzavarja. Hiába, ez már nem a főszézon, a turisták különben sem tolakszanak egy ilyen országba, ahol a komfort ennyire hiányos... Már éppen vissza akartunk fordulni, amikor végre egy nyugatnémet emeletes busz érkezett, alig tudott a szobortól a nagy böhöm testével megfordulni a téren. Arany betűkkel ragyogott az oldalán: „Reisebüro Turist München”. Abban a szent pillanatban előrajzottak a gyerekek meg az asszonyok a hímzett blúzokkal (vagy anélkül). A gyerekek felzárkóztak az ajtóhoz, volt, amelyik még a tenyerét is nyújtogatta. „Kérünk szépen... cukrot, csokoládét... rágógumit, golyóstollat... kééérünk szépen...” — Az asszonyok „németül” kínálgatták a portékát, bitte schöne bluse, hier die schöne bluse, nur zweihundert... Bizony, el akartam innen minél hamarabb kotródni. Isten segített rajtam. Egy velem körülbelül egykorú, jóarcú nő kászálódott le a buszról, eléggé nehézkesen, kövér, szomorú szemű nő... társaitól egy kissé eltávolodott, és eléggé halkán kérdezte, magyarul: „Maguk itt mind magyarok?” — Hát ehhez én is odaléptem, leküzdöttem a borzasztó belső ellenállást, odaléptem, Balázsom kezét szorongatva, aki a fejecskéjét arra csavargatta, ahol egy házaspár éppen cukrot osztogatott (az asszony dobálta szemenként, a férfi meg fényképezte az egymást taposó, marakodó gyerekeket)... Nos, erről a bizonyos kövér, de jóarcú nőről aztán kiderült, hogy ötvenhatban emigrált Szegedről, apja-anyja azonban

erdélyi, negyvenben települtek vissza Magyarországra, s most jött egy kicsit nosztalgiázni... Nem sok időnk volt, a németek precízek, nekik a húsz perc másodpercre annyi. Mindenesetre a nő elmondta, hogy gondozónővér egy Altersheimben, van lakása, kocsija és kutyája, egyedül él, de sok a barátja. Magyarország az ötvenes évekhez képöst fejlődött, viszont a hetvenes évekhez képöst látványosan romlott, nem bánta meg, hogy elmönt, persze a némötök képtelenek egy idegönt teljesen befogadni, tulajdonképpen lönéznek a bőtelepülőket és az ő viszonylagos jóléténök nagy az ára... nőki csak országa van, de hazája nincsön... Láthatólag jól esett neki, hogy beszélhet. Az „ö-zése”, ez az öntudatlan nyelvi hűség meghatott, s már-már ott tartottunk, hogy én vigasztaltam őt... Mindenesetre megalázkodás nélkül el tudtam mondani a kérésemet, az indokot is (dióhéjban); megölelt (erős izzadságszaga volt citrom-dezodorral keveredve) s biztosított róla, hogy ahogy hazaérnek, a levelet az első postával regisztrálisan továbbítja... szeretett volna címet is cserélni, de a busz már dudált, no meg nincs is értelme, mit írhatnánk mi, *őszintén*, egymásnak? Valóban kedves teremtés volt, megsimogatta Balázs fejét, azt mondta sóhajtvá, szerencsés vagyok, hogy ilyen gyönyörű kislányt adott az Isten (nem világosítottam föl, hogy ez már az unokám), kattantott egyet a struccbőr táskáján („Ez struccbőr” — közölte, ezt is sóhajtvá) és egy nagy, díszes csomag csokoládé-bonbont nyomott Balázs kezébe... nem volt szívem visszaadni. Még a buszból is integetett. Az asszonyok még a buszablakba is be-benyomakodtak egy-egy terítőcskével. A kölkök az utolsó percben ugrottak félre a kerekek alól. Még az üres cukorpapírt is felszedezgették! Négykézláb.

Balázkám szorította a mellyecskejéhez a zacskót, a szemei tágra nyíltak a gyönyörűségtől, ami igaz, az igaz, ilyen szépet, mint ez a zacskó, még én sem láttam! A papíron ízléses, nyomott mintájú virágok, egy kristálybonbonnière képe, amely félig van a halványbarna tejszokoládé-figurácskákkal, a többi csak úgy hanyagul mellé szórva... És selyemtapintású, fényes és zizeg... És akkor tessék, megszállt minket az egész siserahad! Mire észbe kaptam, a gyerekek körülfogtak, nézték, *nézték* a csillogó-villogó csomagot, kórusba kezdtek, inkább gépiesen, semmint reménykedve: „Adjál... öcsi, adjál...” — És az én életem egy ici-pici habozás után a kezembe nyomta a zacskót: „Mami, bontsd ki... Légyszí' mamikám...” — Mit tehettem volna? Az egyik szemem sírt, a másik nevetett. Bajlódva rést hasítottam, s ha már így adódott, szemenként szétosztogattam. Hármat hagytam az alján Baláznak. Majd ledöntöttek a lábamról, próbáltam arra is ügyelni, senki se kapjon kétszer. Már csak az a három volt még — a kölkök a zsákmánnyal különösebb köszönöm nélkül eltűnedeztek. S akkor sündörgött mellém egy kis vakarc — jószereivel tán ótvaros is, kopasz, és elkecseregetten, a magyar szót egymáshoz keservesen ragasztva az arcomba kiáltotta: „Perszi, ugyi, a románnak semmit...?”

Édes Istenem! Hát ez még rongyosabb volt, mint a többi, soványabb is. Ennek odaadtam az utolsó előtti kettőt. Az utolsót Balázsom gyorsan bekapta.

Úgy szerettem volna megköszölni! Az a húsvéti tojás gyerekkoromban! Úgy szerettem volna... DE HÁT NEM EZ A FONTOS! A levél úton van! S ebben végső soron nincs semmi törvényellenes. ÉN A LEVÉLBEN NEM PANASZKODTAM, EZT TESSÉK TUDOMÁSUL VENNI TISZTELT SZEKUSOK

Köszönöm, Istenem!

szept. 27.

Nem volt túlzás, hogy annak a nyomorult kis románnak tegnap kettőt adtam? De hát nem mindennél magasabb rendű szempont a szeretet? A részvét? Nem ezt tanítgatom Baláznak?

Vajon volt-e benne töltelék? Balázs a magáét egy szempillantás alatt, egyben lenyelte.

szept. 29.

Már csak HOLNAP...

Hát majd nagyot fogok pihenni. Olvasgatok. Délelőtt — az alimentara után — esetleg aludni, melegedni, ábrándozni visszafekszem. Ahhoz sem jutottam hozzá, hogy a lábkörmeimet tisztességesen levágjam! A vasalóval csomóban! Ankuca menyem szerint a vasalás fölösleges luxus, áramot pazarol, ki kell a férfingek nyakát vizesen simítgatni... Kálmus, jó emberem még ma is jobban mutat, ha felveszi a fehér, keményített inget a csikozott nyakkendővel, s a sötétszürke öltönyét ecetes vízzel átkefelem — akár egy angol lord! Vagy amerikai szenátor. (Csakhogy kifogyott az ecet!) Kálmusom tulajdonképpen szász típusú. Utána is kéne nyomozni, nincs-e valami szász beütés a családjában... A természete is erre utal. A higgadsága. Az alapossága. Nagy szerencse, hogy ilyen férj van mellettem. Naponta kéne hálálkodnom. Végeredményben Balázsomat is annyi hasznos dologra megtanította...

Most majd megint lesz időm mindenre. Magammal is egy kicsit törődni. Talán még a kozmetikát is meglátogatom, egy kis frissítő pacskolás nem árthat. És elmehetünk Kálmusommal is vacsorázni többször is a Jancsi-vendéglőbe. Vagy a Doinába, táncolni. Sőt, akár az Intercontinentalba is. Rettenetesen szerettem táncolni. Balázst is majd én fogom...

szept. 30.

Megszakad a szívem. Nem bírom ki. Az estét se várták ki. Elhurcolták sietősen. Visszatartottam a könnyeimet. Büszkeség is van a világon. Balázsom se sírt, csak simogatta az arcomat. Csókolta a kezemet, egészen föl, *könyvékig*. Kimentem velük a buszhoz, az utolsó percig fogtuk egymás kezét. Szinte letépték mellőlem, akkor kezdett el a drágám kiabálni, „jöjjön a mami is, jöjjön a mami is...” Ankuca kínjában megpróbált nevetni, Kálmus inkább a dühét leplezte. „Találkozunk, találkozunk, nemsokára megint találkozunk...” — tőlem se teltett többre. Fegyelmeztem magam, irtózatosan. Még integettem is utánuk — integetett ő is, egészen a kanyarig, a hátsóülés üvegablakán át, föltérdelve... Ahogy a távolság nőtt, egyre komorabb lett a kis arca, mint aki fokozatosan fogja fel, valójában mi is történik... Hogy fog ez a gyerek megvigasztalódni?!

Istenem, add, hogy megvigasztalódjon! Add, hogy örüljön a mackónak, ami otthon várja! De ugye, azért titokban visszavágyik? Ugye, hiányzom majd neki? Ugye, elmotyogja esténként *ott is* a Miatyánkot?

Kálmus, jó emberem — gyere már! Hadd tegyem a fejem a válladra. Oszd meg velem a szomorúságot — ha már nem deríthetsz makulátlan boldogságra.

ADJ ERŐT, ISTENEM!

okt. 1.

Nincs kedvem írni. Tébolygok, tévelygek. Üres a ház, üres a kert, ÜRES AZ ÉG.

okt. 3.

Kálmus azzal próbál felrázni a szerinte indokolatlanul apatikus állapotomból, hogy kivételesen a munkahelyi panaszokkal is előhozakodik. „Figyelj egy kicsit rám is, Annóka!” — Tudom, hogy igaza van. Melié ülök, tágra nyitom a szemem, szörnyülködöm, bólogatok. De — Isten bocsássa meg — nincs ott a lelkem. Nincs ott a lelkem.

Délután öt óra. Ilyenkor szoktunk fölsétálni az oldalba. A nagy sietségben itt hagyták a füles-sapkát. Csak úgy dudál a szél — miben vitték óvodába?!

okt. 4.

Kálmus nem tartja kizártnak, hogy a „németmagyar” nőtől a levelet elkobozták, és az illetéktelen kezekbe került. Háromszor is elkérdezte, hogy amikor átadtam a nőnek, nem

látta-e valaki? Csak az a levél lehet az oka, nem tudja másképp a „változást” mire vélni. Azt mondja, valahogy megfagyott körülötte a levegő, minden intézkedésébe belekötnek, például amikor most a horgany-telepen dupla védőitalt osztatott, az egyre gyakrabban fellépő horgany-láz csillapítására, a párttitkár és az igazgató együttesen vonták felelősségre, hogy ez meg nem engedhető többletköltség a népgazdaság kárára! „Üllős elvtárs, itt nem lesz magyar félkapitalista csoda!” — „Üllős elvtárson meglátszik a családi hatás!” — Kérdeztem Kálmust, mit mondott menderre . . . ? „Mit mondhattam volna, Annókám? Hogy az a fiam nincs itt, s jószerivel minden kapcsolat megszakadt vele. S hogy a másik fiam román lányt vett feleségül, vegyék ezt is tekintetbe!” Erre bólogattak, tudják, tudják, tudnak ők mindent, senki se akarja az Üllős elvtársat egyelőre bántani . . .

Ez az *egyelőre* — ez feküdte meg jó Kálmusom gyomrát. Tegnap egész éjjel csak forgolódott. Virrasztottam én is. De milyen más virrasztás ez, mint amikor még Balázs mocorgása riasztgatott . . . Mit segíthetnék, Kálmus, jó uram?! Itt vagyok melletted és szórom átkaimat. Megütöm a számat! ÉN NEM SÜLLYEDHETEK LE AZ ÁTKOZÓDÁSIG. Majd leragad a szemem a kimerültségtől. Vajon a kicsi hogy tölti az éjszakákat. Ankuca takargatja rendesen? A hasa a pizsamából mindig kilóg, én törölközővel körbe szoktam tekerni . . . mintha török basa lenne.

Az a „védőital” egyébként keserű som-lé. Röhej! És rettenetes a gondolat, hogy a vigyázatlansággal bajt okozhattam Kálmusomnak. S ezáltal az egész széles családnak . . .

okt. 6.

Már több mint egy éve írom ezt a naplót! Hogy elszaladt ez az egy esztendő! S milyen nehézkesen zökkentem bele! Olvasom, olvasgatom, hát bizony, néhol nagyon is fogalmazok, máshol meg usgyé, a gyeplőt a lovak közé . . . De utólag nem javítok. Az hamisítás lenne. Mindig az őszinteségre törekedtem. Amilyen voltam, vállalom . . . Csak *bizonyos dolgokra* kéne jobban vigyázni. Most különösen, hogy Kálmuséknál ezek . . . **DE HOGY LEHET FOLYTONOS ÖNCENZÚRÁVAL ÍRNI?**

Ma van az aradi vértanúk napja. Három évvel ezelőtt még odamentünk Kálmusommal (volt annyi benzin). Az emlékmű körül totyogtak a libák. Libalegelő! Jobbról futball-pálya, balról sátorkamping. Oda van — néhány négyzetméterbe beszorítva — az a hősi tizenhárom! Ezt majd csak akkor mutatom meg neked, Balázs, ha teljes történelmi mélységében meg tudod érteni!

Hét napja váltunk el. Egy örökkévalóság. Hírem sincs róla. Pedig tegnap vasárnap volt. Egész nap vártam, a virágos flanel-ruhámban.

okt. 7.

Nem tudok kijönni a fásultságból.
Nem tudok
Nem tudok
Nem tudok

A Vigilia beszélgetése

Jókai Annával

— A lexikonokban, összefoglalásokban egyhangúan azt olvashatjuk Önről: a közösség nyitott kérdései foglalkoztatják. Napjainkban mintha inkább az egyén szenvedése és boldogulása lenne a fontosabb kérdés. Olyan fontosnak látja mégis a közösséget, s az — hogy nagy sikerű könyve címét kölcsönözzük — „együttlétet”?

— A közösség devalválódott, lejáratott, kiüresített fogalmához — ahogy napjainkban általában értelmezik — nincs közöm. De létezik egy másik kollektívum is, melynek cselekvő és részesedő paránya boldogan lennék magam is. Ez azonban az időben tőlünk még messzire van. Ember-mértékkel kifejezhetetlenül messze. Minden bizonnyal a világtörténet végén várokozik, mint optimum. Ebben az irányban igyekszem dolgozni, az odavezető út szellemi kukorica-szemeit egyenként, a mából a holnapba haladva fölszedgetni. Igazában ez érdekel. Ezt a közösséget majd semmiféle irritáció nem zavarja. Túl lesz már a korokon, fajokon, nemzeteken — sőt, a külön-külön vallásokon is. Mert egyetlenegy lesz, s ezért szükségszerűen benne foglaltatik minden. Szenvedély, érdek mint megrepedt, feleslegesült héj, aláhullik bizonnyal. Jó volna ebben a végső képből tétlenül megnyugodni. De nem szabad. Nem *más* fogja helyettünk, kintről, velünk mindezt „megtörténni”. Nekünk kell odáig *átvágni* magunkat. Minden csábító, visszafelé közelebbnek tűnő megoldást lezárva. Példa rejlik a növényvilágban; persze, minden példa leegyszerűsített. Mégis. A mag — ha már a földbe vetették — valamilyen módon meg akar maradni. Tetszik, nem tetszik: gyötrelmesen ki kell csíráznia. Majd félre kell löknie a göröngyöt. Ki kell hajtania. A maga milliárd változatában — nem uniformizáltan! — be kell teljesülnie. A földben *lefelé* számára csak a *meddő* rothadás van. A földjéből kiforgatva csak az elszáradás. A fényt és a nedvet felülről kapja. Ez a segítség. *Sőt: a feltétel.* A fázisokat — sarjadás és termés között — nem lehet elegánsan kiiktatni. Legfeljebb meggyorsítani. Hát ezt akarom. Dúsítani a talajt. A még gyenge száracat karózni. Hol nagy fagyok járnak, hol nagy viharok. Amott meg csillogó lavinák görögnek. Ki kell találni a fennmaradás kinek-kinek most és itt érvényes módozatait — *de nem egymás ellenére.* És most már hagyjuk a képes beszédet. Az ember helyzete minden élőnél nehezebb. Azzal, hogy választhat, szegény. Butaságában, vélt okosságában akár a pusztulását is választhatja. Az Isten sír miattunk — s mi még nem érünk fel odáig, hogy letöröljük a könnyeit. De legalább ágaskodjunk. Összekapaszkodva: támolygók — de támogatók. Önítélők — de testvérfelmentők. Szűkölködők — de mégis szétosztók. Igen, ilyen közösséget áhítok. S ebbe beleférnek a közös vállalások; a jelenbeli, de a jövőben is még aktuális fontos értékekért: legyen az egy nemzet saját, romlatlan arca, egy elgörbült, deformálódott társadalmi rend arányosabbá kalapálása, vagy csak egy-egy szerény akció, ami az önösségből kiemel. Ezek élvezetes együttlétek. Egyelőre kivételesek. Azonban a kivételes sem igényelhet kivételességet. Bizony együtt vagyunk — ha tetszik, ha nem — a gyilkosokkal is; ugyanabban a világban. Ha gyilkosok ölik egymást, az sem vigasztaló. De ha csak az egyik gyilkos, a másik pedig „gyiloktalan” — akkor mormolhatjuk álom előtt, az áthívó éjben: hiszen a gyilkos is potenciális angyal! Így igaz. Mégis. Hajnalra ökölbe szorított kézzel ébredünk. Pedig nem

tudni, hogyan, nem tudni, pontosan miért, de szellemi sejtjeinkben érezzük: a gyilkosokért is mi vagyunk felelősek... Az *Én*. Különbséget teszek: az *igazi kollektívum* sohasem áll szemben a *valóságos személlyel*, csak a megkeményedett individuummal, az önző énnel, amelyik mohóságában el tudja képzelni, hogy a többitől függetlenül is sikerülhet, *a legvégsőkig befejezetten* sikerülhet kilépni a Teremtés könyvének földi jelenetsorából; sikerülhet egyedül is boldogulni — *fölészállni*, amíg a többi lentragad. Én erről azt gondolom: az átszenvedett, átégetett, feleslegestől megcsupasztatott *érvényes személyiség* csak *a képességet* szerzi meg; nem belebonyolódni többé az emberi szenvedésbe, érdem szerint megpihenhetni egy, a körülményeknek már ki nem szolgáltatott boldogságban végre. De ha ezt a képességet már megérdemli — akkor már nem kíván élni vele. Talán szabad — de mégsem teszi. Zajlik a személyiség önkéntes mentőszolgálat a ál-kollektivitásba vesztett, lineáris életgörcsbe rögződött szegény kis gögös individuummokért. Minden tündöklés nélküli munka ez: a hétköznapiakban folyik, heroikus külsőségei nincsenek. Ennél csak a kegyelem hatékonyabb; de leggyakrabban ezt is egy másik ember közvetíti. Végső soron együtt kell élnünk, ha külön-külön is. Nincs megoldás a személytelen kollektivitásban. De nincs üdvösség a kollektivitás nélküli individuumban sem. Az egyik agyagmassza — a másik agyaggolyó. A személyek teljes, milliárd variációban megvalósuló szabadságán keresztül vezet az út az igazi közösséghez; ezt Hamvással együtt vallom.

— *Bűn és bűnböhdés is igen fontos szerepet játszik műveiben. A Jákob lajtorjája például úgy is értelmezhető, mint ennek az ellentétpárnak lélektani igényű feldolgozása. Hogyan érzékeli: manapság valóban a bűn eljegyzettjei vagyunk? S ha igen, tudunk alázatosan bűnböhdni?*

— A bűn nem „eljegyzett”, hanem „leszólított” bennünket, s mi úgy beugrottunk a csábításnak (s nem is újkeletűleg), hogy még bele is szerettünk... Azt hiszem, tökéletesen büntelen ember ma nincs. Aki magát „kivonja”, aki magának glóriát lop, az a legszerencsétlenebb. Alázatosan bűnböhdni? Még lázadóva is alig tudunk. Az első adandó alkalommal gyorsan áthárítjuk saját bűntudatunkat a másikra. A „kézreállót” okoljuk. Vagy csak sértően „kioktatjuk” ebben-abbban bűnösségéről. Ez tévedés. Ez hiba. Ez emberi lélekben ugyanazon az ágon ül ugyanannak a jója és rosszja, nagyon közel egymáshoz. A bűntudatot akarjuk megbreszteni a társunkban egy irányzatos dobással — és a teljes önhitványság romboló képzetét riasztjuk fel helyette. Vagy egyáltalán semmit. Vagy visszafordul a vád, egyre mélyebb, egyre sötétebb medret vájva, ingajaratban. Becsületesebb ezért a bűnt a magunk portáján keresni. Az önigazságot a másiknak meghagyni. S nyakon csípni az ügyben a saját ördögünket.

A bűntudat ugyanakkor nem kötelező. Mindenki önként veszi magára. Megteheti, hogy éltében sose néz a Tükörbe. *Éltében* még megteheti. De (a *Jákob lajtorjájából* idézek) mégis: „Van, aki a Tükörbe néz és kibírja. Van, aki a Tükröt töri össze. Van, aki a látványtól önmagát. És akad, akinek az Ő irtalma a Tükröt letakarja”. Ez utóbbiak a nyomorban élők, a betegek, az áldozatok. Akinek a testében lakik a korbács, a testében fizet. Mi magunk pedig? Hol így, hol úgy. Majdnem összetörjük és majdnem összetörtünk. Talán csak *majdnem*. Ez a reményem. S talán-talán képesek leszünk *szembesülni*. Vállalni a ránk eső részt. Ahogy *Az együttlét*-ben Ladár mondja: „Egyszemélyben fővállalni a világ összes bűneit — ezt csak Krisztus bírta. S ő sem zokszó nélkül. De hogy jövök én Hozzá? Hiszen csak egy rész, s már abba is majd beleroskadok... A bűntudattól mindenki menekül. S aki mégsem: arra aztán egyre több esik. Mert ha kevesebb a vállalkozó, az egy főre jutó teher is nagyobb. Egyszerű matematika. Akinek *csak* bűntudata van, alighanem belepusztul. De akinek *egyáltalán nincs* bűntudata, csak a felszínen él.” Igen, igen. A saját „kicsi” bűneink a világ nagy vétkeiben fölismerszenek. A magán-erőszak a terrorizmusban, az ellenséges, gyilkos vita-düh a háborúkban, az egyes családokban dülő önkény a despotikus hatalmak

eljárásaiban, a vállrándító cinikusság az anarchiában, a mániákus korlátoltság a fanatizmusban, a gondolkodás lustasága, csököttsége a dogmatizmusban. Ne csodálkozzunk, milyen „szörnyű a világ”. Többé-kevésbé mi vagyunk ilyen szörnyűek. Csak az nagyítódhat fel a gonosz által, ami bármely kicsinyben is, de sajnos, bennünk is létezik. Ne sopánkodjunk! Inkább változzunk. De ezt is demagógia nélkül. Erről azonban — mivel e tárgyban minden mindennel összefügg — az előző kérdésnél már beszéltem. Hogy tudniillik csukott szemmel, vaktában előreszaladni a vágyott Eliziumba, káprázat csupán. Itt centiméterről centiméterre haladó, minden aktualításra, de ugyanakkor minden örökösre is kiterjedő éberség kívántatik. És *szilárd bizalom a Viszonyítási Pontban*.

Azt hiszem, van egy ál-büntudat is: inkább szó-mágia, cirkusz, krokodilkönny, modor — amelyik *jóvátételre* nem törekszik. A jóvátétel persze néha reménytelen. Minden erőnkkel — akár Don Quijote-ként lemosolyogva is — meg kell próbálnunk mégis. Ha másképp nem megy, akkor, ahogy a *Napok*-ban írtam: egy másíknál törleszteni, amit az egyiknél elmulasztottunk. Tudunk-e alázatosan bűnhődni? — kérdi. S én továbbkérdem: hát megbocsátani, úgy Isten-igazából, tudunk-e? Eltörölve a másokban és magunkban a bántás nyomait? Vagy csak lamentáció, sanda önmutatás, alkalom a lelki henccegésre, farizeus-igéret: „Én néked megbocsátok, mert én még erre is képes vagyok, ládd-e...!” Megbocsátani, de soha el nem feledni jószívvvel a vétségeket: a fölhánytorgatás bármikor elszűthető, csőre töltött fegyverével a zsebünkben napról napra közlekedni! Ez kényelmetlen. Ez utálatos. Az egykori „bűnösnek” pedig ez az állapot rettenetesebb. Rettenetesebb, mint az azonnali megtorlás. Persze, vannak iszonyatos büntettek, amelyek talán nem is rajtunk, de a szeretteinken esnek. A szadista, a tömeggyilkos nem folyamodhat bocsánatért. *Irgalmat* kérhet. Az irgalom isteni képesség. Gyakorolni ezért majdnem emberfeletti. Az irgalom jelenléte az irgalmatlan világban ezért olyan fontos.

Kamilla búcsúzik így *Az együttlét*-ben, de búcsúzhatnék így akár én is: „Atyámfia, nem azokat sóvárgom, akik boldoggá tettek, s én nemkülönben őket — hanem azokat, akik nagyon fájtak nekem, s én csakúgy nekik... Jótevőimet áldja az Isten; *hőbéraimat nekem kell megáldanom*. Ahol kötöttem sebet, a seb gyógyulása azonnal megfizette. De ahol a sebet én ütöttem, legalább a jól-rosszul beforrt hegeket engedtetne látnom.”

— *Igen jelentős társadalmi kérdéseket elemzett A feladat című regényében. Ha vulgárisan és egyszerűsítve foglaljuk össze: a nő — itt és most. Ennek a rendkívül bonyolult kérdéskörnek, illetve analízisnek szentelte művét. Hagy-e lehetőséget a mi világunk a nő önmegvalósítására? És ha a nő megvalósítja önmagát, nem jutunk-e egy illúziótlan világba, amelyből azok az életértékek hiányoznak majd, melyekkel az anyák, feleségek, az asszonyok és lányok sugározzák be az életünket?*

— Látja, ez az az „életgond”, amiről a legkevésbé szeretek beszélni. A látszat ellenére ebben vagyok a legtájékozatlanabb. Számomra a legtöbb paradoxon itt lakozik. Nem véletlen, hogy „a nő itt és most” — kérdéskörrel csak egyetlen regényemben foglalkoztam főszólamyszerűen. *A feladat*-ban egy férfi mondja ki, amit én magam is, *általánosítva* gondolok: „A természet bölcsessége, ami elemi, cáfolhatatlan bölcsesség, megszabta a törvényt: a férfi *teremt* a világot, a nő pedig *megtartja és gondozza*. Egyik funkció sem alacsonyabb rendű, mert az egyik csődjével értelmét veszti a másik. Kölcsönösen függnek egymástól. Tétélezzük fel, hogy a nők tömegesen kapcsolódnak ki a megtartás funkciójából, mert félreértik, s ezért megaláznak érzik. Nem vállalják többé az anyaságot, a családösszetartó kohéziós szerepet. Mi történik? A bölcsesség mérlege megbillen, a serpenyők táncolni kezdenek. Az egyik oldalon óriási hiány, üresség keletkezik. Hiába jönnek a felfedezések, a technikai bravúrok, a szellem megismerése, az élet vize fakadhat akár ezer forrásból egyszerre, ha nem lesz, aki felfogja... Mi minden vár még a nőre! *Megtartani*, az nem megalázó szolgaságot, kiszolgáltatottságot kell hogy jelentsen, hanem a harmónia őrzését, a tudomány ápolását és fiaztatását, a művészet üzeneteinek

értelmezését és terjesztését ...” — Igaz. Ma is egyetértek ebben a tizenkét évvel ezelőtti magammal. Azzal is, hogy ez a többségre, a törvényt szabó átlagra vonatkozik. Az úgynevezett „önmegvalósításból” mérgezett fogalom lett. Legalizálja a másik emberrel szembeni kíméletlenséget, sokszor könyörtelenséget — s rendszerint nem más, mint pusztá karriervágy. Nem szeretem ezt a szót. Inkább olyasmiket használok helyette, mint „megvalósulás”, „beteljesedés”, „személyesedés”, „beérés” — akár férfi, akár nő szándéka áll is mögötte. Ha az életfeladatot a hozzánk szerkesztett sors feloldásában látjuk, ebbe belefér — sőt, e nélkül nem is teljesíthető — a környezet iránti felelősség; tapintat. Az ember (férfi, nő) az legyen, *ami* — legjobban lényege szerint. „A víz nem akar bor lenni. Víz akar lenni: de nem zavaros lé egy hiábavaló igyekezetben, hanem minél *tisztább* víz...”

Igen ám, de — s ez is tetszik vagy nem tetszik — egyre nagyobb számban megjelenik a kivétel! A nő, aki *kapott* teremtőerőt. Mit tegyen vele? Vesztegesse el? Fojtsa meg? Nem ő akarta. Talán kényelmesebben és boldogabban meglenne nélküle. Kapta. Ő csak felismerte és most bajlódik vele. Kötelessége az ilyen-olyan irányú tehetőséget fölnevelnie. Mert ez a valami a nemek fölött áll, mint az adományozó Gazda. Itt már más a mérce. S nagy kegyelem, ha az ilyen „beoltott” asszony a női létből is teljesíthet — alázattal — valamit. Szülhet utódot. Keservesen és végtelenen, akár ostobán is, szerethet. De amíg él, a „különösség” bélyegét magáról lesúrolni hasztalanul igyekszik. Egyébként a *Jákob lajtorjájá*-ban a Sugárzó így vigasztal: „Férfi és nő: egység és mégsem. Férfi és nő: minden titok. Nem ismerjük a legfelső szándékot.” Mindenesetre: mintha az egyes esetekben — a megbízatásos kiválásokban — valami jel csillanna fel, egy sokkal-sokkal későbbi állapot egyelőre előlegezett jele.

— *Ha már az életértékekről kérdezem, hadd egészítsem ki a kérdéskört. Vitathatatlan, hogy napjaink egyik legveszélyesebb betegsége a közöny, a meg nem értés, a szeretet hiánya. Ha össze akarnám foglalni írói pályájának legfontosabb jellemzőjét, valahogy így fogalmaznék: Első regényétől, a nagy sikerű 4447-től, az utolsóig, Az együttlét-ig, az epika érvényességi körét és kifejezőmódját egyre szélesítve a közömbösség ellen küzd rendületlenül. Helyénvalónak érzi ezt a jellemzést?*

— Jólesik a lelkennek, hogy ezt a makacs szándékomat az életműben észrevette. Igen, valaminek az irtózatos hiányáról beszéltem mindig. Bár más és más fokon. Első könyveimben ordítottam, rugdaltam a világot (amelyből magamat ki sose vontam!): nem érzitek, nem látjátok, hogy *valami innen hiányzik*? A mindennapjainkból, a terveinkből, a kapcsolatainkból, az örömeinkből és bánatainkból — s ezért a halálunkból is! Aztán már a hiányt *néven tudtam nevezni*. Talán a *Napok* az első ilyen könyvem, amelyik nemcsak kétségbeesetten noszogat és vádol — hanem a tápázkodáshoz már némi fogódzót is ad. Jajongás helyett kötelet próbál vetni a verembe. Az életmérleget készítő ember itt már legalább felismer valamit. Gondolkodik. Nem menti fel a társadalmat, de tudja, ami lett — s ami ilyen vigasztalan lett —, abban ő is benne van. Már fáj neki a gyávasága, szellemi halogatása, következtelensége, szeretetlensége. Halála előtt már tudja, milyen irányban kellett volna a romolthatatlan értékeket keresnie. Ez a férfi, Viktor (Győző!) az utolsó percben megvalósítja, amit majd a *Jákob lajtorjájá*-ban a Sugárzó parancsol: „Ha repeszted a burkot, magadban kettőt keress: egyet, akit elpusztíthatsz, és egyet, akit fölnevelhetsz.” Az a fázis, amelyben jelenleg is munkálkodom, a *Jákob lajtorjájá*-val kezdődött. Sürgető vágyam támadt, azt is végre megmutatni, *bármennyire is hiányzik az a bizonyos Valami-Valaki, valamilyen módon azért mégis jelen van*. Így történik, hogy Szomjas Juli a *Vörös és vörös*-ben már idejében leválik a sikeres látszat-útról. Így történik, hogy *Az együttlét*-ben az egyelőre „felesleges”, az egyelőre „szélmalom-harcos” Ladár már ráébred: „Az érvényes szeretet nem csak a vérségi köteléken alapuló, az már nem elég, Krisztus után; és nem elég az sem, hogy mint ember az embert, némiképp kötelességből szeretlek... én azt akarom közölni veled, hogy egészében ismerlek, átlátlak, együtt a jóval

és a rosszal, próbálom látni lényed eredetét és majdani torkolatát.” Amit ez a harmincvalahány éves, az úgynevezett „reális” életében kallódó, de szellemiségében egyre tisztuló fiatalember mond, én is vele mondom: magasabb dolgokra hivatkozva nem hagyhatjuk cserben az „alacsonyán” szenvedőket. Nem tudom, hol olvastam, kinek a híres megállapítása, hogy aki a létezőkkel törődik, az elfecsérli az energiáját, ahelyett, hogy minden idejét, erejét a létre, a lét kérdéseire fordítaná... Ez különút! Veszedelmesen meredek ösvény. És közvetlenül a pokol mellett vezet. Hártyaszerű válaszfalal. Én ezen nem akarok járni. A *megváltó* szeretetben nem válik szét a nyomorult teremtmény meg a diadalmas Isten. A *személyt* kell figyelemmel szeretni és megkülönböztetni, a Teremtő nevében, éppen. Nem kiszámítottan, egyengetve holmi égi karriereket.

Mégis, úgy tetszik, a gyakorlatban nagyon nehéz így szeretni. Részvét helyett gyakran csak sajnálkozás ébred, állítólagos jótetteink nyomán a hálát mohón bezsebeljük, szeretet-éhségben kornyadozunk; mástól várjuk, amit mi magunk sem tudunk nyújtani. Ha pedig mégis sikerül a magunk tökéletlen módján szeretni, a gyakori viszonzatlanságok keserítenek: nem értjük, nem értjük... Sok mindent nem értünk a szeretet körül. Mert ha nem tökéletes, a gyűlöletnél is jobban tud fájni.

Tudja, én magam is sokat és sokáig kínlódtam, vélt vagy valós hiányok miatt — sokáig ezek a hiányok táplálták az iráskedvemet is. Ma már úgy vagyok, hogy inkább az okoz szenvedést, ha nem sikerül a vélt vagy valódi *főöslegeimet* elhelyezni. Azt hiszem, az emberek egy része eljut oda, hogy őszintén óhajt valami cselekvő-ápoló, hatásos közreműködést a láthatóan siralmas, szálnalmas állapotú világban — az aztán nagy kegyelem, ha közülük valaki meg is kapja a saját „lepratelepét”. Legtöbbször azonban meg kell elégednünk az aprómunkával: a közvetlenül ránk bízottaknak adni annyit, amennyit ők megengednek nekünk.

— *Szereti a fiatalokat, szánja a magatehetetlen, kiszolgáltatott öregeket. Már akkor figyelmeztetett arra a feszültségre, melyet e két korosztály létének megoldatlansága sugall, amikor ilyesméről nem illet írni, még kevésbé beszélni. A Kötél nélkül elbeszélései már búsz éve arra intettek: baj van a fiatalokkal is, az öregekkel is. Ha szelíd iróniával is, de erről beszél a már említett utolsó könyvében. Lát bármilyen reményt arra, hogy az irodalom enyhítheti a valós, társadalmi gondokat? Egyáltalán: mit tehet ma az író? Mi az író dolga?*

— Ott folytathatom, ahol abbahagytam. Baj van. Öregekkel is, fiatalokkal is — és a középkoriakkal is, természetesen. A baj közös gyökere mindaz, amiről eddig is beszélünk. Az a fiatal, aki nem látja élete valós célját, idősödvé tetszetősre pingált műcélakat kreál magának vagy a gyakori ismétléssel, „szoktatással” elébe tartott hamis céltáblát fogadja el igaznak. Ebbe a látszat-nyüzsgésbe „öregszik bele”. Aztán — mivel élete valódi célját nem ismerte fel — halálának se tud már magasabb célt adni. Öregkorban, kopott szervezettel, fizikai veszteségek közepette, folyamatosan szegényedve, kifosztva, ráadásul elhanyagolódva, „leírva” — az önáltatás, a napi mákony-dózis megszerzése is egyre reménytelenebb. S végül csak a csupasz vegetáció marad: *az álarcában* elborzasztó halál perspektívája. A le nem leplezett, meg nem szólított, meg nem szentelt halál rettenete. Hogyne szánám őket — hiszen nincs messze már az idő, amikor én is öreg leszek, de bármily közel van, még sok a kockázatom addig: nem tudhatom, végül is lesz-e erőm a „hirdetett elméletet” végig, a „megvalósult gyakorlatban” hitelesíteni. Lelkem olyan állapotában meghalni, ahogy kell: alázatosan, könnyen válva — mert *éretten*. A fiatalokban pedig bízom. Nem mindegyikükben. Hanem a keresőkben, a sémát elvetőkben, az új készítéseket hozókban — egy szigorú agyú, de jobb szívű nemzedékben. Fiatalokban, akik nem elégszenek meg a *felszínnel*. Rokonszenvem azoké a fiataloké, akik nemcsak a *szeleteket* látják, hanem akiket az *egész* érdekel. (Meglehet, nekik fogalmuk sincs talán erről a rokonszenvről.) Akik bár a fennmaradásukhoz

szükséges, s egyre nehezebben megszerezhető *belyükért* küzdenek: lakást, állást, tisztességet, esélyt követelnek a *munkájuk* alapján, beleszólást a társadalomba *emberi jogaik* alapján — de mindennél fontosabbnak tartják *szellemi kötelességüket*: újra megnézni, gondolkodva vizsgálódni: tulajdonképpen hol van ez a most már minden eresztekre kiterjedő, boldogtalan emberi hiba? Kísiklás? Miből származik a sok „kis-csöd”, „zsák-utcácska”, „repedés” — tév-funkció, rendeltetés elleni használat? Mitől vagyunk mi — végeredményben megváltottak — ilyen konokul megválthatatlanok? Ilyen hisztérikusan idegesek? Ilyen bambává nyugtatottak? A *Jákob lajtorjájá*-ban a Hang figyelmezteti az induló emberpárt: „Fogyasszátok a megtermelt elfogyaszthatót, tiétek! De termeljétek párhuzamban az elfogyhatatlant.” Lám, az életműben benne van minden. De ha *csak* az életműben: az bizony botrány. Szinte kudarc.

Mit tehet egy író! — kérdi. Hát többek között tanúságot tehet. Józan tanúságot az örült vádlók, a megfélemlített vádlottak (vagy a megfélemlített vádlók és örült vádlottak) között. Ne bíró legyen — ehhez megbízást nem kapott. Az ügyész szerepébe gyakran beugratják — s gyakran önként helyettesíti a védőügyvédet. Persze, minden írónak, minden „íróságnak” megvan a maga saját története. Más a hátországunk. S ezért talán nem helyes, ha az *egy* általánosító érvénnyel beszél a *többiről* is. Én — mióta az alkotói eszemet tudom — a tett és írás viszonyával küszködöm. Eleinte az írás, a kezdet felfalt minden energiát: írtam a megcselekvés *belyett*. Egy darabig túlságosan népszerű is voltam. Ennek csak a kezdet legkezdetén örültem gyanútlanul. A *444*, a *Kötél nélkül*, a *Tartozik és követel* idején. A *Mindhalál*ig írója már tudja: „nem az a fontos, hogy szeressenek. Más, más, ami fontos.” A *Mindhalál*ig írója még abban bizik, hogy a bennünk lévő rosszat (hiúság, irigység, gyűlölet) fel lehet használni, a jó ügy érdekében meg lehet lovagolni: „Micsoda makrancos, szeszélyes vágta! Nagy merészség, a Fausténál magasabb rendű: szövetség helyett nyeret vetni a hátára... hiába ő visz téged, mégis te hajtod őt: micsoda vágta, ördögháton a Paradicsomba!” Azt hittem, a műben sugallt minőség felment a megtett rosszak és a meg nem tett jók következményei alól. Sok művész hiszi ezt. Lehet: enyhítő körülmény. Lehet: beszámítják. De nem ment fel, ma úgy gondolom. Ha dolgozom, nyújtózkodva teszem. Aztán megpróbálom magamat föltornászni a mű szemléleti magasába. Nagyon fáradságos. Nagyon kényelmetlen. Örösiakat lehet pottyanni. De hát mégis: mit tehet egy író, ha egyáltalán tenni akar? Szó és tett között a szakadékot egyre keskenyebbre húzza. Érvényesen, esztétikai izzásban beszélhetni: isteni kegyelem. Ennél csak egy mélyebb kegyelem van: érvényesen elhallgatni; a *lebetséges* világát a *van* világába helyezni. De ez még odébb van. — egyelőre mindössze szégyen nélkül igyekszem írni.

Talán bele kell nyugodnunk korlátainkba. Újra és újra fölmenni a tűzért, újra és újra lehozni. Aztán újra és újra lemenni az alvilágba, a lelkünk éjsztét és agyagnehéz, alámerült feléért. Egyszerre válni Orpheusszá és Eurüdikévé. A katarziszig sodorni a lustaságba tapadt emberiséget. Nem kicsinyelve, hanyagolva az esztétika törvényeit, hanem éppen kötelezően alkalmazva. Esztétikum nélkül nincs művészet. De legalább bizonyos fokú szakrális ihletettség, transzcendentális érintettség, legalább minimális „beavatottság” nélkül nincs esztétikum. Az igazi szellemi közlés (nem a sírám, nem a közhely, nem a halandzsa, nem a panel-beszéd!) mindig feszes, mindig egyben művészet is. Erőletettség, szándékoltság, modorosság, meghökkentés nélkül az. (Persze, jelenünkben sok író él ihletőjével békétlen vagy soha fel nem fedezett társbérletben — nem is tud róla, valójában milyen magas rangú munkatársa van!) Hát például ezt teheti az író: ráhagyatkozik az Örökre, s ennek birtokában — már a saját felelősségére — a jelenben nyilatkozik meg. Itt, Kelet-(Közép?)-Európában, szinte bizonyosan, politikába is bonyolódik. Igen-nel és nem-mel szavaz, lelkiismerete szerint. A környezet — a társadalmi valótlan-valóság — akarva-akaratlan a műbe beszüremlik. Kinek-kinek témája, alkata szabja meg a mértéket. S az is politikának tűnik, ha Pascalt komolyan vesszük: „Mivel nem tudták elérni, hogy ami

igazságos, az egyúttal erős is legyen, úgy intézték az emberek, hogy az legyen igazságos, ami erős. Össze kell tehát kapcsolni az igazságot az erővel, ezért vagy az igazságot kell erőssé, vagy az erőset igazságossá tenni.”

— Napok című regényéből jegyeztem ki a következő idézetet: „A tudás közben érkezik, észrevétlenül, látványosság nélkül.” Érvényesnek véli tizegynéhány esztendővel a regény megjelenése után is e gondolatát? Mit tegyünk, hogy megszerezzük ezt a „tudást”? Ön szerint elképzelhető-e, hogy visszaáll majd a dolgok természetes egysége, s ez a „tudás” egyszerre jelenti az ész és a lélek bölcsességét, belátását?

— Mindketten tudjuk, hogy nem a megszerezhető ismeretanyagról van szó. Hanem arról a bizonyosról, ami több mint adathalmaz, több mint amit logikával el lehet érni — nincs is nyilvános, „állami” egyeteme, csak csöndes, szorgos magánműhelyei. Igen, ma is vallom: ez a tudás közben érkezik. De hogy mennyi? S milyen fokú? Hiszen ahogy a *Jákob lajtorjájá*-ban a Sugárzó-Lény megfogalmazza: „Legjobb annak, aki helyesen megéli, amit helyesen hirdet. Jó annak, aki helyesen éli meg, amiről nincsen tudása. Rossz annak, aki rosszul él, mert rosszul tudja. Rosszabb, aki tudja, de nem teszi. De a legrosszabb a mindenkori *meghamisítóknak*.” Az a kevés viszonylagos, amit az abszolúthoz képest megtanultunk, lehet csapda is. Csábíthat kinyilatkoztatásra, tetszelegget csalhatatlanságban. Végso soron tudni a nem-tudást és mégis folytatni: emberfölötti az emberben. Ezt tegyük. Az öregség a szellemi perspektíva tágulásának is ideje (lehetősége), hiszem. Mégsem helyes azonban arra várni, hogy amit megszenvedtünk, kikapasztaltunk, majd a rezzenéstelen, kikerekedett öregkori bölcsességgel ömlesztjük, egy tömbben, a világ nyakába.

Visszaáll-e majd az akarat, értelem, érzelem hármas egysége és rendje? Majd ha amit hiszünk, tudjuk is már. S amit tudunk, el merjük hinni. S azt akarjuk szabadon, ami a szabadság valóban. Majd... ha már fog fájni, hogy *nekünk van* és a *másiknak nincs* (akár egészség, akár tehetség; szépség vagy pénz; boldogság és harmónia), mint például egy gennyes fog lüktetése, olyan... fizikailag és elviselhetetlenül. Majd ha úgy fog fájni a más baja. Ott és akkor kezdődik a személyes bölcsesség birodalma — ahol már átjár a szeretet mindent.

— *Ilyen, bizonyos értelemben összefoglaló könyv után, mint Az egyúttal, a továbblépés nehéz. Mi született a jelenben azóta? S mi foglalkoztatja, ha a jövőbe tekint?*

— Most valami nagyon „egyszerű” készült el. Régen terveztem, de csak mostanában szereztem hozzá mélyen megélt fizikai-lelki-szellemi tapasztalatot. Egy naplót írtam: leírtam az erdélyi**Szegény Sudár Anna* megcsalattatásait. *Árva Bethlen Kata* után: *ma és ott* — a mindennél nagyobb tragédiát. Magyar vagyok. Fontos nekem ez a nemzet. Ide vetettek el. Ezen a nyelven, ebben a kultúrkörben, ebben a jellegzetes hagyományban élek csak igazán. Felelősségem is van. Nem hallgathatok. De ez a felelősségem arra is kiterjed, hogy ne csak egy helyhez és időhöz kötött történet szörnyűségeit meséljem, hanem azt is sugalljam, hogyan lehet mégis — Kinek, minek a nevében? — az oly sokszor s oly különböző formában támadó, igazságtalannak tűnő szenvedést elviselni.

Mit csinálók a jövőben? Mi foglalkoztat? Minden, ami eddig. Mindenesetre a szabályos „szépprózától” mintha távolodnék. Nem tudom pontosan, mi az, amit még szeretnék. De nem vagyok izgatott. Viszonylagos nyugalmam van. Isten ezért ne büntessen: ha most kéne innen elmennem, nem panasználám, amit az alkotók oly sokan: hogy még teli bőrrönddel kellett távoznom. Isten ezért ne büntessen. Úgy érzem, amit kaptam, nagyjából bizony előadtam, kicsomagoltam, fölmutattam — ezt-azt tán túl sietősen. Amit elkaptam, azért kár. De jó perceimben remélem, a hozományt szaporítottam is. S most kíváncsian várok: lesz-e „utántöltés”? Vagy megtalálom-e a rugót, ami kipattantja az utolsó rejtékelyet?

Rónay László

BORBÉLY SZILÁRD

Fák és madarak

Különös kapcsolatnak kell léteznie fák és madarak között. Nem az a megszokott egymásrautaltság ez, ami a halak és víz esetében fennáll. Nem is olyasmiről van szó, mint a kukac és a sajt között, hiszen a madarak csak akkor vannak a fákhöz kötve, ha oda fészkelnek. Ez pedig egyáltalán nem általános. Valahogy mégis lényeges módon kapcsolódik a fa és madár, és az ilyen esetlegességektől eltekintünk. A szemléletnek és gondolkodásnak mélyebb összefonódottsága rejtőzik itt.

A madár a vándor kedvelt figuráját testesíti meg a mesékben, dalokban. A korlátlan szabadság jelképe. Következésképp az életmódbeli kötetlenségé, a bárhol otthonra találás nosztalgiájáé is. Végző soron a teljes igénytelenségé. A nyelv szelleme az égi madarakról beszél, mint létezésük legtermészetesebb közegét szólítva ezzel elő. Az ég a legtágasabb behatároltság, a végtelennel határolt zártság, ahol minden megtörténhet. A lehetőségek helye, és mivel teljesen kiszámíthatatlan, a legszigorúbb törvények uralkodnak benne. Az előre láthatót el lehet viselni, innen a jóslás fájdalmas tapintatossága. Egyedül az előre nem látható rejti magában a természetfeletti megnyilatkozásának lehetőségét. Ez a véletlen, a megvilágosodás, a kinyilatkozás, a csoda területe. Bizonytalan és ellenőrizhetetlen világ, ahol az éltől önmaga lényegiségének elvesztése fenyegeti. A levegőégbe való kitaszítottasága így alakítja a madarat a puszta élés súlyaitól is megszabadítottá. Hiszen a levegőég egyetemes. Mindenütt ugyanolyan kék és mindenütt ugyanolyan üres. Akárcsak az a még magasabb ég, ahol a csillagok világítanak hideg fényükkel. És mindehhez a madarak vannak legközelebb. Kivételezett lények, ez bizonyos.

Az a régi bölcsesség, hogy az ég mindenütt ugyanaz, egyben a madarak egyetemes voltára is utal. A mesék nem valóságos terükről beszélve épp azt jegyzik meg, hogy ott, ahol még a madár se jár. A madarak jelenlétét nélkülöző ég mindenkor a legnagyobb kiüresedés állapotát jelenti. Mintha madarak nélkül az ég nem az volna, ami. Pusztán kiüresített üresség lenne, és nem kapocs a csillagok felé. Elveszítene levegőég voltát, és nem jelentene többet, mint a modern értelemben használt űr. Mintha ily módon nem nyitna a transzcendencia lehetősége felé, hanem magára zárna világunkat.

A madarak talán épp annak az emberi reménységnek a hordozói, hogy a tekintetét égre emelő ember nem vész el a határtalan kékségben. Az éjszakai égbolton a csillagok adták ezt a fogódzót. A nappali égbolt áthatolhatatlan mélysége időnként fel-felcikázó madarak nélkül összezúzná az embert. Nem véletlenül a kék a remény színe. A tekintetet bizonyos értelemben a madarak emelik magasabbra. A mind föntebbi rétegekbe emelkedő madarak körözése maga után vonja a tekintetét. Ily módon a madarak röpködése az ember számára is a fölemelkedés lehetőségét jelenti. Szárnyalásukban maga is mindenkor biztatást láthatott természetfeletti korlátainak legyőzésére. Az elevációban sem a világtól való elszakadás az elsődleges, hanem a természetfeletti erőteljesebb vonzása. A lélek megnövekedett súlya a test felett, mert a hasonló a hasonlót vonzza. Talán ezért jelentheti a madár a

legkülönbézetesebb népeknél a lelket. A lélek, amely éppolyan titokzatos és otthontalan, mint a szél, melyről nem tudni, honnan fúj és hová tűnik el.

A magasság meghódítása a földtől való elszakadást kívánja. A fölemelkedés záloga a lélek égi származásában rejlik, és az erről szóló tudás az idők homályába vész. Ezt a réges-régi emberi vágyat használják ki a fölötté uralkodó hatalmak a magasság birtokba vételének kollektív ígéretével. Toronyépítés, égbe szökő katedrálisok, felhőkarcolók, kontinentális birodalmak, uralások, mindenre kiterjedő boldogság és jólét profanizált eszkatológiája. A magassághoz való fölemelkedés legfontosabb feltétele azonban az átlényegülés, a teljes odafordulás és kinyitódás. A madarak szolgáltatják erre az egyik legszebb példát. Azáltal, ahogy meghódították a magasságot, közvetítőkké váltak az ember és a természetfeletti között. Testüket ugyanis a repülés alakította karcsúvá és törékennyé. Nem véletlen, hogy ezeknek a lényeknek, melyek saját erejükből képesek a nehézkedést legyőzni, milyen túlfinomult hangsúlyos a kiszolgáltatottságuk. A magasság meghódításának az a módja, amit a madarak hajtottak végre, a legtermészetesebb és egyben a legbonyolultabb. Talán innen az ember örök nosztalgiaja a madarak iránt.

A röplő madár és az ember között a tekintet finom szála alkot kapcsolatot. A csapongó, mind magasabb egekbe emelkedő madár maga szakítja el ezt a fonalat. Röplése a minden irányból való fenyegetettség, a teljes kiszolgáltatottság állapota. A kísértő tekintettől való elszakadása a halál hétköznapi megjelenése. Ami eltűnik szemünk elől, az már nincs is, és ami visszatér, az mintha legyőzött volna valami minden élőre ott leselkedőt. Talán ez magyarázza a költöző madarak évenkénti fölbukkanása fölött érzett örömet is. Hasonlóan a tavasszal virágba és zöldellő rügyekbe borult fákhöz.

A levegőig korlátlan tágasságába kiteszított madarak csak a fákra pihenhettek meg, ahol az üres eget fürkésző tekintet. Minden élő részt vesz a természet nagy körforgásszerű ritusában, de legszembetűnőbben a fák esetében látható. A virágzó, a zöldellő és a lombjavesztett fa között egyetlen lényegi összefüggés van, az élőben rejtőző lélek, a természetfeletti világbeli megnyilatkozása. Ennek átérzése a virágok önfelelt pompázásában, a fák méltóságos hajladozásában, a madarak ég felé törő énekében a legmélyebb nyugalommal tölti el a szemlélőt. Fa és madár egyazon világban működő és ható titok kétféle megnyilatkozása. Ez Szent Ferenc lelkiességének is egyik legszuggatósabb üzenete, aki a madarakhoz hasonlítva a frátereket, ennek az egyszerűségnek és tisztaságnak az átélésére buzdította őket. A fa ugyanis közbenső lépcsőfok az ég felé. Innen indulnak a madarak égi útjukra, és ide térnek vissza.

A fák vigasza az ember számára a legnagyobb ajándékok közül való. A méltóságos hajladozó fák messze túlnyúlnak egy-egy emberöltő életidején. A mindennapi tapasztalat számára az örökkévalóságot jelentik. A fa a tárgyak nyugalmaival veszi körül az embert, és mégis élő. A tárgyak ugyanis más térben léteznek. Egy mozdulatlan és örökkévaló világ az övék, mert a változás csak a mozgó számára jelenti az idő uralta esetlegességet. Mozdulatlan a tárgyak világa. A halál utáni állapotra utalnak jelenlétükkel, a befejezettség és megmáshíthatatlanság benyomását keltik. A zöldellő fa élő tárgy, egyszerre mozdíthatatlanság és lélek, ormótlanság és könnyűség gótikus felszökkenése. A világ organikus modellje. Evilágiságán keresztül feltáruló feszültségében hasonlít a gondolkodó embernek a természetfeletti irányába törő kettősségére. A fa ugyanis egyszerre két térben van, a tárgyakéban is létezik, és ugyanakkor az élőkében is él. Ezért lehet lelke az élő fának.

A fa is a magasság meghódítására tör. Az üres égbolt benépesítésére. A fa is út a felsőbb egekbe, alkalom a természetfelettihez való eljutásra. Csúcsa az égbe vész. Feszültségű helyzetéből következően varázslatos hely. Olyan, ahol csodák történhetnek. Az ember hirtelen egy másik térbe kerülhet át, ahol megszűnik felette az idő hatalma. A mesék és mítoszok tudnak erről. Az erdő az ember veszélyeztettségének közismert helye, ahol a

vándor eltévedhet, és nemcsak az utat veszítheti szem elől, de tulajdon életét is. Ugyanakkor a fa a világ tükörszerkezetére is rádöbbedt. Elgondolkoztató kettősség az égbe szökő korona és a gyökérzet mélybe nyúló alvilága. A földhözköttöttség törvény erejével ható kézzelfoghatósága ez. Az ember hamar ráérezett ennek a kettősségnek a példázatszerűségére. Ahogyan arra is, hogy hasonlítanak rá a fák. A törzs és kar antropomorfizáló elnevezései nem csupán egy nyelvi lelemény törvényszerű működéséről vallanak, hanem a szemléletnek mélyebben húzóódó felismerését mutatják. A fák időnként emberré válhatnak, az erdő ellenséges szándékú csapattá alakulhat, és szembezállhat a vándorlóval. Ezért olyan fenyegető az éjszakai erdő. Mindez fordítva is megtörténhet. Az ember is válhat fává. A sírra ültetett fában a hagyomány szerint a megholt lelke tovább él, vagyis van lelke a fának. Rokonságban áll tehát az emberrel. A kivágott fa végérvényesen visszatér a tárgyak közé. Elveszíti azt, ami léleknek nevezhető, és többé nem létezik számára idő. A sírra helyezett legemberibb jel a fejfa.

A fa áll, akár az ember. Mindkettő egyszerre több térben van, de egy helyen találkoznak. A fa az emberléptékű magasság. Nemcsak a világnak lehet modelljévé, de az embernek is. Megtörténik vele az idő, részt vesz az évszakok ritusában. A kivágott fa évgyűrűit számlálva egy korábbi időpillanatba lehet visszatérni. A kéregbe vésett bejegyzések valami elmúltat őriznek meg, ami aztán a fa szerves részévé válik, vele együtt növekszik. A fa azáltal emlékszik, hogy emlékeztet. Több ez, mint a tárgyak emlékezete. A fa ugyanúgy múlik az idővel, akár az ember. A kiszáradt fa állva marad, nem történik vele semmi különösebb, csupán megszűnik hatni felette az idő. Végérvényesen átlép a tárgyak világába. Valami beteljesedett rajta. Mégis úgy tűnik, mintha sohasem halnának meg a fák. Mozdulatlan-ságuk méltósága rendkívüli biztatást jelent az embernek. Ha el is pusztulnak, az már csak a tárgyakat érinti, a tárgyak lassú töredezését. A lélek ekkor már rég elröppent, amiképp a madarak is elköltöznek a kiszáradt fáról.

A lombos fa az öntudatlan létezés boldogságát jelképezi. A zöldellő erdő megnyugtatja az embert. Az ágas-bogas korona susogása nem a fa hangja, hanem a szélé. A fa néma, akár a tárgyak. A halkan zizegő, csendesen hajladozó erdő legalább olyan nyomasztó, mint a levegő végtelenbe vesző kéksége. A hallgatózó, fülelő erdő, ahol csak a szél susog, valami katasztrófa előjelét sugallja a vándorlónak. A madarak éneke ad hangot a fának. Nyüzgésüktől és harsogó dalolásuktól lesz a fa azzá, ami. A néma fa tehát a madarak nyelvével szólal meg. A lombok között rejtőzködő énekesek miatt úgy tűnhet, mintha maga a fa dalolna. Énekükben a fa lelke fejeződik ki, az öntudatlan létezés boldogsága nyer megfogalmazódást. És amikor a madár fölröppen az ágról, a halál pillanatát teszi érthetővé, akárcsak a levegő mélységébe törő repülésével, amikor elszakad az őt fogva tartó tekintettől. Fa és madár egymásrautaltsága a szemlélet mélyén rejtőző összekapcsoltság. Minden élő a saját világtapasztalatai alapján építi fel létezése terét. Az ember és madár viszonya transzcendálódott. Saját lehetőségeire döbbedti rá, és ugyanakkor korlátai átlépésére szólítja fel. Vigaszt jelent és biztatást.

Az ember ég felé törekvése a lélek égi származásának tudásában gyökerezik. A csillagokban történeteket látott, amelyek újra és újra végigkísérték minden évben. A tekintetét égre emelő ember a csillagokban vigaszt talált, világának a végtelenbe való meghosszabbítását. Történeteinek pedig az időben való kiterjesztését. Azonban az őt közvetlenül magába záró levegő átatholthatatlannak tűnt fel előtte. A nappali égbolt végtelen kékséggel határolt zártságában is meg kellett lennie a felemelkedés és kitérés lehetőségét. A magasság meghódítására szövetkezett fák és madarak ekként transzcendálódhattak, és válhattak jelképeivé a biztatást kereső emberi szemléletnek. A fa mint a ponthoz rögzített égbetörés reménye és a madár mint a mindentől elszakíthatóság otthonossága együtt adtak az embernek példát. Bennük önmaga világbeli kettősségét és ennek a kettősségnek időbeli meghosszabbítását ismerte fel. Az ember ugyanis felüton van a fák és madarak között. Azon a helyen, ahol fák és madarak találkoznak.

Maláj aggiornamento

„Úgy gondoljuk, a világi híveket fel kell készíteni a mélyebb keresztény elköteleződésre” — szól a malaysiai püspökök 1975 novemberi pásztorlevele, ami az „Aggiornamento 1976”-ot meghirdette. Az aggiornamento, a megújulás, egy augusztusi, egyhónapos program neve lett. Erre az időre a püspöki kar és az egész papság lelkigyakorlatra gyűlt össze: saját belső megújulásukra és „hogyan felkészítsék a híveket a pap távollétére”. „Tisztában vagyunk azzal — írják a püspökök —, hogy radikális lépésnek tűnhet egy szentmise nélküli hónap. De talán éppen erre van szükség ahhoz, hogy a katolikusok felébredjenek és hogy megértsék hitük és a keresztény értékek valóságát.” Erre a hónapra persze készülni kellett. 1976 augusztusa azután egyszerre volt „a kísérlet” és egy hosszú fejlődés megindítása.

A sürgetett közösségi, teológiai és lelkipásztori megújulás négy fő területen kezdett kibontakozni. Augusztus első hetében a maláj katolikusok azzal a társadalmi, gazdasági, politikai környezettel foglalkoztak, amelyben az egyének és az egyház keresztény küldetésüket megvalósíthatják. Az első eredmény a katolikusok társadalmi érzékenységének felfokozása, a nyilvános jelenlét és szerepvállalás keresztény értelmének felismerése. A második célkitűzés és azóta már eredmény: a bázisközösségek megerősödése és az egyházi struktúrába való beépülése. A harmadik fejlődési irány az egyházszervezet átalakulása, a helyi egyház öntevékenységének fokozása és a különböző szintű keresztény közösségek igényeinek megfelelő szolgálatok intézményesítése. Ezzel kapcsolatos a negyedik megújulási terület is, a világiak szerepének újragondolása és újrendezése.

Malaysia keresztényei nem könnyű feltételek között élnek, de az új lendület kétségetelen. Az 1976. évi „aggiornamento”-t azóta újabbak követték. Az önvizsgálat és az egyház jövőjének tudatos tervezése gyakorlattá vált.

Malaysia dél-kelet-ázsiai szövetségi állam. Területe három és félszerese Magyarországnak (329 ezer km²). 14,5 millió (1982) lakosának közel fele (41%) maláj, egyharmada (36%) kínai, egykilencede (11%) indiai eredetű, egynyolcada (12%) különböző helyi népek és törzsek tagja. Malaysia gazdasága évek óta gyors ütemben fejlődik. Az egy főre jutó jövedelem nagysága szerint Dél-Kelet-Ázsiában csak néhány leggazdagabb ország (pl. Japán, Korea, Tajvan, Singapore) előzi meg. A korábbi brit gyarmati megosztás maradványaként a gazdasági hatalom a kínaiak, a közigazgatás és a politikai hatalom a malájok kezében van. Mivel pedig az etnikai határok egyúttal vallásiak is, ez a valláspolitikát is meghatározza. Az 1957. évi alkotmány 3. §-a szerint „Malaysia vallása az iszlám”. A muzulmánok a legnépesebb közösséget, de csak a népesség felét (49%) alkotják. A konfuceanizmust követi a lakosság egynegyede (25%), a hinduizmust és a buddhizmust 7–7 százalék. A keresztények száma ennél is kevesebb (1970: 5,4; 1980: 6,2%), de növekszik és az ezredfordulóra minden bizonnyal a hindukét és a buddhistákét meg fogja haladni. A legnagyobb keresztény közösség a katolikus, 1970-ben 301 ezer, 1980-ban 430 ezer hívővel. A jelenlegi növekedési ütem mellett 2000-re ez a létszám majdnem megkétszereződik.

A katolikus egyház társadalmi szerepét két tényező korlátozza: kisebbségi helyzete és az iszlám. A király és a szövetségi kormány feje csak muzulmán lehet. Bár az alkotmány szerint

vallásszabadság van, de beiktatásakor az államfő megesküszik „az iszlám védelmére”, és ugyancsak az alkotmány tiltja a muzulmánok körében minden más vallás tanítását és terjesztését. A maláj nyelv egyedül hivatalossá tétele óta a mohamedán párt és több muzulmán mozgalom az „egy nyelv, egy vallás, egy nemzet” elv értelmében iszlám államot követel, ahol más vallású legfeljebb másodrangú állampolgár lehetne. Ebben a környezetben a katolikusok viszonylagos békéjét évtizedekig az biztosította, hogy távol tartották magukat a közügyektől s csak saját egyházukkal törődtek. Az egyház pedig az ima, a szentségek és a jótékonyág intézménye volt. A zsinat nyomán a maláj egyház irányt váltott: „lelki jóléti intézményből” élő közösséggé és mindenki szolgálójává kezdett formálódni. Eközben úgy vélte, hogy tanítása az élet értelméről, a bűn hatalmáról és a megváltásról mindaddig nem hiteles, amíg nem foglalkozik az éhség, az egyenlőtlenség, az elítéltelek kérdéseivel. Hivatásának ilyen értelmezését azonban a muzulmánok „missziós taktikának” minősítik. A kormány pedig saját ügyeibe való beavatkozásnak tartja, ha bárki emberi jogokról, munkakörülményekről, bérekről, inflációról vagy környezetszennyezésről beszél. Szerinte mindez „politika”, amiről csak illetékes politikai testületnek szabad szólnia.

A katolicizmus társadalmi tevékenységének tudatos előkészítését Malaysiában három szakintézmény szolgálja. A Lelkipásztori Intézet főleg a lelkipásztorkodás fejlesztését és világi munkatársak felkészítését és továbbképzését tartja feladatának. A Püspöki Kar Társadalmi Tevékenység Intézete az egyház szociális és kulturális munkáját tervezi és szervezi — az ország többi, nem muzulmán vallásközösségével együttműködve. Az 1976-ban kezdődő megújulás során világi katolikus értelmiségiek alapították a Katolikus Kutató Intézetet. Ez a központ az egyházon belüli, valamint a katolikus egyház és a más vallású, vagy a profán környezet közötti kapcsolatokat és párbeszédet próbálja ápolni. A három intézmény mellett egy sajátos „program” a hívek összességének szól, az egyház egészét mozgósítja. Több mint harmincéves gyakorlat a „Böjti Hét”. Ilyenkor nemcsak adományokat gyűjtenek a rászorulóknak számára, hanem minden egyházközség előadásokat, rendezvényeket szervez annak bemutatására, hogy egy jómódú országban kik szenvednek szükségét és miképpen lehet segíteni nekik.

A megújulás másik fő iránya a közösségivé válás. Egy malaysiai tanulmány a bázisközösségek négy fajtáját különbözteti meg. A plébániai közösségek az egyházközség életerejét és önállóságát biztosítják: a hitoktatás végzésével, a liturgia formálásával, közösségi és kulturális események rendezésével. Vannak olyan közösségek, amelyek a szellemi, lelki és műveltségbeli fejlődést és nevelést tekintik feladatuknak. Munkájukba egyaránt beletartozik a társadalmi és politikai tájékoztatás és a gazdasági fejlesztés elősegítése (pl. faluépítési, öntözési, termelési programok útján). A karizmatikus közösségek a keresztyén örömet hordozzák. Akik számára az előbbi közösségek túlságosan szervezettek vagy túl racionálisak voltak, gyakran találnak otthonra a gyorsan terjedő karizmatikus mozgalomban. Végül a bázisközösségek negyedik típusa elsősorban tagjai lelki megújulására törekszik. Malaysia egyes részein, ahol a katolikusok koncentráltan élnek, a bázisközösségek az egyházi szervezet fontos építőkövei. Éppoly fontosak, mint a hierarchia, vagy a szerzetesrendek, vagy az egyházi intézmények hálózata. Ahol ellenben a katolikusok szórányban élnek és nincsenek sem szerzetek, sem intézmények és pap is csak nagy ritkán, repülön tud odalátogatni, ott a bázisközösség maga az egyház.

A közösséggé szerveződéssel az egyházszervezet is átalakul. A hivatásos hitoktatók és világi lelkipásztori munkatársak száma (1982-ben 995) majdnem négyszer annyi, mint a papoké (226) és több, mint a papoké, szerzetesestvéreké és nővéreké összesen (930). A világiak szerepét tovább növeli, hogy a plébániák ügyeit a legtöbb helyen a közösségek képviselői és az egyházközség által választott nők és férfiak döntenek el és intézik. A papság feladata, a szentségek közvetítése mellett mindenekelőtt a közösségi fejlődés elősegítése és a közösségek közötti kapcsolatok ápolása.

M. M.

Csángó-magyarok a budapesti eucharisztikus vilá kongresszuson

Az ötven évvel ezelőtt Budapesten megrendezett eucharisztikus vilá kongresszusra érkezők közül minden bizonnyal a bukovinai magyarok csoportja lehetett a legkisebb. Mindössze ötvennégyen voltak. De megjelenésük ténye lényegesen nagyobb jelentőségű volt, mint létszámuk. Üzenet volt egy Kárpátokon túl élő töredék katolikus magyarságtól, mely hitével és anyanyelvével a hosszú évszázadok elszigeteltsége után is kötődni akart az anyaországhoz.

Az alább közölt „bizalmas” jelentés a székesfehérvári püspöki levéltárban található. Terjedelme két és fél oldalnyi gépelt tisztázat dr. Mester Miklós saját kezű aláírásával. Az okmány levéltári jelzete: 3247/1938, 7162. sz. fasciculus. Az irat minden valószínűség szerint azért került a székesfehérvári püspöki levéltárba, mivel akkoriban Shvoy Lajos püspök volt a Szent László Társaság egyházi elnöke. A Szent László Társaság 1861-ben alakult. Célja az volt, hogy a Magyarország területén kívül élő magyarok lelki gondozását biztosítsa, anyanyelvük fennmaradását elősegítse, magyar papok kiküldésével, vallásos könyvekkel, folyóiratokkal a külföldi katolikus magyarságot az anyaország számára megtartsa.

Bizalmas jelentés a bukovinai és moldvai magyarok (:csángók:) budapesti eucharisztikus kongresszusi látogatásáról.

Az eucharisztikus kongresszus alkalmából f.é. május 24—29 közt 34 bukovinai magyar (:csángó:) és kb. 20 moldvai magyar (:csángó:) tartózkodott Budapesten. A bukovinai magyarokkal jött három magyar pap Sebestyén esperes, Elekes és dr. Németh plébánosok. A moldvai magyarokat a kolozsvári katolikus népszövetség küldötte ki a kongresszusra. Társaságukban papok nem voltak. A bukovinai magyarok valamennyien jól beszéltek magyarul, mert, amint mondták, elemi iskolai tanulmányaikat még az osztrák—magyar időkben végezték magyar tannyelvű iskolákban, amelyekben annak idején a magyar írást és olvasást jól elsajátították. Elpanaszolták azonban, hogy ma már Bukovinában nincs magyar tannyelvű iskola és így gyermekeik legfőnnebb csak a családban tanulhatják meg a magyar írást és olvasást. A moldvai magyarok közül a Bákó-megyeiek csángó-magyar nyelven beszéltek, a Román-megyeiek közül azonban alig kettő tudott magyarul a többi egy szót sem — csak románul. Öröndetes jelenség, hogy épen egyik román-megyei, magyarul alig tudó csángónak a gyermeke jelenleg Kolozsváron tanul gimnáziumban és bár magyar gimnáziumba nem járhat, mégis teljesen magyar szellemben nevelődik. A bukovinai és moldvai magyarokat május 26-án délelőtt kihallgatáson fogadta dr. Kornis Gyula a magyar Képviselőház elnöke. Ugyanazon a napon a parlament előtti téren hosszasan elbeszélgetett velük dr. Zsindely Ferenc államtitkár. A közvetlen eszmecsere igen jó benyomást tett a csángó-magyarokra. Május 28-án d.e. 8 órakor dr. Németh Gellért¹ jözseffalvi (:Bukovina:) plébános zenés misét celebrált a királyi várkapolnában. A misén

megjelent és a csángókkal együtt megáldozott Magyarország kormányzójának, vitéz Nagybányai Horthy Miklós Öfőméltóságának a felesége is. Mise után a Főméltóságú Asszony a csángókat és a váratlanul odaérkezett udvarhelymegyei székelyek egyik díszes csoportját a várudvaron kihallgatáson fogadta. Egyik bukovinai magyar asszony díszes bőrmellényét, egyik moldvai magyarul alig tudó magyar díszes gypjú övét ajándékozta a Főméltóságú asszonynak a fogadás alkalmával. A Főméltóságú Asszony fogadása után felkérésre Pacelli bíboros pápai államtitkár az udvarra lejött és ott a csángókat és a székelyeket megáldotta. Egyik bukovinai magyar, névszerint Székely Albert Budapestre hozott egy hatalmas zenélő, álló-faórát és azt az eucharisztikus kongresszus alkalmából a kormányzó Úr Öfőméltóságának ajándékozta. Az óra jelenleg a kormányzói lakosztály egyik termében van elhelyezve. A Főméltóságú Asszony Szunyogné Tüdös Klára útján 500,— pengőt ajándékozott a csángóknak. Megjegyzendő, hogy Szunyogné Tüdös Klára eszközölte ki a Főméltóságú asszonynál a fogadást. Előzetes tájékoztatás alapján a kihallgatás alatt ő magyarázott a Főméltóságú asszonynak és amikor Pacelli megjelent, szintén ő tájékoztatta a bíborost franciául arról, hogy kik a csángók és székelyek, milyen a mai helyzetük.

Általában a csángók — még azok is, akik nem tudtak magyarul, — a „csángó” elnevezést megbélyegzésnek tekintették, ők — mint mondták — „székely-magyarok”. A magyarul nem tudók magukat „ungur”-oknak nevezték. Kívánatos lenne azt bevinni a köztudatba, hogy a csángók bukovinai és moldvai magyarok.

Végül fel kellene hívni a magyar katolicizmus vezetőségének figyelmét ezekre az elszakadott magyar testvérekre és helyzetükre, kik között, különösen Moldvában eredeti honfoglaló telepések is vannak. Fel kellene különösen lelki életüket karolni, lekipásztorok odamenetelét és letelepedését lehetővé tenni. Az olasz nyelvű papság nem tud a hívőkkel érintkezni és így öntudatlanul is oka lesz a magyar-székelyek teljes denacionalálásának. Ez igen nagy kérdés és jelentőségteljes. De ez alkalommal ezt is meg kell említeni.

Budapest, 1938. június 13.

Dr. Mester Miklós

¹A. Sajti Enikő „Délvidék” c. könyvében a józseffalvi plébános nevét dr. Németh *Kálmán*-ként említi. Így fordul elő a név — akkor már mint bácsjózseffalvi plébánosé — az 1943. évi katolikus almanachban is. — A. Sajti Enikő a továbbiakban a bukovinai székely magyarokról: „A kis létszámú magyar papság a soknemzetiségű környezetben élő székelyek egyetlen értelmiségi rétege volt, igen nagy befolyást gyakorolt rájuk, s egyéb okok mellett vitathatatlan szerepet játszott abban, hogy az erdélyi magyarságtól való elszigeteltségük ellenére sem asszimilálódtak, megtartották nyelvüket, hagyományaikat, szokásaikat.” (I. m. 55. old. — Bp., Kossuth, 1987.)

Hetényi Varga Károly

Hamvas Béla esszékötete még kapható, vagy utánvétellel megrendelhető a Vigilia kiadóhivatalában. (1053 Budapest Kossuth Lajos u. 1.)
Ára: 75, — Ft

BENDA KÁLMÁN

„A magyar cserkészzet története”

c. kiállítás megnyitója

(Móra Ferenc Múzeum — Fekete-ház 1988. május 27.)

Hölgyeim és Uraim, kedves megjelentek!

A kapitalizmus elterjedése, a múlt század második felének órási ipari fejlődése a társadalomban is nagy változásokat hozott létre. Ezek között egyik volt, hogy a korábban falusi környezetben vagy kisvárosban élő lakosság jelentős része a nagyvárosokba tömörült, és nemzedékek nőttek fel úgy, hogy korábbi környezetükkel és a természettel szinte minden kapcsolatuk megszakadt. A fogyasztói társadalomban egyre növekedett a munkaágak specializálódása, a mindennapi élethez szükséges dolgokat az élelmezésben, az iparban külön-külön állították elő, a munkát szakosítva végezték. Míg korábban a falusi ember maga építette a házát, jórészt maga készítette ruházatát, maga termelte élelmét, a városban mindenki csak a maga kis reszortját látta és ismerte, önállósága, önbecsülése is csökkent. Ezzel együtt járt, hogy a milliós városokban a társadalom egyes tagjai izolálódtak, nem volt többé közösség.

Mindez már a századfordulón egyre több gondot okozott elsősorban azoknak, akik az ifjúság nevelésével foglalkoztak. Javaslatok, tervek születtek, hogy hogyan lehetne ezt az ifjúságot visszavinni egy egészségesebb életbe, a természetbe, hogyan kaphatna lehetőséget az öntevékeny cselekvésre, az önálló gondolkozásra, a saját maga életének kiteljesítésére. Ez az elgondolás vezette Baden-Powell angol búr háború után — talán részben éppen a háború tapasztalatai alapján — formába öntötte nevelési elgondolásait, és ezzel elindította a cserkészmozgalmat.

Baden-Powell abból a felismerésből indult ki, hogy a városban bezárva élő ifjúságot ki kell vinni a szabadba, vissza kell vezetni a természettel való együttéléshez. Vissza kell adni önállóságát, az elvesztett közösséget, ezzel együtt egész emberségét. Arra van szükség, hogy teljes értékű emberré nevelődjenek, olyanokká, akik önállóak, találékonyak, ugyanakkor közösségi emberek és felelősséggel intézik dolgaikat. A nevelésbe beillesztette a fiatalság számára elengedhetetlen romantikát, a tábori élet viszontagságait csakúgy, mint a természet felfedezésének örömet. A cserkészmozgalomnak katonás szervezetet adott, ez azonban korántsem jelentette azt, hogy katonai jellegű szervezetté lett volna. Nem katonákat akart nevelni, hanem egészséges, tevékeny, önálló és másokon segíteni kész embereket.

A mozgalom Angliában indult, 1908-tól számítjuk a kezdeteit, amikor Baden-Powell könyve megjelent a cserkészmozgalomról; hamarosan azonban az egész világon elterjedt. Már az első világháború előtt megalakultak Magyarországon is az első cserkészcsapatok, a nagyvárosokban, középiskolákban, gimnazista környezetekben. Igazi elterjedése azonban csak az 1920-as években indult meg. A belépés teljesen önkéntes volt. Csak az lépett be, aki magáévá tette a cserkészlet eszméit, és ha azokat nem követte, könyörtelenül kizárták. Ebben az értelemben kiválasztott fiatalság volt ez, a kiválasztást azonban, ahogy magát az egész cserkész életet is, az ifjúság, a fiatalság maga irányította és tartotta kézben. Persze a cserkészmozgalom, ahogy minden társadalmi mozgalom, nálunk és a világon mindenütt, természetszerűen a kor társadalmába és eszmei áramlataiba illeszkedett bele, de

nem volt politikai mozgalom, nem akart politikai eszméket propagálni, vagy ideológiailag éltetni. Embert akart nevelni a húszas évek szellemében és annak elképzelésében.

Hamarosan létrejöttek országoként a különböző cserkészszövetségek, ahogy nálunk is megalakult a Magyar Cserkész Szövetség. A mozgalom nemzetközi és ugyanakkor mégis nemzeti volt. Először tűzte ki céljait és valósította meg, hogy tagjai a legkülönbözőbb országokból időnként összejönnek, együtt táboroznak, egymást testvérnek tekintik és együtt építik a világképét azáltal, hogy egymást megismerik és becsülik. Ez a nemzetközi mozgalom azonban mindenütt nemzetivé is lett és a magyar cserkészet is magyar mozgalommá vált. Az egyenruha nemzetközileg azonos volt, a cserkész törvények is ugyanazok voltak, a cserkész tízparancsolat, amelyik lényegében a nyugati világnak évszázadok során kikristályosodott keresztény humanizmusát és erkölcsi normáit öntötte formába. Mindez nemzetközi volt, de ezen belül a szellemben, a mentalitásban, a magatartás bizonyos formáiban a nemzeti sajátosságok érvényesültek kezdettől fogva. Elsősorban mindenütt a városi ifjúság kapcsolódott be a cserkészmozgalomba, de nemcsak a gimnazista középiskolások, hanem már kezdettől fogva a nagyipari üzemek fiatalosága is. Ne felejtsük, legelső között ott volt a Csepel Művek cserkészcsapata is. A falusi ifjúság kevésbé vonódott be, számukra nem jelentett olyan vonzerőt a természetbe való visszatérés, ők még sok tekintetben a régi, teljesebb emberi életet éltek.

Visszaemlékezve a magam fiatal korára, tudom, mit jelentett az, hogy mi, városban élő gyerekek a cserkészet révén minden hétvégén kinn jártunk a hegyekben, az erdőkben, és a természet mellett megismertük az ország valóságát is. Azt a valóságot, amely nélkül nem lehet tájékozódni, történelmet alakítani vagy jövőt építeni. Mi a cserkészet révén találkoztunk a faluval, a falusi paraszttal, a kisvárosi mesteremberekkel, a magyar élet egészével, és azt hiszem, nem én vagyok az egyetlen, akinek életére ez elhatározó és döntő befolyással volt.

Hosszú ideig a cserkészetet, ahogy általában a két világháború közti történetet is, nálunk teljesen egysíkúan és egyoldalúan értékelték. Ahogy a kor a magyar fasizmus idejének bélyegződött, a cserkészmozgalmat is fasiszta szervezetként, mint politikai és katonai előképzést értékelték. Ma már kimondhatjuk, hogy ez nem így volt. A magyar cserkészet benne élt a korban és a kortól szabadulni természetesen nem tudott, de nem volt politikai, ideológiai mozgalom. Embert és magyart akart nevelni, és azt hiszem, céljai és a megvalósításra törekvő eszközei nemcsak akkor voltak modernek, hanem még ma is annak nevezhetők. Nem szokták említeni, hogy a magyar népdalt, a népdaléneklést a cserkészet tette Magyarországon mozgalommá, a magyar népi táncok és a magyar paraszti kultúra kiemelését a néprajzi érdekességből a mindennapi magyar kultúra szférájába nagyrészt a cserkészet indította el. És amikor az 1940-es években, a fasizmus előretörésének hatására, nálunk is polarizálódtak a dolgok és a kormányzat a cserkészetből katonai előképzést akart kialakítani, erre mintegy válaszként az „Öregcserkészek”, a „Regőscserkészek” tudatosan a népi kultúrához fordultak vissza, mintegy tiltakozásul a német politikai eszmék, a fasizmus ellen. A népi mozgalom gyökerei mélyen lenyúltak a cserkészmozgalomba. Ha pedig sorra vesszük a háború utáni évek alkotóan építő nemzedékének tagjait, mindenütt találkozhatunk a volt cserkészekkel, akik emberséget, kötelességteljesítést, a nehéz helyzetekben való helytállást tanultak, akik megtanulták azt, hogyan lehet vagy legalábbis hogyan kell megpróbálni minden körülmények között hűnek maradni azokhoz az eszményekhez, amelyek fiatalokunkban oltottak belénk.

1948-ban a cserkészmozgalmat is megszüntették, beolvadt az úttörőmozgalomba és Kommunista Ifjúsági Szövetségbe. Mindkettő több mindent átvett a cserkészettől, a lényegét azonban nem tudta átvenni. Nem tudta átvenni az ifjúság belső önkormányzatát és azt, hogy minden körülmények között a közösségért éljék neveljen. Úgy vélem, a cserkészmozgalomnak voltak és vannak olyan tanulságai, amelyeket nemcsak a történetíróra tartoznak, hanem amelyeket napjainkban is érdemes elövenni.

Ez a kiállítás a cserkészmozgalom magyarországi megszüntetése óta az első. Összegyűjtötte a tárgyakat, iratokat, fényképeket és méltó emléket állít a mozgalomnak, amely nemzedékeket nevelt Magyarországon. Minden dicséretet megérdemel a múzeum, hogy ezt vállalta. A kiállítás anyaga — azt hiszem — mindenkit meggyőzhet arról, hogy a cserkészmozgalmat nem kell szégyellnünk, nem kell letagadnunk, hogy cserkészek voltunk s nem kell letagadnunk eszményeit.

Kérem a jelenlévőket és azokat, akik most nem lehetnek itten, hogy a Móra Ferenc Múzeumot, amely ezzel a kiállítással elkötelezte magát a cserkészmozgalom emlékeinek gyűjtésére, tiszteljük meg azzal, hogy a még meglévő dokumentumaikat, tárgyaikat, a cserkészet történetére, múltjára vonatkozó emlékeiket átadják megőrzésre. Jöjjön létre a cserkészmozgalom múzeuma. Ez a múzeum — reményesérem szerint — az eleven életet fogja táplálni.

A kiállítást megnyitom.

Pomogáts Béla: Jelen idő az erdélyi magyar irodalomban

Világszerte megfigyelhető, hogy az érdeklődés homlokterében az úgynevezett nagy kérdések állnak, földrészeknek és államoknak hatalmas, egzisztenciális problémákban kell döntésekre jutniuk, s ebben a helyzetben mindenütt kevesebb figyelem jut a kis népekre, s még kevesebb a nemzetiségekre, hiába küzdenek ezek létük, önértékelésük, sorsuk súlyos zavaaraival. A figyelem lanyhulásával párhuzamosan mégis megnő a kultúra, mindenekelőtt pedig az irodalom szerepe: a nemzetiségi irodalmak nyelvükben őrzik hagyományukat, hovatarozásuk tudatát, múlt és jövő sejtelmét, ezt a nyelvet mindenütt jelentős írók és költők gazdagítják, tisztítják és telítik ideálokkal. Fokozottan kell hát figyelnünk minden olyan törekvésre, mely bárhol a világon a magyar nyelv jegyében születik, s kettőzött figyelemmel, aggodalommal kell nyomon követnünk az erdélyi magyar irodalom változásait, azért is, mert ennek színvonala talán a legmagasabb határainkon túl, másrészt mert őrző törekvéseiben ott rejlik a majdani, tisztultabb légkörben való modellteremtés lehetősége. Ezért is kivételesen fontosnak érezzük Pomogáts Béla vállalkozását, aki objektív képét adja az erdélyi magyar irodalomnak, ennek a történeti léptékkal mérve fiatal képződménynek, amely mégis évszázadok fájdalmát fejezi ki gyakran elcsukló, de mindig tiszta hangon, s az egyetemes magyar irodalom legjobb hagyományait őrzi el-tökélt felelősséggel. Ugyanakkor ebből a tömör összefoglalásból mégis a romániai magyar irodalom „jelen ideje” bomlik ki a legszembetűnőbbben, a hatvanas-nyolcvanas évek irodalmi törekvései, tehát annak a korszaknak az irodalmi jellemzői, amely ebben a régióban a szó és a betű nagykorúságának időszaka.

Az igazságtalan trianoni békeszerződés tekintélyes létszámú magyar lakosságot csatolt Romániához, s akiknek ez a sors jutott osztályrészüül, azoknak szinte egyik napról a másikra kellett megtanulniuk a nemzetiségi létforma jellemzőit. Ki kellett alakítania az irodalomnak is a maga új lehetőségeit, meg kellett teremtenie központjait, s heves, elvi vitákban tisztáznia kellett küldetésé, feladata legjelentősebb tartalmait. Ezekre az előz-

ményekre ugyancsak visszatekint Pomogáts Béla — aki a részletek iránt érdeklődik, kiváló fogódzót talál a szerzőnek a transzilvánizmusról írt korábbi könyvében vagy épp Kuncz Aladárt tárgyaló kismonográfiájában —, fejtegetéscinek középpontjában mégis az utolsó húsz esztendő irodalomtörténete áll, amelynek egyik legfontosabb törekvése a nemzetiségi önismeret kialakítása. Rendkívül fontosak a szerző e kérdéskörrel kapcsolatos fejtegetései. A határainkon túli magyar nyelvű irodalmakkal foglalkozva általánosságban is arra a tapasztalatra juthattunk: ha egy-egy területe nem fejlesztette ki önértékelése eszközeit, formáit, kereteit, aligha tekinthetjük önálló irodalomnak, inkább csak írók laza konglomerátumának. Az erdélyi magyar irodalom magas színvonalon, kiváló munkákban oldotta meg e feladatát — elég, ha csak olyan fontos, alapvető művekre utalunk, mint Kántor Lajos és Láng Gusztáv irodalomtörténete, Sóni Pál egyetemi tankönyve vagy a Balogh Edgár szerkesztésében kiadott Romániai Magyar Irodalmi Lexikon első kötete —, s ezzel párhuzamosan a különféle tudományágak is alapvető értékeket teremtettek. Olyan megbízható, szilárd és nemzetközi mércével mérve is számottevő alapok ezek, melyekre értékes, jó irodalom épülhet és épül is.

Az alapítók nemzedékének természetesen már csak utóvédjei éltek, alkottak a Pomogáts Béla tárgyalta időszakban, kezdeményezésük mégis meghatározó. Mindenképp helyes és méltányos hát, hogy rövid, érzékletes képet rajzol olyan jelentős kezdeményezőkről, mint Tompa László, Szentimrei Jenő, Salamon László, Franyó Zoltán, Bartalis János, vagy a *Hattyűnékkel* még mindig jelen lévő Endre Károly. A „második nemzedék” címszó alatt egybefogott alkotók szemléletét és kultúráját viszont már inkább az a tény határozta meg, hogy irodalmi honfoglalásuk nemzetiségi körülmények között történt. Ebben az élethelyzetben lett az erdélyi magyar irodalomnak jelentékeny személyisége például Szemlér Ferenc, a sztoikus életbölcességet újrafogalmazó Horváth Imre, vagy e nemzedék egyik legizgalmasabb, legsokoldalúbb írója, az avantgárd történetének kiemelkedő személyisége, Méliusz József.

A társadalmi átalakulások forpontján jelentkezők azok a fiatalabb költők és prózaírók, akiket némiképp a hazai irodalomtörténet-írás által kezdeményezett csoportosítás analogiájára a „derékhad” íróinak nevezünk. Az analógia érvényessége azonban a poétikai jellemzőkre is kiterjeszthető: e nemzedék íróit sem hagyta érintetlenül a szematismus, hogy aztán a legerősebb tehetségek írói világa alapvetően változzék meg, s súlyos, küzdelmes lelkiismeretvizsgálat után jussanak el kiteljesedésük korántsem könnyű és akadálytalan

Vallástörténet

állomásaig. Joggal kerül e rész középpontjába Székely János, aki hősi küzdelmet vívott az elhallgatás fenyegető veszedelmével, s hasonlóképp kiemelkedő jelentőségű lírikus a kolozsvári Kányádi Sándor, kinek költészetében talán a legnagyobb hangsúllyal fogalmazódik meg a lét veszélyeztetettség.

A hatvanas évek elején, Veress Zoltán novelláskötetével indult a sokat emlegetett Forrás című könyvsorozat, melynek ma már története van: három nemzedékének fellépése a romániai magyar irodalom megújulásának jelképe, s ennek bizonyosságát olyan alkotók életműve reprezentálja, mint a tragikus sorsú Szilágyi Domokosé, aki az egyetemes magyar lírának is jelentékeny alakja, Lászlóffy Aladáré, Hervay Gizelláé, a kolozsvári Király Lászlóé, Farkas Árpádé vagy Cseke Gáboré. A Forrás nemzedékek elbeszélői közül igazi és maradandó magyar értéket teremtett Balint Tibor és Szilágyi István, akinek *Kő bull apadó kútba* című regénye a modern magyar próza nagy teljesítménye, s mellettük Pusztai János, az emberi kiszolgáltatottság drámai erejű megszólaltatója.

1968-ban indították a Babeş-Bolyai Egyetem akkori hallgatói az Echinox című folyóiratot, melyet elméleti érdeklődés, avantgárd szellem hatott át s a legfiatalabb írónemzedék indítója, otthona lett. A nyelv megtisztításának világszerte hangoztatott és különféle írói lehetőségeket kiaknázva megvalósított igénye hatotta át az írói kör munkásságát, amely magától értetődő természetességgel kapcsolódik a hasonló európai törekvésekhez.

Pomogáts Béla hiányzó könyvében tömör összefoglalását olvashatjuk az erdélyi magyar drámairodalomnak, szociográfiának, s fejtegetéseit egy rendkívül hasznos kislexikon teszi teljessé. Ha valaki arra a kérdésre keresné a választ, az erdélyi magyar irodalomnak vajon mi a szerepe és súlya az egyetemesben, hadd utaljunk egyetlen író, egyetlen pálya magaslati pontjaira. Természetesen a „derékhad” legjelentősebbjéről, Sütő Andrásról van szó. A nemzetiségi irodalom nyitott kérdéseit legteljesebben az ő életműve válaszolja meg, azt bizonyítva, hogy ilyen helyzetben is lehet egyetemes értékeket teremteni, s meg lehet tartani azt a „tündérbirodalmat”, melyet a szavak útján is életre kelthető hagyomány őriz bármikor előhívhatóan, erőt, kitarást adó lehetőségeként.

Talán szokatlan befejezése egy kritikai szemlének, mégis így méltó és igazságos köszönet Pomogáts Bélának, hogy a „gyorsuló időt” megállítva hiteles, igaz, olykor tragikus, de a megtisztulás esélyét is magában hordó állóképet adott arról a nemzetiségi irodalomról, mely mindannyiunknak szívügye.

Rónay László

Zsidó sors és kultúra

A szerkesztésben is közreműködő Kőbányai János írásai keretezik a *Kultúra és Közösség* tematikus számának anyagát, olyan beszélő címekkel, mint „Magyar zsidó múlt és jövő a jelenben” és a sempruni nagy utazásra rímelő „A kis utazás”. A bevezető vitairat-esszé emlékeztető, vallomás és program is. „Mint szivárványhíd, át lehet-e ívelni ezeket az elíziumi mezőket, vagy alagutakat kellene fúrni alattuk az azonosságot, legitimitást nyújtó folytonosságot visszaállítandó? Esetleg körül lehetne betonozni, mint valami fölrobbant s most hasadó anyagának láncreakcióival a föld egészséges vegetációját, légkörét veszélyeztető atomkøhöt?”, kérdezi Kőbányai már-már kétségbeesetten. Válasza nemleges, de nem pusztá tagadás, hanem program: „Tehát a Holocaustnak önmaga valóságát megszüntetve-megőrző átlényegüléssel kellene tért nyernie.” Fontos feladatnak tartja, hogy a „Holocausttal megváltozott, ezredvéghez közeledő világ paramétereit között kell újraértelmezni s főként élni a vallás?, nép?, kisebbség?, etnikum?, társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely?, sors? valamint a zsidóknak Izrael államához, az egyetemes zsidósághoz és a nemzeti, történelmi, kulturális tradíciókhoz helyenként eltérő viszonyulása vízvonalasztó kérdéseit”. Kőbányai úgy véli, hogy nincsen a világon a zsidóságnak még egy olyan törzse, amely „olyan mélyen, szerteágazóan — szerelmesen — azonosult volna, mely olyan jelentős társadalmi, gazdasági, kulturális szerepet vitt volna a befogadó ország életében és életéért, mint a magyar zsidóság”. A jövő sürgető tennivalói maguk után rántják az eredet, az identitás, azaz a múlt aktualizálását, hangoztatja a bevezető írás, s ennek jegyében következnek az *életinterjúk* (egy hajdani földbirtokossal és egy háziasszonnyal), a *művelődéstörténeti* jellegű írások (az 1911 és 1944 között működő Múlt és Jövő című folyóiratról, a zsidóság és az irodalom kapcsolatáról, a Bodrogkeresztúron élő orthodox zsidóság „lenyomatáról” a legendákban), ezt a gondolatot szolgálják *Martin Buber és Elie Wiesel* írásai, amelyeknek címei igencsak sokatmondóak: „A zsidóság és az új világkérdés” és „Változni”. Buber a zsidó népről mint „az Ország kezdetéről” szól, s küldetésének célját abban

látja, hogy az „önmagán túllépés hosszú útján” valódi felelethez jusson: „az emberközi térség megszenteléséhez”. Elie Wiesler arról ír, hogy az igazi változásokon nem a koncentrációs táborokban esett át, hanem azok felszabadítása után, amikor legyengülve, kérdés nélkül szemlélte mindazt, ami történt, amikor elhatalmasodott benne a csalódás emberben és Istenben. Megrázó vallomását így zárja: „Íme ez, ami legjobban hiányzik: az a béke, az a melankólia, amelyet csak Máramaroszigeten ajándékozhat a Sabbath gyermekeinek: kicsiknek és nagyoknak, öregeknek és fiataloknak, szegényeknek és gazdagoknak. Ez a Sabbath hiányzik.” Olvashatunk új szempontokat is kínáló történelmi tanulmányt (Kovács Éva és Papp Zsuzsa írása), az emancipációs törvény és a második zsidótörvény közötti időszakról szóló művelődésszociológiai esszét (S. Nagy Katalin írása), a „zsidó azonosság muzsikusaival”, Steve Reichel készített interjút. Végül a szociografikus riport a „kis utazásról”, amelynek célja Kunmadaras, az 1946-os pogrom színhelye, amelyen „kétszeres túlélők” (a koncentrációs táborokból hazaszivárgók és ismét elűzöttek) vesznek részt. A helyreállított zsidó temetőben néhány helybéli református hívő és a tanácselnök társaságában (a név szerint meghívtak közül a katolikus pap és a párttitkár nem ment el) tiszteletet tesznek az emlékmű előtt. A református lelkész mielőtt beszélni kezdett volna, „szembefordulva az emlékművel, mintha élő emberek szeme előtt tenné, mélyen meghajtotta fejét”, de ő sem (miként a tanácselnök sem) beszélt arról, ami 1946. május 21–22-én történt, az antiszemita vérengzésről. „Az igazság — emberi szándék, elhatározásföltöttségénél fogva — elfojthatatlanul fölszivárog, összeáll. kitisztul: Van. Például most ezeken az arcokon. Ezért ez a nap az igazság békét hozó, előlegező napja.” (Kultúra és Közösség, 1987. 6. sz.)

K. I.

Korán

Európa és Ázsia viszonya tágas, történelmi léptékű ellentét. Ez a szembenállás a hellenizmus idején Európa öntudatra ébredésével előbb etnikai-kulturális formában jelentkezik, majd ekként öröklődik Róma és a pártusok ellentétébe, míg végül a konstantini fordulat után mindinkább vallási színezetet ölt, főként a keresztény Bizánc mint Róma örököse és a pogány szasszanida Irán szemben álló viszonyában. E vallási ellentét különös élességgel és romboló hevességgel mutatkozik meg a feudális

formákat fokozatosan magára öltő, öntudatát immár egyre inkább az evangéliumi hitből merítő új, keresztény Európa és a roppant energiákat mozgósító, szinte megszületése pillanatában támadásba lendülő iszlám összeütközésében.

Európa kezdetben hátrál, sorait rendez: letelepíti és krisztianizálja harcias jövevényeit, új népeit. Azután kiegyenlítődnek az erőviszonyok, s a Mohamed által meghirdetett „szent háborúra” majd’ 500 év késéssel válaszol az első keresztes hadjáratra való pápai fölszólítás, 1095-ben. Bár a harc vallási jellegű, az ellenfeleket hitük (is) mozgítja, mindazonáltal kétséges, hogy a küzdő felek tudják-e, milyen *bit ellen* harcolnak, mint ahogy nem biztos az sem, vajon igazán tudják-e, hogy milyen *bit nevében* fognak fegyvert... Mert ha mindez tudnák, bizonyosan megértőbbek lennének egymás hite, s tisztelet-tudóbbak egymás személye — mi több, Istene — iránt. A történelemből azonban úgy tűnik, hogy jóval egyszerűbb kardot, mint történetesen könyveket forgatni (igaz, mindkettő egyaránt lehet veszélyes...) Jóllehet a neofiták szögletes ügybuzgalmán már mindkét fél jócskán túl volt, tehát adott volt az érvek intellektuális kifejtésének lehetősége (már amennyire, persze, ez hitbeni kérdésekben egyáltalán lehetséges), de jól tudjuk: hatalmi pozíciók bonyolult hálójában, világi érdekek különböző tónusú, de mindig messze vetődő árnyékában nagyon nehéz valódi szellemi dialógust folytatni. Hát még, ha az igazi készség is hiányzik!

Pedig mind a kereszténység, mind az iszlám könyvvallás, és bár ez csak látszólag egyszerűsíti a párbeszédet, de mégiscsak van *mit* összevetni, lehetséges határozott körvonalat adni a vitának, mert hiszen mindkét oldalon ott az „Írás”. A békésebb hátszágokban idővel meg is indul a Korán teológiai vizsgálata, természetesen apologetikus szándékkal. Az első, latin nyelvű fordítást a cluny-i Petrus Venerabilis (†1156) készítette, s hamarosan fény derül az iszlám önállóságára, teológiai identitására. Ezt jelzi, hogy Szt. Tamás a „Summa contra gentiles”-ben már nem herezisnek, hanem önálló vallásnak tekinti. Az első teológus pedig, aki nem keresztény nézőpontból, hanem a Koránból magából igyekezett megérteni az iszlámot, Cusanus volt. Sőt, a „Cribratio Alcoran” c. művében annak bemutatására törekedett, hogy miként juthat el a muszlim hívő a maga szentírásából kiindulva a keresztény hittételekhez.

A döntő lépést kétségtelenül századunkban tette meg a katolikus kereszténység, mégpedig a II. Vatikáni zsinaton. A zsinati dokumentumok közül különösen kettőt kell itt említeni. A fordu-

lat dogmatikai, jelesül ekkleziológiai hátterét a „Lumen gentium”, az „Isten népe” fogalmának alapos értelmezésével világítja meg, majd külön is kitér az iszlámra: „... azokra is kiterjed Isten üdvözítő szándéka, akik elismerik a Teremtőt; köztük elsősorban a mohamedánokra. Ők azt vallják, hogy Ábrahám hitén vannak, velünk együtt imádják az egy Istent, aki irgalmas, és az utolsó napon megítéli az embereket” (N°. 16.). A másik dokumentum, az egyház és a nem keresztény vallások viszonyáról szóló nyilatkozat („Nostra aetate”) 3. pontjában pedig ez olvasható: „Az egyház nagyrabecsüléssel tekint a mohamedánokra is. (...) A századok folyamán sok nézeteltérés és ellenségeskedés támadt keresztények és muzulmánok között. A zsinat azonban buzdítja mindnyájukat, hogy felejtsek el a múltat, és (...) őszintén fáradozzanak egymás kölcsönös megértéséért. Közösen oltalmazzák és fejlesszék valamennyi ember javára a társadalmi igazságosságot meg az erkölcsi értékeket, a békét és a szabadságot.” Nos, ezzel megfogalmazódott a párbeszédre, sőt, az együttműködésre való készség is.

Mármost, hogy mi köti össze, illetve mi választja el a kereszténységet és az iszlámot, azt, ez utóbbi oldaláról, a legkézenfekvőbb módon magából a Koránból tisztázhatjuk. E földadat végrehajtását, melyet az intellektuális becsületesség is megkövetel, hazánkban sajnos mind ez ideig lehetetlenné tette a Korán teljes magyar fordításának hiánya. Ez az akadály, örömmel mondhatjuk, immár a múlté! A vallástörténeti értékeket közreadó „Prométheusz Könyvek” sorozatban ezentúl magyar nyelven is hozzáférhető az iszlám szent könyve. A rendkívül igényes, tudományos precizitással és filológiai alaposággal készült fordítás Simon Róbert tiszteletet érdemlő, impozáns munkája.

A Korán, miként minden vallásos irat, nem könnyű olvasmány. Noha hittel átjárt nyelvezetnek olykor izzó poézisú szépsége mindenki számára föltárul, közléseinek tartalmi bonyolultsága, belső összefüggéseinek rejtettsége avatott segítő közreműködését teszi szükségessé. Az alaposabb, értőbb eligazodás lehetőségét kínálja a kiadvány második kötete — ugyancsak Simon Róbert munkája —, melyben úgyszólván minden vershez részletes magyarázatot kapunk (a nem tudományos érdeklődésű, többségben lévő olvasó számára alkalmanként talán elbátoraltanítóan sok filológiai megjegyzéssel). Ugyancsak a második kötetben található a fordító kísérő tanulmánya, mely átfogó képet nyújt a Koránnak mint vallásos gyűjteménynek a létrejöttéről, magának a textusnak a történetéről.

Az iszlám ma — a kereszténység mellett — a második legelterjedtebb vallás a Földön. A Koránt olvasva tehát közel egymilliárd ember hitének fundamentumát pillanthatjuk meg. Tiszteljük meg őket ezzel! (*Helikon*)

Gáspár Csaba László

Titkos tanítások

„Ha nem száz, de három könyvet lehetne csak megmenteni, az Upanisadoknak köztük kellene lenni.” — írja Hamvas Béla a „Száz könyv”-ben. Az Indiában kialakult nagy vallási rendszerek közvetlen előzményének az Upanisadok gyűjteménye tekinthető. Az *upanisad* szó eredeti jelentése: valaki mellé leülni, „mellé-telepedés”, tágabb értelemben azon helyzet, amikor a mester olyan tanításokat közölt tanítványával, melyek nem a tömegeknek valók, nem illeszkedtek a hagyományos vallási felfogásba, s így a szó jelentése a „titkos tanítás”-sal vált egyenértékűvé.

Az Upanisadok alapkérdései főként a létezésre, a halál utáni létre, a világrendre, isten és ember viszonyára vonatkoznak. „Íjad legyen az upanisad nagy fegyvere./tedd nyílvessződül az imádságot reá./feszítse meg Erre irányuló gondolatod,/és a cél Ez, a nem múltó brahman legyen.” (Mundaka upanisad) A papi filozófia *brabman* („ima”, „varázsige”, vagyis az örök „isteni Erő”) fogalma itt egyesül a rajta kívül kialakult *átman* (eredetileg: „Önmaga”, azaz „Önvaló”, „Világlélek”) fogalmával, amely az ember igazi énjét, „saját magát” jelöli, alapeszméje a világlélek és az ember végső azonossága. „Igen, ez a mindenség maga a brahman”; „Igen, ez az én énem (*átman*), amely a szív belsejében rejtőzik — ez maga a brahman.” — mondja a Cshándógja upanisad. „Mert bizonytalanság saját énünk meglátása, meghalása, átgondolása, megismerése esetén mindent megismerünk.” (Brihadáranjaka upanisad) A mindenség az istennel, az isten pedig az ember igazi megismerésének alapjával, a lélekkel azonos. Az Upanisadok alaptanításának fogható fel a külső és belső világ egysége, a híres *tat tvam aszi* — „ez vagy te”, ahol az „ez” a láthatatlan végső abszolútumot jelenti: „De ha az élet elhagy egy ágat, elszárad az; ha elhagyja a másodikat, elszárad az; ha elhagyja az egész fát, elszárad az egész. Éppígy meghal a test is, tudd meg, kedvesem, ha az élet elhagyja, de az élet maga nem hal meg. Ez a finomság a mindenség lényege, ez a valóság, ez a lélek, ez vagy te, Svétakétu!” (Cshándógja upanisad). E gondolkodás következménye *egyfajta* mono-

theizmus kialakulása, de az anyagi lét illúzióvá válása és a lélekvándorlás tanának, illetve az ezt befolyásoló tett, cselekedet (*karman*) dogmájának létrejötte is és a legfőbb cél: a lét örök körforgásától (*szanszára*) való megszabadulás, mint a brahmannal való egyesülés.

Az Upanisadok kialakulása Indiában az úgynevezett védikus korszak végére (kb. i. e. 7. sz.-tól) tehető. Alapját a *Védák* i. e. 2. évezredtől kezdődően kialakult gyűjteménye képezi, mely az árják sokáig szóbeli hagyományként megőrzött vallási szövegeit foglalja össze. Később ezekhez kapcsolódtak a papi kaszt „áldozatközpontú” rituális szöveggönyvei. Míg a papság az áldozat bemutatásának kizárólagosságával érte el a legfőbb célt, addig a papság szertartásaitól elfordulól, elsősorban a nemesi kasztból kikérülő vezeklők és remeték misztikus elmélkedéseinek eredménye újabb, elsősorban filozófiai központú szövegeket eredményezett. Az így kialakult tanítások — az *áranjakák* („erdei szövegek”) és *upanisadok* — később szakralizálódtak és i. e. 500 körül *védánta* („a Védák vége”) néven a Védák függelékének és magyarázatának tekintendők. Az Upanisadok gyűjteménye bár megtartja a Védák szentségét, új filozófiát, kultuszokat, új papságot hozott létre. Következményeiben egyesíti a vallási áramlatokat, az ind filozófia alapjává válik. A késői upanisadokból alakul ki a hinduizmus, az ortodox rendszerek (szánkhja, jóga stb.) és a nagy heterodox (buddhizmus, dzsainizmus stb.) rendszerek is. Nyugati hatása fellelhető a gnoszticizmusban, a neoplatonizmusban, perzsából készült fordítása pedig Schopenhauerre volt nagy hatással.

Magyar nyelven eddig szemelvények jelentek meg Schmidt József 1923-ban kiadott szanszkrit irodalomtörténetében. Jelen kiadás fordítója, *Vekerdi József* nem hagy részeket a szövegek eredetének leírásában és értelmezésében, jegyzeteiben pedig kiegészíti fordítását a kihagyott részek tartalmi ismertetésével, illetve a vitás részletek magyarázatával is. A sorozat, amelyben ez a könyv megjelent, úgy tűnik, vállalná olyan alapművek kiadását, melyek — nem szükséges részletezni, hogy mióta és mennyire — hiányoznak az irodalmi és filozófiai köztudatból, ahol mindig több a hivatkozás, mint a ténylegesen jelenlévő eredeti (és filológiailag is pontos) szöveg. Ahhoz, hogy jelen legyenek, újabb kiadásokra, jól áttekinthető vallás- és irodalomtörténeti munkákra (példaként említendő Schmidt József munkássága) és kommentárookra van szükség. (*Helikon*)

Kelényi Béla

**Földényi F. László: C. D. Friedrich
Beke László: C. D. Friedrich**

1986-ban két könyv is megjelent C. D. Friedrich-ről. A két szerző teljesen különböző megközelítésben írt Friedrichről: Földényi esszét, Beke László korrekt, monografikus ismertetőt. A két feldolgozás két véletlet is jelent. Mikor a kutató egy téma — jelen esetben egy romantikus festő életműve — megírásába belekezd, el kell döntenie, hogy ezt milyen módon tegye. A választást nagymértékben meghatározhatja a tárgy jellege is. Friedrich ilyen szempontból kritikus helyzet elé állítja a hozzá közeledni akarókat.

„Amikor Friedrich képeit először megpillantottam, éreztem, hogy menthetetlenül rabul ejtenek” — írja Földényi F. László (21. o.), s könyve bizonyos szempontból a festőhöz való viszonyának a története is. Friedrich személye, varázslatos képei és általában a romantikus gondolatok természetükből adódóan lehetőséget adnak egyfajta azonosulásra, szubjektív feldolgozásra. A romantikusok olyan titkokhoz szeretnek volna közelebb jutni, melyek még ma is megragadják az ember képzelőerejét. Olyan, számukra alapvető kérdésekre próbáltak választ találni, melyek az ember (Én) és természet (Isten) viszonyát kutatták, hittek egy hajdan-volt egységben, melynek „ösképét” vagy „ösforrását” még megtalálhatónak vélték. Ennek eléréséhez pedig a legjobb eszközt a művészetben látták, amit nehéz lenne fogalmaik alapján tisztán elválasztani a vallástól és a filozófiától. Az egész gondolatrendszerhez az Én belső érzései szolgáltatták a kiindulópontot. A romantikus gondolatok sokszor a mai ember számára is csábítóak, s így képi megvalósulásai is vonzóak lehetnek. Földényi vállalta a szubjektív elmerülést ezekben a gondolatokban és képekben. Így azonban a sebezhetőséget s a tévedés nagyobb lehetőségeit is el kell viselnie. Földényi könyvével úgy járhat az olvasó, mint a szerző Friedrich képeivel: „újra megfestettem Friedrich képeit úgy, ahogyan meggyőződésem szerint egyedül szabad lenne nézni őket. A múzeum falaira kiakasztott Friedrich-képek vagy az albumok láttán azután egyre gyakrabban feszengeni kezdtem” (22. o.). Így feszengünk mi is Földényi

könyvét olvasva, mert ha máshol nem, az utolsó harminc oldalon nyilvánvalóvá válik, hogy az ő Friedrichje már nem a valós történeti személy, hanem elképzelt alak, akit képeiből, gondolataiból, életrajzi adataiból mérítve teremtett meg.

Az esszének mint műfajnak nincsenek ugyan kanonizált szabályai, annyi azonban bizonyos, hogy a választott témához hűnek kell maradni, s ez még nem feltétlenül zárja ki azt, hogy teljesen egyedülálló, egyéni szemszögből történjen a feldolgozás. Sőt. Emiatt lesz élvezetes egy esszé. S Földényi az is. Sok érdekes gondolatot vet fel (pl. Friedrich és a 20. századi művészet kapcsolata), egyes képek elemzése is roppant érdekesek (Reggel az Óriás-hegységben, Apáttság a Tölgyerdőben stb.), még ha nem is teljesen adekvátak. Ott kezdődnek az igazán sebezhető részek, ahol eldöntethetetlenül összemossódik a Friedrich-értelmezés Földényinek a világról, emberekről való szubjektív véleményével. Ehhez kapcsolódik a rengeteg különböző korból és helyről idézett szerző (bizánci Symeon, Johann Tauler, Hugo de Saint-Victor stb. stb.), akiknek a citálása sokszor önkényes, néha pontatlan, s a könyvben való szereplésüknek főként Földényi egyéni gondolatmenete ad alapot. Talán ha Földényi jó néhány esetben nem ruházza át gondolatait, ötleteit Friedrichre, hanem mint saját reflexióit írja le őket, akkor érdekességük jobban érvényesülhetett volna, s így néhány támadási pontot megszüntethetett volna. Az már az olvasó egyéniségétől függ, hogy az ilyen típusú esszéisztikus megközelítést el tudja-e fogadni.

Más úttal foglalkozott Beke László. Ő a „hálátlanabb” feladatot választotta, a „pusztán” tudományos, leíró jellegű megközelítést, s ezzel éppen a főt említett hibákat, veszélyeket kerülte ki. Nem kerülhette ki azonban a másik veszély-

forrást — könyve bizonyos hiányérzetet kelt az olvasóban. Mert hogyan is lehetne erről az izgalmas, rejtélyes, csodálatos képeket festő művészről úgy tudományos, monografikus művet létrehozni, hogy megmaradjon valami a varázsból?

Beke végigköveti Friedrich-életútját, életművének alakulását, s így írásának legfőbb erénye is az, hogy a Friedrich képeket egymáshoz viszonyítva és fejlődéstörténetében is átfogóan tárgyalja. Valószínűleg terjedelmi kötöttségek is korlátozták abban, hogy egyes, a téma szűk keretein túlmutató állításait bővebben kifejthesse, pedig ezekkel izgalmasabb lett volna a friedrichi tájképfestészet. Kevés hely jutott a német romantika és képzőművészet (festészet) kapcsolatainak tárgyalására is. A könyv becses részének tekinthető a második felében található szövegválogatás. Érdekes lett volna, ha Beke néhány oldalban elemzi Friedrich írásait.

Összegezve elmondható, hogy a Friedrichről megjelent két könyv jól kiegészíti egymást, bármelyik hiánya szegényebbé tette volna a másikat.

Egy technikai hiányosságról is szót kell ejtenem, amiről már végképp nem a szerzők tehetnek, s ami éppen Friedrich esetében igazán fájó: Beke László könyvében a fekete-fehér fotók szinte nézhetetlenné teszik Friedrich képeit. Ha pedig a két könyv színes illusztrációit vetjük egybe, az az érzésünk támad, hogy Friedrich egy-egy képet két színárnyalatban is megfestett, holott éppen Friedrichnél kellett volna a reprodukciók minőségére igazán vigyázni.

Végezetül megállapítható, hogy a két könyv elolvasása után még mindig nyitva marad a kérdés: Hogyan is lehet Friedrich világát igazán megközelíteni? (*Helikon, Corvina*)

Kerber Zoltán

Következő számunk

az orosz kereszténység jubileumára emlékezik

Ojtozi Eszter—Karancsy László: Az ortodoxia és az orosz szellemiség ezer éve

Török Endre: Az orosz vallásbólcselet virágkora

Imrényi Tibor: Keleti atyák az Isten kereséséről

Somorjai Ádám: Cirill, Metód és István király

A zarándok elbeszéléseiből

A hónap krónikája

Keresztény—marxista konferencia

A megszaporodott dialógusok korában is újszerű kezdeményezésnek mondható konferencia zajlott le Budapesten június 20—24-e között, kilenc amerikai és nyolc magyar teológus és filozófus részvételével. Az amerikai küldöttség egy tagja, a magyarok közül négyen (Földesi Tamás, Frenyó Zoltán, Horváth Pál és Kelemen János) képviselték a marxizmust — a többiek különféle keresztény egyházakat (magyar részről: Kürti László református püspök, Pröhle Károly evangélikus, Lukács László katolikus, Szigeti Jenő adventista teológus).

A konferencia magyar házigazdája Földesi Tamás professzor, a Jogtudományi Kar dékánja volt, amerikai részről a New Ecumenical Research Foundation szervezte az összejövetelt, a Journal of Ecumenical Studies című ökumenikus folyóirat két szerkesztőjének, Leonard Swidlernek és Paul Mojzesnek irányításával.

A konferencia témája: A vallás és az egyházak értékelésének változásai az elmúlt évtizedekben Magyarországon és az Egyesült Államokban. — Fölmerülhet a kérdés: gyümölcsöző lehet-e bármifajta megbeszélés ilyen összetett folyamatokról, ilyen eltérő körülmények között élő, ennyire eltérő nézeteket valló partnerek között. A konferencia sikere nyomán egyértelmű igennel válaszolhatunk.

A fesztített, de hatékony munkamódszer szerint mindegyik résztvevő tartott referátumot. Többségük a helyzetfeltárára és az (ön)kritikus elemzésre vállalkozott. Ennek nyomán minden alkalommal valóban nyílt és őszinte eszmecsere bontakozott ki. A konferencia végére így egyre határozottabban rajzolódta ki a konvergenciák, a hasonló vagy azonos felismerések, az egyetértés, de az eltérő nézetek is.

A magyar résztvevők bepillantást nyerhettek az amerikai társadalom és kereszténység mai változásaiiba. Az ökumenikus párbeszéd a II. Vatikáni zsinatot követő években talán az Egyesült Államokban bontakozott ki a legerőteljesebben. Az elmúlt évtizedben azonban új távlatok nyíltak a nem-keresztény vallásokkal folytatott párbeszéd számára is. Ezt a tágasabb ökumenikus dialógust az élet diktálja, hiszen a legkülönbözőbb vallások követői élnek, dolgoznak egymás mellett. Beszámolót hallhatunk a feketék egyházáról, amely faji alapon gyűjti össze követőit („igen, mondunk a feketékre, nemet a fehérekre” — vallják); az Egyesült Egyházáról, ismertebb nevén a Moon szektáról; az egyházak

béketörekvéseiről; az amerikai marxistáknak a vallásról alkotott változó felfogásáról.

A legrészletesebben mégis a katolikus egyház életébe pillanthatunk be a három amerikai katolikus teológus beszámolója alapján. A zsinat után még jó ideig meglehetősen konzervatív volt az amerikai katolicizmus. A hetvenes évektől kezdve azonban egyre jobban radikalizálódott, s ma egyre tudatosabban teljesíti prófétai-kritikus küldetését kora társadalmában. Ennek a törekvésnek jegyében született meg az amerikai püspöki karnak sok belpolitikai vihart kavart körlevele a háború és a béke kérdéseiről, majd a gazdasági életről. Előkészületben van a nők helyzetével foglalkozó püspökkari körlevél. Ezt az teszi különösen is időszerűvé, hogy a feminista tendenciák talán az amerikai kereszténységben a legerősebbek.

Az amerikai marxista professzor kissé naivan optimista, elvont előadásával szemben a hazai marxista előadók (elsősorban Földesi Tamás) a marxizmus revízióját sürgették, s a múlt dogmatikus, merev marxizmusával a mai nyitottabb, humanista marxizmust állították szembe. A marxista—keresztény dialógus alapkérdései kerültek felszínre: Szükségszerűen hozzátartozik-e az ateizmus a marxizmushoz? Hogyan lehet valódi dialógust folytatniuk a marxistáknak a keresztényekkel, ha a vallást alapvetően hamis, túlhaladott, kihalásra ítélt tudatformának tartják? Hazai viszonyaink közepette lehet-e szó valódi dialógusról, beszélhetünk-e a hívők és nemhívők egyenlő esélyeiről addig, amíg társadalmi struktúráink nagy részét a dogmatikus marxizmus határozza meg? Szabad-e a vallást csupán gyakorlati haszna, erkölcsstermelő funkciója felől megítélni, anélkül, hogy igazságtartalmát vagy legalább annak lehetőségét tudomásul vennénk? Tartható-e még ma is az a formula, hogy az egyház és a szocializmus politikai szövetségese, de ideológiai ellenfelek? Ha a szocialista társadalom valóban igénybe akarja venni az egyházak segítségét a társadalmi válság megoldásában, nem kell-e jobban megbecsülnie a kereszténység és a keresztények sajátos értékeit, anélkül, hogy ideológiai harc címén diszkreditálna azokat?

A konferencia során sok szó esett a dialógusról. De nemcsak elméleti feltételeiről. A dialógus gyakorlata és gyakorlása folyt itt amerikaiak és magyarok, marxisták és keresztények, különféle egyházakhoz tartozó keresztények között. Mindnyájunk számára hasznos lehet, ha ez a dialógus ennyire őszintén, megértően, az igazságot keresve folytatódik — külföldi katalizátor nélkül is.

1988
ANNÉE LIII.

vigilia

SEPTEMBRE

SEPTEMBER—SEPTEMBER

Revue mensuelle — Monatsschrift — Rédacteur en chef — Chefredacteur: LÁSZLÓ LUKÁCS
1053 Budapest, Kossuth Lajos u. 1. — Abonnements pour un an — Abonnement für das Jahr 25 US dollar

RÉSUMÉ

La situation et le moral de la jeunesse hongroise en rapport du train de réformes sociales est traitée par József Cserháti, l'évêque de Pécs, dans le premier article de notre numéro de septembre. La carrière de Sándor Sík, homme de lettre et ecclésiastique notable (pendant longtemps directeur de notre revue) est tracée par László Rónay. Cet article est suivi d'une mémoire de Pál Teleki par Sándor Sík. C'est également la mémoire de Pál Teleki, ancien premier ministre de la Hongrie, frappé d'un destin tragique, qu'est honorée par Sándor Gorondy Novák. Les idées de Pál Teleki sur les problèmes des minorités nationales sont présentées ensuite comme un document. L'écrit de Károly Doromby se rappelle au Congrès Eucharistique de Budapest en 1938. Cet écrit est suivi par le traité ironique coupé de Béla Hamvas sur l'administration publique. Les belles lettres sont représentées par l'écrit de Győző Ferencz, J. A. Tillmann et Anna Jókai. „L'entrevue de Vigilia” est faite aussi avec Anna Jókai. La rubrique „Les méditations d'aujourd'hui” présente l'essai de Szilárd Borbély sur les arbres et oiseaux. La rubrique „Journal” publie entre autres la récitation d'un numéro de revue sur les Juifs, de la traduction Hongroise récente du Coran et d'Upanisades, des livres sur C. D. Friedrich.

INHALT

An der ersten Stelle in unserer September-Nummer steht ein Beitrag von József Cserháti, Diözesanbischof von Pécs, in dem er die Situation und den geistigen Zustand der Jugend im Zusammenhang mit der gesellschaftlichen Reform untersucht. László Rónay zeichnet den Lebenslauf des Sándor Sík, namhafter Literat und Kirchenmann (der lange Jahre hindurch auch Chefredakteur der Vigilia war) auf. Danach folgt eine Schrift von Sándor Sík über Pál Teleki. Den ehemaligen Ministerpräsidenten tragischen Schicksals, Pál Teleki, gedenkt auch Sándor Gorondy Novák in seinem Artikel. Als Dokument publizieren wir die Gedanken des Pál Teleki über die Fragen der Nationalitäten. Károly Doromby erinnert an den Internationalen Eucharistischen Kongress von Budapest, abgehalten im Jahre 1938. Eine weitere Folge des ironischen Essays von Béla Hamvas über die öffentliche Verwaltung. Das Vigilia-Gespäch wurde auch mit Anna Jókai geführt. In der Spalte Heutige Meditation Gedanken von Szilárd Borbély über Bäume und Vögel. Im Journal Rezensionen über eine Zeitschriftennummer gewidmet dem Judentum, über den neuerlich in ungarischer Sprache erschienenen Koran und Upanisaden.

CONTENTS

In the first writing of this September number, József Cserháti, bishop of Pécs, examines the situation and disposition of youth in connection with the social reform processes. In the following article, László Rónay describes the career of Sándor Sík, an outstanding man of letters and an ecclesiastic personality. (He was the editor-in-chief of Vigilia for a long time). This is followed by a writing by Sándor Sík about Pál Teleki. The memory of Pál Teleki, the ill-fated, one-time prime minister, is also evoked in a writing by Sándor Gorondy Novák. As a document, we also publish reflections on the nationalities, put down by Pál Teleki. Károly Doromby recalls the events of the 1938 Eucharistic Congress, held in Budapest. In this number, we continue the ironical „dissertation” by Béla Hamvas on bureaucracy. In our literary part, we publish writings by Győző Ferencz, J. A. Tillmann and Anna Jókai. Our interview is also with Anna Jókai. In our Meditation column, we bring an essay by Szilárd Borbély on trees and birds. In our Diary, among others, we publish a review of a periodical on the Jewish people and reviews on the Coran and on the Upanishads, books recently published in the Hungarian language, as well as on books on C. D. Friedrich.

